

บทที่ 6

คุณค่าและความสำคัญของอรรถกถาชาดก

จากการวิเคราะห์สาระคำสอนของอรรถกถาชาดกในบทที่ 3 แล้วนั้น จะเห็นได้ว่า อรรถกถาชาดกมีสาระคำสอนที่ครบทุกด้าน ทั้งคำสอนโดยตรงคือแนวทางการปฏิบัติตนและปฏิบัติต่อผู้อื่นตามหน้าที่และฐานะในสังคม และคำสอนที่เป็นรากฐานทางความคิดความเชื่อ รวมทั้งค่านิยมในสังคมไทย ดังที่พระมหาระเบบ ฐิตญาโณ กล่าวถึงคุณค่าของอรรถกถาชาดกไว้ว่า

นอกจากคุณค่าทางพระพุทธศาสนาอันเป็นคุณค่าโดยตรงของนิทานชาดกแล้วยังทำให้ทราบถึงประเพณี ศิลปวิทยา การศึกษา โครงสร้างทางสังคม ฐานะของสตรี สภาพครอบครัว การทหาร การปกครอง เศรษฐกิจ ชีวิตความเป็นอยู่ ชาดกจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ มีประโยชน์และคุณค่าควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ผู้อ่านชาดกด้วยความพึงพอใจและปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาแล้วจะพบคุณลักษณะเด่นที่ปรากฏเหล่านั้นเป็นอันมาก¹

อรรถกถาชาดกจึงเป็นวรรณคดีคำสอนที่มีได้เสนอสาระคำสอนโดยตรงว่าชาดกแต่ละเรื่องนั้นมุ่งสอนหลักธรรมข้อใด แต่ผู้ฟังต้องใช้ปัญญาใคร่ครวญพิจารณาการกระทำและพฤติกรรมของตัวละครในเรื่อง เพื่อจะได้สารัตถะของคำสอนจากเรื่องนั้นๆ และสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในสังคมได้

ในบทนี้ จะกล่าวถึงคุณค่าและความสำคัญของอรรถกถาชาดกที่มีต่อวรรณคดีไทย โดยจะจำแนกออกเป็น คุณค่าและความสำคัญในด้านที่เป็นวรรณคดีคำสอน คุณค่าและความสำคัญในด้านที่เป็นต้นแบบของวรรณคดีชาดก และคุณค่าและความสำคัญในด้านที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของวรรณคดีไทยเรื่องอื่นสมัยหลัง

---

¹ พระมหาระเบบ ฐิตญาโณ, "รัตนะจากชาดก," วารสารพุทธธรรม 2 (กรกฎาคม 2504) : 13.

6.1 คุณค่าและความสำคัญในด้านที่เป็นวรรณคดีคำสอน

อรรถกถาชาดกนับว่ามีคุณค่าและความสำคัญในด้านที่เป็นแหล่งรวมหลักธรรมคำสอนทั้งคำสอนในด้านการปฏิบัติต่อตนเองและผู้อื่น รวมทั้งคำสอนด้านจริยธรรมในพุทธศาสนา อรรถกถาชาดกจึงมีคุณค่าและมีอิทธิพลต่อวรรณคดีคำสอนของไทย ซึ่งอาจจำแนกออกเป็น คุณค่าและความสำคัญในด้านเนื้อหาและแนวคิด คุณค่าและความสำคัญในการอบรมจริยธรรมแก่บุคคลต่างๆ และคุณค่าและความสำคัญในด้านกลวิธีการสอนด้วยนิทาน

6.1.1 เนื้อหาและแนวคิด

อรรถกถาชาดกเป็นวรรณคดีคำสอนในรูปแบบของนิทาน ที่เสนอหลักคำสอนโดยรวมว่าด้วยแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิตอย่างไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น สิ่งที่สะท้อนให้เห็นจากคำสอนในอรรถกถาชาดกได้แก่ค่านิยมและความเชื่อของคนในสังคมไทย แม้ว่าสาระคำสอนในอรรถกถาชาดกน่าจะสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมของอินเดียมากกว่าจะเป็นสังคมไทย แต่จากการเปรียบเทียบสาระคำสอนในบทที่ 5 แล้วนั้น ทำให้เห็นว่า มีคำสอนหลายประการในอรรถกถาชาดกตรงกับสาระคำสอนในวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่นๆ ของไทย จึงกล่าวได้ว่า อรรถกถาชาดกมีลักษณะเป็นวรรณคดีคำสอนที่เหมาะสมกับทุกสังคม กล่าวคือ สอนแนวในการดำเนินชีวิตควบคู่กับคตินิยมที่ควรยึดถือปฏิบัติ

จากสาระคำสอนในอรรถกถาชาดกทำให้เห็นค่านิยมของคนในสังคมไทยได้ 2 ลักษณะ คือ ค่านิยมที่มีอยู่ หรือยึดถือเป็นแนวปฏิบัติอยู่แล้วในสังคม เช่น การมีความสามัคคีในหมู่คณะย่อมส่งผลให้ทำการงานส่วนรวมสำเร็จ หรือการสอนสตรีให้รู้จักรักษาวงศ์วานตัว แนวปฏิบัติดังกล่าวได้รับการยอมรับจากสังคมว่าเป็นแบบอย่างที่ควรกระทำ และอีกลักษณะหนึ่งเป็นค่านิยมในอุดมคติ ซึ่งเป็นการคาดหวังจากสังคมว่า แนวปฏิบัติดังกล่าวน่าจะช่วยให้ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมดีขึ้น เช่น พระราชาผู้ปกครองแผ่นดินโดยทศพิธราชธรรม หรือการมีฆราวาสธรรมในการครองเรือน ค่านิยมทั้งสองลักษณะนี้มีรากฐานคติความเชื่อเรื่องกรรมและการสั่งสมบุญบารมี แนวที่ปรารถนาจะปฏิบัติจึงเกิดขึ้นโดยมีความศรัทธาเป็นพื้นฐาน มีการกระทำของตัวละครฝ่ายดีเป็นแบบอย่าง และมีผลร้ายของการกระทำชั่วแสดงให้เห็นถึงความเกรงกลัวต่อบาป

ความเชื่อเรื่องกรรมนั้น มีความสำคัญต่อแนวคิดของคนในสังคมไทยอย่างมาก เพราะความเชื่อเรื่องกรรม สามารถอธิบายเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เรื่องการสั่งสมบุญ-บาป รักษาศีล

และอธิบายเรื่องศักยภาพของมนุษย์ที่เป็นผู้กำหนดบุญกรรมของตนเอง มิใช่อยู่ภายใต้อำนาจของ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังที่มีคำสอนในวรรณคดีที่ท่องกันกล่าวถึงเรื่องบุญกรรมว่า

เมื่อยามยศยกย่องล่องลอยตัว	เมื่อคราวชั่วชีวิตก็ตักชัย
หนีเนื้อเวรหลังล่าได้ทำไว้	อย่าโทษให้เทวคณายักษ์
อย่าโทษภูมิภูผาพฤษาสัน	อย่าโทษอินทร์องค์พรหมบรมจักร
อย่าโทษญาติมิตรสหายรัก	โทษบุญกรรมนำชักให้ชั่วดี ²

อาจแย้งได้ว่าความเชื่อเหล่านี้เป็นความเชื่อตามหลักพุทธศาสนา จึงอาจจะไม่ได้รับความเชื่อโดยตรงจากส่วนของอรรถกถาชาดก คำแย้งนี้อธิบายได้ว่า อรรถกถาชาดกเป็นเนื้อหา คำสอนส่วนเดียวในพุทธศาสนา ที่แสดงเหตุการณ์สมมุติขึ้นเพื่อประกอบการสั่งสอนหลักธรรมตาม ที่ได้ตั้งจุดประสงค์ไว้ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตัวละคร ย่อมนำไปสู่ผลของการ กระทำนั้น อันเป็นกระบวนการเรียนรู้เรื่องกฎแห่งกรรมที่เป็นเหตุเป็นผล อาจกล่าวได้ว่า อรรถกถา ชาดกสามารถอธิบายเรื่องกฎแห่งกรรมได้อย่างเป็นระบบมากที่สุด และน่าจะเป็นคำสอนในพระ ไตรปิฎกที่มีการเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักทั่วไปมากที่สุด อรรถกถาชาดกจึงเป็นคำสอนสำคัญที่มีคุณค่า ในการวางรากฐานคติความเชื่อและค่านิยมที่สอดคล้องกับหลักพุทธศาสนาของคนในสังคมได้ อย่างชัดเจน

สาระคำสอนต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนี้ เมื่อพิจารณาตามหลักธรรมของพุทธศาสนา แล้ว จะเห็นว่า การกำหนดหลักในการดำรงชีวิตตามบทบาทและหน้าที่ในสังคมดังที่แจกแจงมา ข้างต้น เป็นการอธิบายและให้ความกระจ่างในเรื่องของหลักความจริงที่เรียกว่า "ปัจจุสมุปบาท" ซึ่งหมายถึงกระบวนการเกิดขึ้นและดับไปแห่งความทุกข์ หลักปัจจุสมุปบาทนี้ ได้แสดงให้เห็น อาการที่สิ่งทั้งหลายสัมพันธ์กันโดยอาศัยเหตุปัจจัยต่อกัน เหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม หนึ่งคือ กรรม ซึ่งในอรรถกถาชาดก ได้แสดงให้เห็นกระบวนการเกิดกรรมและแสดงผลของการ กระทำที่เกิดขึ้น ตั้งต้นแต่กิเลสนำไปสู่เจตนา อันเป็นเหตุให้ก่อกรรม จนถึงวิบากอันเป็นผลที่จะได้ รับกรรมนั้น³ ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ซึ่งกำหนดได้ด้วยเจตนาของการกระทำทั้งในชาติปัจจุบันและ

² โลกนิติคำกลอน อ้างถึงใน สุภาพร คงศิริรัตน์, รายงานการวิจัยเรื่อง การ วิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนท้องถิ่นภาคเหนือตอนล่างจากเอกสารโบราณ, หน้า 114.

³ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า 151.

อดีตชาติ - การรับรู้เรื่องกรรมและผลของกรรมที่เกิดขึ้น ทำให้ผู้ฟังธรรมตระหนักในคุณค่าทางจริยธรรมของหลักกรรม ซึ่งได้แก่

1. ให้เป็นผู้หนักแน่นในเหตุผล รู้จักมองเห็นการกระทำและผล การกระทำตามแนวทางของเหตุปัจจัย ไม่เชื่อสิ่งมงาย ตีนข่าว
2. ให้เห็นว่าผลสำเร็จที่ตนต้องการ จุดหมายที่ปรารถนาจะเข้าถึง จะสำเร็จได้ด้วยการลงมือทำ จึงต้องพึ่งตนและทำความเพียรพยายาม และไม่รอคอยโชคชะตา หรือหวังผลด้วยการ อ้อนวอนเช่นสรวงต่อ ปัจจัยภายนอก
3. ให้มีความรับผิดชอบต่อตนเองที่จะงดเว้นจากกรรมชั่ว และรับผิดชอบต่อผู้อื่น ด้วยการทำความดีต่อเขา
4. ให้ถือว่าบุคคลมีสิทธิโดยธรรมชาติที่จะทำการต่างๆ เพื่อแก้ไขปรับปรุง สร้างเสริมตนเองให้ดีขึ้นไปโดยเท่าเทียมกัน สามารถทำตนให้เลวลงหรือให้ดีขึ้น ให้ประเสริฐจนถึงยิ่งกว่าเทวดาและพรหมได้ทุกๆ คน
5. ให้ถือว่าคุณธรรม ความสามารถ ความประพฤติปฏิบัติเป็นเครื่องวัด ความทรามหรือประเสริฐของมนุษย์ ไม่ให้มีการแบ่งแยกโดยชาติวรรณะ
6. ในแง่กรรมเก่า ให้ถือเป็นบทเรียน และรู้จักพิจารณาเข้าใจตนเองตาม เหตุผล ไม่คอยเพ่งโทษแต่ผู้อื่น มองเห็นพื้นฐานของตนเองที่มีอยู่ในปัจจุบัน เพื่อรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงและวางแผนสร้างเสริมความเจริญก้าวหน้าต่อไปได้ ถูกต้อง
7. ให้ความหวังในอนาคตสำหรับสามัญชนทั่วไป⁴

อรรถกถาชาดก จึงเป็นนิทานที่เปิดโอกาสให้ผู้ฟังธรรมได้ใช้ปัญญาในการไตร่ตรอง และแยกแยะสารัตถธรรม เพื่อความตระหนักเรื่องกรรมและนำไปสู่การแก้ไขด้วยการหมั่นทำความดี ซึ่งมีใช่เป็นการลบล้างความชั่ว แต่เป็นการสั่งสมความดีนั้นให้เกิดเป็นบุญบารมีพอกพูนขึ้น และจากการศึกษาเรื่อง "ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท" พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสรุปว่าอรรถกถาชาดกมีอิทธิพลต่อความคิดเรื่องบารมีในสังคม

⁴ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า 213-214.

ไทย ซึ่งคำว่า "บารมี" ที่กล่าวถึงนี้มีความหมายว่า ธรรมะที่บุคคลประพฤติปฏิบัติเพื่อการตั้งอยู่ในฐานะอันสูง ที่หมายรวมทั้งการประพฤติธรรมของพระพุทธมารดา พระสาวกและบุคคลทั่วไปด้วย⁵

กล่าวได้ว่า อรรถกถาชาดกเสนอสาระคำสอนที่สะท้อนถึงคติความเชื่อเรื่องการสร้างสมบารมีที่ไม่เพียงแต่พระโพธิสัตว์เท่านั้น แม้แต่คนธรรมดาทั่วไปก็สามารถสร้างสมบารมีได้ โดยการกระทำของพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างในการปฏิบัติ แต่อย่างไรก็ดี การบำเพ็ญบารมีในชาดกบางเรื่องก็เป็นการบำเพ็ญบารมีในระดับอุดมคติของผู้เป็นพระโพธิสัตว์เท่านั้น ผู้ฟังนิทานชาดกจึงต้องมีปัญญาพิจารณาเรื่องราว และรู้จักขบคิดสาระคำสอนที่ปรากฏในเรื่อง ซึ่งนอกจากจะแสดงความเชื่อเรื่องบารมีแล้ว ยังแสดงให้เห็นกฎแห่งกรรมที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ มีเหตุผลสามารถอธิบายจากผลของการกระทำไปสู่เหตุของการกระทำนั้นอย่างเห็นได้ชัดและยอมรับได้ในสังคมไทย

6.1.2 การอบรมจริยธรรมแก่บุคคลต่างๆ

อรรถกถาชาดกมีบทบาทสำคัญในการอบรมจริยธรรมแก่บุคคลต่างๆ ในสังคมด้วยการแสดงให้เห็นผลของการกระทำทั้งผลดี และผลชั่ว ทั้งที่กระทำในชาติก่อนและชาติปัจจุบัน กระบวนการอบรมจริยธรรมนั้น นอกจากจะปรากฏในส่วนที่เป็น "คาถา" ของอรรถกถาชาดกโดยตรงแล้ว ยังเสนอผ่านการพฤติกรรมของตัวละครในเรื่อง เมื่อพิจารณากลุ่มคนที่เป็นเป้าหมายของการสอนจะเห็นว่า อรรถกถาชาดกได้ให้ความสำคัญกับคนทุกเพศ ทุกวัย และคนที่มีความบกพร่องและหน้าที่สำคัญตามฐานะทางสังคม ซึ่งเมื่อพิจารณาอรรถกถาชาดกเฉพาะพระชาติที่เป็นมนุษย์ อาจจำแนกกลุ่มคนในสังคมตามอาชีพและฐานะหน้าที่ทางสังคมได้ ดังนี้

1) พระมหากษัตริย์ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ 57 พระชาติ และเป็นโอรส กษัตริย์ 24 พระชาติ สาระคำสอนในอรรถกถาชาดกเหล่านี้มุ่งเน้นสอนหน้าที่ของผู้ปกครองบ้านเมือง และจริยวัตรของผู้ครองแผ่นดิน ซึ่งต้องมีความเมตตาและความเสียสละเพื่อประโยชน์สุขของประชาราษฎร์เป็นที่ตั้ง

2) ปุโรหิต ราชเสวก อำมาตย์ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นที่ปรึกษาอรรถธรรมของพระราชา 40 พระชาติ ในอรรถกถาชาดกเหล่านี้มีสาระมุ่งสอนหลักในการรับราชการ การวางตน

⁵ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, "ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 92.

และเน้นความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เป็นที่ตั้ง ขณะเดียวกันต้องเป็นผู้เอาใจใส่และปรารถนาดีด้วยการถวายคำแนะนำเมื่อเห็นว่าพระมหากษัตริย์มีข้อที่ต้องปรับปรุงแก้ไข

3) อาจารย์ศึกษาปาโมกข์ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอาจารย์ศึกษาปาโมกข์ทั้งที่อยู่ในเพศของฆราวาส 19 พระชาติ และเป็นฤาษีดาบส 57 พระชาติ ได้ทำหน้าที่ตักเตือนสั่งสอนศิษย์ ให้คำปรึกษา และชี้หนทางแก้ไขให้เป็นแนวทางการปฏิบัติ โดยไม่คำนึงถึงสิ่งตอบแทน

4) พ่อค้า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้า 18 พระชาติ และเป็นพนักงานตีราคาของหลวง 1 พระชาติ ได้ทำหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ทั้งการซื้อ และการขาย อย่างไม่หลอกลวง และเห็นแก่ได้ในทรัพย์ของผู้อื่น

นอกจากนี้ยังมีพระชาติที่เป็นคนประกอบอาชีพเล็กๆน้อยๆ ในสังคม ได้แก่เป็นช่างหม้อ ช่างแก้ว ช่างทอง คนตีกลอง คนเป่าสังข์ คนรับจ้าง เป็นชาวนา เป็นหมอู นักเลงสะพานายฆมังธนู กัลบกและเป็นโจร 2 พระชาติ สอนเรื่องการเคารพบุคคลที่ควรเคารพและเรื่องมารยาทของหญิง

พระโพธิสัตว์ยังคงเสวยพระชาติเป็นบุรุษจันฑาลถึง 7 พระชาติเพื่อสอนเรื่องผลบุญของการทำทานรักษาศีล แสดงให้เห็นว่าเป็นเรื่องที่ใครๆ ก็ทำได้ไม่ว่าจะเป็นคนยากหรือมีวรรณะต่ำเพียงใด

ในอรรถกถาชาดกเรื่อง กุรุธรรมชาดก (58/188-214) ก็สอนหลักธรรมทั่วไปของฆราวาสคือ ศีล 5 กล่าวถึงคนในเมืองอินทปัตถนครว่าเป็นผู้รักษากุรุธรรมได้ดีถ้วนหน้า ตั้งแต่ผู้เป็นกษัตริย์จนถึงนางวรรณทาสี และนางทาสีนี้เองที่รักษากุรุธรรมได้อย่างบริสุทธิ์กว่าใครอื่น

เมื่อพิจารณากลุ่มบุคคลต่างๆ ในสังคมที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จะเห็นว่า อรรถกถาชาดกได้ให้ความสำคัญกับชนชั้นปกครองมากที่สุด ด้วยเหตุว่า พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำของบ้านเมือง หากบ้านเมืองใดมีผู้นำที่มั่นคงในศีลธรรมแล้ว บ้านเมืองนั้นย่อมดำรงอยู่อย่างสงบสุข พระพุทธเจ้าจึงทรงเลือกที่จะเทศนาสั่งสอนพระมหากษัตริย์ในรัฐใหญ่ก่อนที่จะไปสั่งสอนหลักธรรมแก่คนทั่วไปในดินแดนนั้น ซึ่งนับว่าเป็นกุศโลบายในการเผยแผ่พุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า เพราะเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงนับถือพุทธศาสนาแล้ว ประชาชนก็ย่อมนับถือคล้อยตามได้ง่าย พุทธศาสนาจึงมีพระสาวกและพุทธศาสนิกชนมากมายอย่างรวดเร็วกว่าลัทธิศาสนาอื่น

ไม่เพียงแต่อรรถกถาชาดกจะสอนหลักธรรมตามฐานะและบทบาทในสังคมเท่านั้น แต่ยังได้สอนเรื่องการปฏิบัติต่อกันตามความสัมพันธ์ของคนในสังคม ดังที่สอนเรื่องทศ 6 อีกด้วย โดยกล่าวถึงการปฏิบัติระหว่างบุตรกับมารดาบิดา ศิษย์กับครูอาจารย์ สามีและภรรยา ช่างกับนาย มิตรสหาย และการปฏิบัติต่อสมณะ ดังนั้นการสอนให้ปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตเพียง

ส่วนเดียวจึงไม่อาจทำให้ดำรงอยู่อย่างมีความสุขได้เพราะในสังคมยังมีบุคคลที่เกี่ยวข้อง จึงต้องสอนแนวการปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วย ในวรรณคดีคำสอนของไทยและในอรรถกถาชาดกจึงสอนครอบคลุมทั้งส่วนที่เป็นหลักการปฏิบัติตนและการปฏิบัติต่อผู้อื่น เพื่อให้มีแนวทางในการประพฤติปฏิบัติได้อย่างครบถ้วน ซึ่งจะทำให้ผู้ปฏิบัติตนเอง มีความสุขและอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข

6.1.3 กลวิธีการสอนด้วยนิทาน

การสอนด้วยนิทานเป็นลักษณะเด่นของอรรถกถาชาดก ซึ่งมักเป็นนิทานที่มีโครงเรื่องง่ายๆ ไม่ซับซ้อน คือเริ่มต้นด้วยการให้รายละเอียดเกี่ยวกับตัวละคร โดยส่วนใหญ่แล้วนิทานชาดกจะมีพระโพธิสัตว์เป็นตัวละครเอก ผูกปมปัญหาของเหตุการณ์นั้นเพียงปมเดียวและเรียงลำดับเหตุการณ์ต่อเนื่องกันไปจนจบ แต่ก็มีอรรถกถาชาดกขนาดยาว โดยเฉพาะในมหานิบาต ซึ่งจะมีโครงเรื่องที่ซับซ้อน มีเหตุการณ์ในเรื่องมากมาย และมีการผูกปมปัญหาที่นำไปสู่การคลี่คลายปมหลายครั้ง ทำให้เนื้อเรื่องมีความสนุกสนานน่าติดตามและชวนให้ใช้ปัญญาขบคิดติดตามเรื่องไปด้วย

การสอนด้วยนิทานนี้ นอกจากจะทำให้เกิดความสุขสนุกสนานเพลิดเพลิน ไม่เบื่อหน่ายต่อสาระคำสอนแล้ว ยังก่อให้เกิดปัญญา ฝึกให้ใช้ปัญญาในการคิด ใคร่ครวญตามเนื้อเรื่องในชาดกนั้นๆ โดยเฉพาะชาดกที่เป็นนิทานปริศนา และนิทานอุทาหรณ์ที่ต้องใช้ปัญญาตีความการกระทำของตัวละครในเรื่องให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดังที่พระธรรมโกศาจารย์ กล่าวว่

เรื่องชาดกเฉพาะที่เป็นเรื่องใหญ่ๆ เช่น มโหสถ วิรุฬห์นทิต
และมหาเวสสันดรนี้ เป็นหนังสือที่น่าอ่านจริงๆ เพราะสมบูรณ์ด้วยรส
ถ้าผู้อ่านจะอ่านด้วยความพินิจอย่างรอบคอบแล้วจะได้สาระและ
ประโยชน์จากหนังสือนี้มาก⁶

การยกนิทานมาเป็นเครื่องมือประกอบการสอนธรรมะนี้ เมื่อพิจารณาลักษณะการเล่าเรื่องชาดกประกอบการสอนของพระพุทธเจ้า จะพบว่า พระองค์มีลักษณะการเล่าเรื่อง 2 แบบ คือ เล่าเป็นตัวอย่างและเล่าเป็นเรื่องเทียบ

⁶ พระธรรมโกศาจารย์, วรรณคดีปริทัศน์เวสสันดรชาดก (พระนคร : เจริญชัยการพิมพ์, 2513), หน้าค่านำ.

การเล่าเรื่องเป็นตัวอย่างเกิดขึ้นเมื่อพระบรมศาสดาทรงได้ยินการปรารภเรื่องใดเรื่องหนึ่งของพระสาวก แล้วทรงมีความประสงค์จะขยายความเกี่ยวกับเรื่องนั้นเมื่อครั้งในอดีต พระองค์จึงตรัสเล่าให้ฟังเป็นตัวอย่าง อาจเป็นการแสดงผลการกระทำของบุคคลนั้นๆ ในอดีต หรือเป็นการแสดงคุณลักษณะของบุคคลนั้นๆ เมื่อครั้งอดีต และอาจเป็นการแสดงปัญญาหรือบารมีอื่นๆ ของพระบรมศาสดาเมื่อครั้งอดีตก็ได้ จึงตรัสเล่าเรื่องชาดกแสดงแก่พระสาวก

ส่วนการเล่าเป็นเรื่องเทียบนั้น พระบรมศาสดาทรงเล่าเมื่อมีเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งที่ไม่ปกติธรรมดาเกิดขึ้น พระองค์ทรงเห็นว่าเรื่องนี้ต้องสั่งสอนหลักธรรม ก็จะทรงยกเรื่องชาดกมาแสดงเพื่อเป็นอุทาหรณ์และเพื่อเปรียบเทียบพฤติกรรมของตัวละครในชาดก ซึ่งจะทำให้ผู้กระทำหรืออยู่ในเหตุการณ์นั้นเกิดพุทธิปัญญา เกิดการชุกคิดใคร่ครวญและบรรลุธรรมในที่สุด

อรรถกถาชาดกจึงเป็นวรรณคดีคำสอนที่มีความน่าสนใจตรงที่มีเรื่องราวสองเรื่องเกิดขึ้นคือ มีเรื่องในปัจจุบันอันเป็นเหตุให้เล่าเรื่องในอดีตมาเทียบเคียงหรือเป็นตัวอย่างของการกระทำ ซึ่งนับเป็นกลวิธีที่สำคัญของการสั่งสอนคนทุกระดับ ดังที่อำมาตย์หรือปุโรหิตคิดจะสั่งสอนพระราชาก็สามารถทำได้ด้วยยกนิทานมาเทียบเพื่อให้เป็นอุทาหรณ์บ้าง เป็นตัวอย่างทำให้เกิดความกลัวบ้าง ทำให้ไม่ต้องกล่าวตักเตือนสั่งสอนโดยตรง ซึ่งในบางครั้งก็ไม่สามารถจะทำได้ เช่น การเตือนพระราชมารดาให้พุดจาไฟระดังใน สุชตาชาดก (58/147-155) ในวรรณคดีคำสอนของไทยจึงได้ยกเรื่องชาดกมาเป็นตัวอย่างประกอบการสอนธรรมะเรื่องต่างๆ เช่น เรื่องการคบมิตร ก็ยกเรื่องมะม่วงพันกิ่งสะเดาใน ทริวาหนชาดก (57/200-208) มาเป็นเรื่องประกอบ สอนเรื่องความสามัคคีก็ยกเรื่องความสามัคคีของฝูงนกกระจาบในเรื่อง สัมโมทมานชาดก (55/335-338) มาประกอบการสอน เป็นต้น

อรรถกถาชาดกจึงนับเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าและความสำคัญในการเป็นแหล่งรวมของการสอนหลักธรรมในพุทธศาสนาของวรรณคดีเรื่องอื่นๆ โดยเฉพาะในวรรณคดีคำสอนหรือวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ตอนที่มัจจุรุมงหมายเพื่อการสั่งสอน ก็มักจะยกนิทานมาประกอบ เช่น ในเรื่อง นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ นางนพมาศได้ยกนิทานที่แต่งทำนองนิทานชาดกมาเล่าเป็นเรื่องเทียบเพื่อแสดงหน้าที่ของสตรีผู้เป็นบาทบริจาริกา ซึ่งนอกจากจะเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติให้แก่สตรีตามท้องเรื่องแล้ว ยังแสดงถึงปัญญาของนางนพมาศที่รู้จักยกนิทานมาประกอบการอธิบายให้บิดาและคนทั้งหลายได้เข้าใจง่าย ชัดเจนและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าอรรถกถาชาดกมีคุณค่าและความสำคัญในฐานะเป็นวรรณคดีคำสอนของไทยที่น่าเสนอสาระคำสอนโดยตรงเกี่ยวกับแนวการดำเนินชีวิต และการ

ปฏิบัติตนต่อผู้อื่นในสังคม ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นค่านิยมและคติความเชื่ออันเป็นรากฐานทางความคิดความเชื่อของคนในสังคมไทย อรรถกถาชาดกยังเป็นวรรณคดีที่สอนบุคคลทุกกลุ่มในสังคม โดยจำแนกเนื้อหาการสอนตามบทบาท หน้าที่และฐานะของบุคคลต่างๆ อีกทั้งยังสอนแนวทางการปฏิบัติต่อกันตามความสัมพันธ์ของคนในสังคม นอกจากนี้ อรรถกถาชาดกยังมีกลวิธีการสอนด้วยรูปแบบของนิทาน ทำให้ได้รับผลโดยตรงคือความเพลิดเพลินสนุกสนาน และได้ผลโดยอ้อมคือเป็นการฝึกให้ปัญญาคิดตามเนื้อเรื่องอย่างมีสมาธิ ทั้งนี้ย่อมก่อให้เกิดการเพิ่มพูนของปัญญาและการมีสติสามารถแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้

6.2 คุณค่าและความสำคัญในด้านที่เป็นต้นแบบของวรรณคดีชาดก

วรรณคดีชาดก ได้แก่วรรณคดีที่นำเสนอเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ และมีองค์ประกอบของชาดก คือ การปรารภเหตุหรือปัจจุบันวัตถุ คาถา และประชุมชาดกหรือสโมธาน ซึ่งวรรณคดีบางเรื่องก็อาจไม่มีปัจจุบันวัตถุและคาถา คงมีแต่สโมธานเท่านั้น หรือบางเรื่องก็อาจไม่มีองค์ประกอบของชาดกเลย แต่นำเสนอเรื่องราวของพระโพธิสัตว์มาเสวยพระชาติหรือเป็นวรรณคดีที่ได้เค้าโครงเรื่องจากชาดก ก็จะจัดว่าเป็นวรรณคดีชาดกไปด้วย เมื่อได้พิจารณาวรรณคดีชาดกที่แต่งขึ้นในประเทศไทยแล้ว พบว่ามีวรรณคดีชาดกมากมาย ทั้งเรื่องที่ตั้งตามแบบอรรถกถาชาดก เรื่องที่ได้เค้าโครงจากอรรถกถาชาดกและเรื่องที่ดัดแปลงจากนิทานพื้นบ้านมาเป็นนิทานชาดก ซึ่งจะขอจำแนกวรรณคดีชาดกออกเป็นแต่ละท้องถิ่น ดังนี้คือ

6.2.1 เป็นต้นแบบของวรรณคดีชาดกในภาคกลาง

1) ธัญชัยบัณฑิตชาดก

ในงานวิจัยของนิยะดา เหล่าสุนทร เรื่อง "ธัญชัยบัณฑิตชาดก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา" (2540-2541)⁷ ได้กล่าวถึงชาดกเรื่องนี้เป็นชาดกนอกนิบาต โดยแต่งเลียนแบบอรรถกถาชาดกเรื่อง มโหสถชาดก (63/303-568) และยังคงรูปแบบของการแต่งชาดกไว้ กล่าวคือมีปัจจุบันวัตถุ และสโมธาน

⁷ ทรายละเอียดโน มะลิวัลย์ บุรณพัฒนาและพิสิทธ์ กอบบุญ, "ธัญชัยบัณฑิตชาดก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของคนไทย," เอกสารการประชุมเชิงวิชาการเรื่อง "ภูมิปัญญาของคนไทย : ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน," หน้า 1-70.

เมื่อพิจารณาอนุภาคใน ฌัญชัยบัณฑิตชาดก แล้ว มีอนุภาคที่ตรงกันกับมโหสถชาดก ดังนี้

- (1) พระเจ้าโกรพยราชทรงสุบินว่ามีดอกบัวใหญ่ผุดขึ้นกลางกองเพลิง
บุโรहितทำนายว่านักปราชญ์จะมาเกิด
- (2) ฌัญชัยบัณฑิตมาเกิดพร้อมบริวารห้าร้อย
- (3) เวลาผ่านไป 7 ปี พระเจ้าโกรพยราชมาลงปัญญาด้วยการถามปัญหาชื่อ วิตก
ปัญหาแก่ฌัญชัยบัณฑิตกุมาร
- (4) พระเจ้าโกรพยราชถูกยักษ์จับตัวไป และถามมลลตรธรรมปัญหา ฌัญชัยบัณฑิต
อาสาไปตอบปัญหา ยักษ์เลื่อมใส ยอมเป็นบริวารของพระเจ้าโกรพยราช พระองค์
จึงรับฌัญชัยบัณฑิตเป็นพระราชโอรส
- (5) ทรงทดลองปัญญาด้วยปัญหาต่างๆ ได้แก่ เรื่องวัดถุน้อยกลับเป็นมาก พหุภูติ
ปริศนา ปิยตรปริศนา รสปัญหา ขนิยอาฆาฏปริศนา และทวารปัญหา
- (6) ฌัญชัยบัณฑิตเกิดความขัดแย้งกับราชบัณฑิต จึงถูกกำจัด ฌัญชัยไม่เป็น
อันตราย และได้ออกจากเมือง
- (7) ฌัญชัยได้พบกับนางกัลยาณีและได้นางเป็นคู่ครอง
- (8) พระเจ้าโกรพยราชส่งคนไปเชิญฌัญชัยกลับเมือง
- (9) ฌัญชัยอาสาเป็นไส้ศึกในเมืองอิทรปัตต์ของพระยาอากังคีผู้เป็นศัตรูของพระเจ้า
โกรพยราช
- (10) ราชบัณฑิตลอบไปเล่าโลมนางกัลยาณีจึงถูกนางซ่อนกลให้ได้รับความอับอาย
- (11) ฌัญชัยรับราชการอยู่กับพระยาอากังคี ต่อมาทำอุบายจับพระยาอากังคีมาเฝ้า
พระเจ้าโกรพยราชได้สำเร็จ⁸

จากอนุภาคที่คล้ายกัน จะเห็นว่าฌัญชัยบัณฑิตชาดก แต่งตามแบบมโหสถชาดก โดยเฉพาะการแทรกปัญหาหรือปริศนาธรรมเป็นระยะๆ นอกจากนี้ ยังมีการแทรกนิทานเรื่องย่อยๆ เช่น เรื่องการรักษาศีลห้าใน กุรุธรรมชาดก(58/188-214) เรื่องกากับนกเค้าใน อุลูกชาดก(58/156-160) และเรื่องผลไม่มีพิษใน กิมปักกชาดก(56/293-296) เป็นต้น⁹ ธรรมะที่เน้น

⁸ นิยะดา เหล่าสุนทร, ฌัญชัยบัณฑิตชาดก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา (กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, 2542), หน้า 24-37.

⁹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน นิยะดา เหล่าสุนทร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 60-64.

อย่างชัดเจนคือการใช้ปัญญาและเหตุผลในการพิจารณาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และนำมาแก้ไขได้อย่างถูกต้อง โดยมีศีลธรรมได้แก่ ความซื่อสัตย์ ความจริงใจ และการปฏิบัติตามหน้าที่เป็นพื้นฐาน นับเป็นธรรมะที่สะท้อนอุดมการณ์และวิถีการปฏิบัติในด้านการเมืองการปกครองที่มีพุทธธรรมเป็นรากฐานในสังคมไทยอย่างชัดเจน¹⁰

2) ราโชวาทชาฎก

ราโชวาทชาฎก เป็นเอกสารโบราณที่ว่าด้วยราชธรรมต่างๆ ที่พระมหากษัตริย์พึงยึดถือปฏิบัติ โดยถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของศิลปศาสตร์ที่ใช้เป็นหลักการปกครอง ชาดกเรื่องนี้เป็นผลงานของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์อริการวัตเดิม (วัตโยธยา) แต่งถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ.2218 พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2451 ต่อมาได้พิมพ์อีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 2470 แต่ใช้ชื่อว่า "วิทิศชาดก ว่าด้วยราชธรรม 38 คาถา" ซึ่งเมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องแล้ว มีเนื้อความตรงกับราโชวาทชาฎก จะต่างกันก็เพียงแต่ วิทิศชาดก มีเนื้อความบางส่วนขาดหายไป¹¹

ราโชวาทชาฎก และ วิทิศชาดก ระบุตรงกันว่าทั้งหมด 38 คาถา แต่ใน วิทิศชาดกมีเพียง 22 คาถาเท่านั้น และอธิบายความไม่จบ การพิมพ์วิทิศชาดกจึงเป็นจัดพิมพ์จากต้นฉบับที่คัดลอกเพียงบางส่วน ส่วน ราโชวาทชาฎก แม้จะกล่าวไว้ว่าประกอบด้วย ราชธรรม 38 ประการ แต่ในฉบับที่พิมพ์ก็พบเพียง 26 คาถา เป็นการอธิบายความต่อเนื่องกันไป เริ่มที่ "บานแผนกเดิม" ซึ่งเป็นคำปรารภระบุถึงผู้แต่ง สาเหตุและจุดมุ่งหมายวันเดือนปีที่แต่ง จากนั้นก็ดำเนินความตามลำดับจนถึงคาถาที่ 26 และคำอธิบายความว่า พระวิทิศราชกุมารได้สั่งสอนราโชวาทชาฎก แก่พระสุทศนราชกุมารผู้เป็นพระอนุชา เมื่อพระสุทศนราชกุมารขึ้นครองราชย์ ได้ดำเนินพระจริยวัตรตามโอวาทแห่งพระโพธิสัตว์ พระราชกุศลกรรมที่พระวิทิศยราช กระทำมา ทำให้พระองค์เสด็จไปสู่สวรรคตเทวโลก จากนั้นเป็นรายนามของผู้ที่ร่วมกันชำระชาดก¹² ส่วนราชธรรมที่ 27 ถึง 38 ประการนั้น ต้นฉบับคงไม่พบและสูญหายไปตามกาลเวลา

¹⁰ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), หน้า 119.

¹¹ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล "ราโชวาทชาฎก : บทนำ," รวมบทความประวัติศาสตร์ ฉบับที่ 14 (2535), หน้า 2.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

เกี่ยวกับที่มาของเรื่องนี้ เมื่อตรวจสอบกับอรรถกถาชาดกแล้ว พบว่ามีเรื่อง ราโชวาทชาดก สองเรื่อง(ลำดับที่ 151(57/2-9) และ 334 (58/606-611)) แต่เนื้อเรื่องไม่ตรงกัน และเมื่อพิจารณาเรื่อง อาทิตตชาดก (ลำดับที่ 424(59/571-584)) ก็มีเนื้อเรื่องไม่ตรงอีกเช่นกัน จึงสันนิษฐานตามข้อความใน "บานพแนกเดิม" ที่ระบุว่า "สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณคัมภีร์ ฯ ...อธิการบดีโบราณาราม ขอถวายเนื้อความใน พาทิรนิบาต ราโชวาทชาฎกแต่โดยสังเขป" การใช้คำว่า "พาทิรนิบาต" ย่อมหมายความว่า เป็นชาดกนอกนิบาต ผู้นิพนธ์ราโชวาทชาฎกก็คงจะนิพนธ์ขึ้นใหม่ตามแบบอรรถกถาชาดก

สุภาพพรรณ ณ บางช้างได้วิจารณ์การดำเนินเรื่องของ ราโชวาทชาฎก ว่า

ราโชวาทชาดก หรือวิทิตชาดก ได้ละทิ้งรูปแบบโครงสร้างชาดกที่สมบูรณ์ของอรรถกถาชาดกแบบลังกาออกไป คือไม่มีปัจจุบันวัตถุ แสดงเหตุที่มาที่ทำให้พระพุทธเจ้าแสดงชาดก และไม่มีสโมธานหรือชาติปริวัตต์ แสดงการกลับชาติของบุคคลในเรื่องมาสู่สมัยพุทธกาล ส่วนที่เสนอทั้งหมด คือเนื้อเรื่อง ในส่วนเนื้อเรื่อง ผู้แต่งอาศัยตัวละคร จากและเหตุการณ์เข้ามาประกอบพอเป็นเหตุที่นำมาสู่สาระหลักที่ผู้แต่งต้องการเสนอจริงๆ คือ สาระธรรม 38 ประการ กล่าวได้ว่าเป็นการอาศัยรูปแบบชาดกหรือนิทานเข้ามาเพื่อลดความหนักของเนื้อหา เพื่อให้เนื้อหาไม่อยู่ในรูปหนังสือประเภทสอนธรรมโดยตรง¹³

กล่าวได้ว่า ราโชวาทชาฎก ได้รับอิทธิพลจากอรรถกถาชาดกโดยนำเสนอเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ แต่ได้มีวิวัฒนาการทางด้านรูปแบบไป โดยไม่มีปรารภเหตุและสโมธาน

3) ศิวชัยชาดก

ศิวชัยชาดก เป็นชาดกนอกนิบาตที่แต่งเป็นภาษาบาลี ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ยุคสมัยที่แต่ง และถิ่นกำเนิดอยู่ในท้องถิ่นใด อย่างไรก็ตาม การเผยแพร่ชาดกเรื่องนี้เริ่มขึ้นที่ภาค

¹³ มานพ ถาวรวิวัฒน์สกุล "ราโชวาทชาฎก : บทนำ," รวมบทความประวัติศาสตร์, หน้า 113.

คือพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินันท์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ องค์สกุลมหาสังฆปริณายก ทรงแปลเรื่องนี้เป็นภาษาไทยและทยอยพิมพ์ในทวีปญญา ให้ชื่อว่า ศิวชัยชาดก¹⁴

ชาดกเรื่องนี้ มีโครงเรื่องคล้ายกับชาดกในปัญญาสชาดกที่มีความซับซ้อน มีเนื้อเรื่องสนุกสนาน มีเรื่องย่อยแทรกมากมาย และมีตัวละครมาก ชาดกเรื่องนี้มีโครงเรื่อง ดังนี้

- (1) พระโพธิสัตว์มาเสวยพระชาติ ได้พบกับนางสีเวยยกา พระราชธิดาพระเจ้าศิวราช มีการทดสอบปัญญาจนนางพอใจและยอมเป็นชายา
- (2) พระเจ้าศิวราชทรงพิโรธ ให้ทหารมาจับ พระโพธิสัตว์พานางสีเวยยกานั่งในห้องหงส์ยนต์ที่ทำด้วยไม้ เหาะหนีออกจากปราสาท ผจญเหตุการณ์ต่างๆ จนมาถึงกรุงวิเทหะ
- (3) พระโพธิสัตว์และนางสีเวยยกาพักอยู่กับดาบส
- (4) หงส์ยนต์ถูกไฟไหม้ พระโพธิสัตว์พานางสีเวยยกาเดินทางต่อด้วยพระบาท มีเรื่องพรหมณ์สิริวุฒินันท์ช่วยพรหมณ์ตอบปัญหาเทวธรรมแก่ยักษ์ พรหมณ์บอกทางไปเมืองวิเทหะ
- (5) พระโพธิสัตว์และนางสีเวยยกาเดินทางต่อมาพักที่หมู่บ้านแห่งหนึ่ง มีเรื่องพรานนก เรื่องขุมทรัพย์ เรื่องผู้ร้ายลักโค ซึ่งพระโพธิสัตว์ได้ใช้ปัญญาแก้ปัญหาเหล่านั้น
- (6) พระโพธิสัตว์พานางสีเวยยกาเดินทางต่อ พระโพธิสัตว์ถูกยักษ์จับ ปลัดพรากกับนางสีเวยยกา
- (7) นางสีเวยยกาตามหาพระโพธิสัตว์จนถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง นายบ้านดูแลนางดูจิตตาของตน นางแนะนำให้นายบ้านตั้งร้านขายของริมทาง นางช่วยขาย หวังว่าพระโพธิสัตว์จะผ่านมา
- (8) พระโพธิสัตว์ซึ่งถูกยักษ์จับได้ตอบธรรมาวิรุทธปัญหาแก่ยักษ์ ยักษ์เลื่อมใสปล่อยตัวพระโพธิสัตว์ไป พระองค์เดินทางไปพบนายพราน จึงรู้ทางไปกรุงวิเทหะ มีเรื่องนายพรานไปล่าสัตว์นายพรานและสัตว์ตาย
- (9) ต่อมาพระโพธิสัตว์ได้พบพระดาบส พระดาบสแสดงธรรมเรื่องความไม่เที่ยง

¹⁴ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย, หน้า 122.

- (10) พระโหราธิบดีได้ปกครองกรุงวิเทหะต่อจากพระราชบิดา พระองค์ทรงบำรุงบริษัท 4 คือ เศรษฐี พ่อค้า นักปราชญ์ และทหาร มีเรื่องของเศรษฐีและพ่อค้า มีเรื่องแก้วมณี เรื่องถุงทองคำ เรื่องผาลไถ เรื่องของนักปราชญ์ มีเรื่องผลสะเดา เรื่องหนูกินดาบ เรื่องลักกินอาหาร เรื่องทองคำโตเท่าภูเขา เรื่องมุกดาหาร และเรื่องของทหาร มีเรื่องนันทเสน แทรกเพื่อแสดงปัญญาของพระโหราธิบดี
- (11) ต่อมาพระเจ้าศิริราชวางอุบายยกทัพมาตีกรุงวิเทหะ พระโหราธิบดีทำสงครามสามารถสร้างไมตรีกับพระเจ้าศิริราชได้ แต่พระเจ้าศิริราชก็ไม่ยอมยุติ แต่หลังจากที่ทำสงครามกันถึงสองครั้ง พระโหราธิบดีก็ทำไมตรีกับพระเจ้าศิริราชได้สำเร็จ
- (12) พระโหราธิบดีทรงกระทำมหากาฬ และออกบวช พาพระมเหสี พระโอรสพระธิดามาอยู่ที่เขาวงกต แล้วได้ยกทั้งสามพระองค์ให้แก่ท้าวสักกะซึ่งแปลงตัวเป็นพรหมณ์มาทูลขอ พระโอรสและพระธิดาได้พบพระอัยกาและพระอัยยิกที่กรุงวิเทหะ ทั้งสองพระองค์จึงเสด็จมารับพระโหราธิบดีกลับไปครองราชสมบัติ¹⁵

จากเรื่องย่อของ ศิวชัยชาดก จะเห็นว่า เนื้อเรื่องได้ผสมผสานเหตุการณ์ต่างๆ มากมาย จากชาดกเรื่องต่างๆ เช่น มีการเล่าเรื่องแทรกดังใน มโหสถชาดก มีเนื้อเรื่องตอนท้ายคล้าย เวสสันดรชาดก ยังมีเหตุการณ์เกี่ยวกับความรัก การพลัดพราก ผจญภัย และได้พบกันในที่สุด

สุภาพรรณ ณ บางช้างสรุปว่า ชาดกเรื่องนี้ มีความเข้มข้นในการสื่อสารวัฒนธรรมมากกว่า และมีความละเอียดกว่า ราโชวาทชาดก และธัญชัยบัณฑิตชาดกตรงที่การเสนอหลักธรรมแต่ละหัวข้อ มีตัวอย่างเป็นนิทานอุทานประกอบให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

นอกจากชาดกเรื่องข้างต้นนี้แล้ว วรรณคดีชาดกภาคกลางยังมีกลอนสวด ซึ่งเป็นวรรณคดีที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ มีจุดมุ่งหมายของการแต่งเพื่อการสั่งสอนซึ่งมักเกิดขึ้นที่วัด จากการศึกษาของตรีศิลป์ บุญขจร¹⁶ ได้เก็บข้อมูลเกี่ยวกับกลอนสวดในภาคกลาง

¹⁵ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย, หน้า 123-125.

¹⁶ ตรีศิลป์ บุญขจร, "วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์," (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 106-107.

พบว่ามียกลอนสวดที่ได้เค้าโครงเรื่องมาจากอรรถกถาชาดกได้แก่ กากิ มาจาก กากาติชาดก (58/563-567) กุสราช มาจาก กุสชาดก (62/195-272) พระยาจัททันต์ มาจาก จัททันตชาดก (61/370-408) และเรื่องทศชาติ

กลอนสวดอีกกลุ่มหนึ่งมีการดำเนินเรื่องแบบนิทานชาดก ตัวละครเอกมักเป็นพระโพธิสัตว์ มีอนุภาคคล้ายกันคือ มีการพบนาง ได้นาง พลัดพรากจากกัน มีการผจญภัยต่อสู้ และจบลงท้ายด้วยความสุข กลอนสวดประเภทนี้มีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น กฤษณวงศ์ จินดาวงศ์ จำปากลีน อินราช ดาราวงศ์ ดาวเรือง เดโชไชย ไตรวงค์ ทินวงค์ ธนุสวรรณ นกยุงทอง นราสุริยวงค์ นางสุนทรเกรี นางอมร นางอึ่งทอง นางอุทัย บุญทนางวงค์ เบญจมาศทอง ปีนทอง พระนิมิตรกุมาร และ พันธุมเกษร เป็นต้น¹⁷ และมีกลอนสวดที่แต่งขึ้นใหม่โดยใช้ชื่อชาดก พบเพียง 3 เรื่องคือ ฌรงคจิตรชาดก พัดถาชาดก และ ปังกชาชาดก

จะขอยกตัวอย่างเรื่องกลอนสวดมาแสดงให้เห็นรายละเอียดจากเรื่อง ฌรงคจิตรชาดก ดังนี้

ฌรงคจิตรชาดก เป็นวรรณคดีกลอนสวดที่สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื้อเรื่องกล่าวถึง การส่งเสริมให้ทำความดี และอธิบายความทุกข์ยากที่ต้องพลัดพรากจากคนรักว่าเป็นเพราะวิบากกรรมที่เคยทำมาแล้ว แต่ผลบุญก็ช่วยให้พ้นภัยได้ ดังเรื่องย่อต่อไปนี้

ท้าวณรงกาและนางศรีสุตาครองเมืองณรงกามานานแต่ไม่มีพระโอรส จึงได้ไปขอเสละหัตถ์ผู้เป็นบุตรของพราหมณ์โครงโหราจารย์มาเป็นโอรสบุญธรรม ต่อมาแม่เหล็กทรงครุฑและประสูติพระโอรส ทรงพระนามว่า ฌรงคจิตร ทำให้พราหมณ์โครงโหราจารย์คิดแค้นใจและคอยหาทางแก้แค้นมาตลอด เมื่อพระณรงคจิตรอายุได้ 15 พรรษา เกิดฝนแล้ง ข้าวยากหมากแพง พราหมณ์โครงจึงใส่ร้ายพระณรงคจิตรว่าเป็นกาลีบ้านเมือง ให้ทรงขับไล่พระโอรสไป ท้าวณรงกาจึงให้ลอยแพพระณรงคจิตร

ต่อมา พระณรงคจิตรไปพบสวนของเศรษฐีนนทจิตรและได้นางบุษบงธิดาของเศรษฐีเป็นชายา ต่อมาเศรษฐีนนทจิตรให้พระณรงคจิตรลงสำเภาไปค้าขายด้วย นางบุษบงขอติดตามไป สำเภาของเศรษฐีไปขึ้นที่เมืองมัทราช ได้พบกับจีนกำบังซึ่งกำลังทำท่ามัทราชให้มาสู้ด้วยการปล้ำกัน ถ้าแพ้ต้องเสียเมือง พระณรงคจิตรช่นอาสาสู้กับจีนกำบังและได้ชัยชนะ ท้าวมัทราชจึงยกนางบุษมาลีผู้เป็นพระธิดาให้เป็นชายาของพระณรงคจิตร

¹⁷ ตรีศิลป์ บุญขจร, "วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์," หน้า 109.

เมื่อต้องพานางทั้งสองหนีโรคห่า พระณรงคจิตร์จึงเดินทางผ่านป่าแห่งหนึ่ง นางยักษ์พอใจพระณรงคจิตร์จึงหาทางจับนางทั้งสองกินแล้วตามมาเป็นชายา เมื่อพระณรงคจิตร์ทรงทราบว่านางเป็นยักษ์จึงหนี ครั้นนางยักษ์มาตาม พระองค์ก็ไม่ยอมกลับไป นางยักษ์เสียใจมากจนอกแตกตาย พระณรงคจิตร์เดินทางผจญภัยจนได้แก้ววิเศษและได้พบกับนางสุวินชา พระธิดาของท้าววิชา และได้นางเป็นชายา เมื่อท้าววิชาทรงทราบเรื่องและได้สอบถามจนแน่ใจว่าเป็นหน่อเนื้อกษัตริย์ก็ทรงให้ครองเมืองด้วยกัน

ต่อมาพระณรงคจิตร์ทรงทราบว่าทางเมืองนรังกาประสบภัยพิบัติ จึงรีบเสด็จไปช่วยพระบิดา โดยออกรบกับข้าศึกและได้รับชัยชนะ พระองค์โปรดให้รับนางสุวิษามาอยู่ด้วย แต่ถูกยักษ์วายุกันจะชิงตัวไป พระณรงคจิตร์จึงฆ่ายักษ์ และทำพิธีชุบน้ำงูขมมาลึกับนางบุษบงให้ฟื้นขึ้นมาอีกครั้ง ส่วนพราหมณ์โครงนั้น ท้าวณรงกาทรงจับได้ทำให้ร้ายพระโอรสจึงลงโทษด้วยการลอยแพไปเช่นเดียวกับที่ทรงลงโทษพระโอรส แต่กรรมได้ตามทันพราหมณ์ต้องตกเป็นเหยื่อของปลากลางทะเลในที่สุด เมื่อครองราชย์มาจนถึง 120 ปี พระณรงคจิตร์ทรงเบื่อหน่ายในโลกียสุขจึงออกบรรพชา¹⁸

เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องของกลอนสวดเรื่องนี้ จะเห็นว่า มีหลายอนุภาคคล้ายกันกับ อรรถกถาชาดก ไม่มีเหตุปรารภเรื่อง แต่มีสโมธานบอกการกลับชาติมาเกิดของบุคคลต่างๆ ได้แก่ พราหมณ์โครงเป็นพระเทวทัต นางบุษมาลีเป็นนางอุบลวรรณา นางสุวินชาเป็นนางสุชาดา นางบุษบงเป็นพระนางพิมพายโสธราและพระณรงคจิตร์เป็นพระพุทธเจ้า

การกลับชาติมาเกิดในวรรณคดีเรื่องนี้ มีข้อที่น่าสังเกตที่ตัวละครหญิง ซึ่งมีการตีความว่า นางบุษบง ธิดาของเศรษฐีได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางพิมพา แทนที่จะเป็นนางบุษมาลี ผู้เป็นธิดาของกษัตริย์ ซึ่งอาจจะอธิบายได้ว่า เป็นเพราะนางบุษบงได้เป็นชายาคคนแรก ของพระณรงคจิตร์และกล่าวว่าเป็นคู่แท้ที่ติดตามกันมาแล้วหลายชาติ จึงตีความว่ากลับชาติมาเกิดเป็นพระนางพิมพายโสธรา

จากที่กล่าวมา จะเห็นว่ายังมีวรรณคดีชาดกที่รู้จักแพร่หลายในภาคกลางอีกมาก ที่ได้รับอิทธิพลการแต่งด้วยรูปแบบชาดกจากอรรถกถาชาดก ทั้งนี้ยังไม่กล่าวรวมถึงวรรณคดีในภาคกลางที่ได้รับเค้าโครงเรื่องจากอรรถกถาชาดกโดยตรง ทั้งนี้จะได้กล่าวอย่างละเอียดในหัวข้อการรับอิทธิพลของอรรถกถาชาดกต่อไป

¹⁸ เก็บความจาก โสภี สุขเกษม, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง ณรงคจิตร์ชาดก," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535), หน้า 80-83.

6.2.2 เป็นต้นฉบับของวรรณคดีชาดกในภาคเหนือ

เมื่อก้าวถึงวรรณคดีชาดกในท้องถิ่นภาคเหนือแล้ว พบว่าเรื่องที่สำคัญมากที่สุดและแพร่หลายมากที่สุดคือ **ปัญญาสชาดก** นอกจากนี้ยังมีนิทานพื้นบ้านที่มีการปรับแต่งให้เป็นนิทานชาดก โดยนำมาแต่งเป็นคำขอบ้าง เป็นนิทานร้อยแก้วบ้าง ซึ่งจะขอยกตัวอย่างมากล่าวพอเป็นสังเขป ดังนี้

1) ปัญญาสชาดก

วรรณคดีชาดกที่มีชื่อเสียงในท้องถิ่นภาคเหนือมากที่สุด และเป็นบ่อเกิดของวรรณคดีชาดกพื้นบ้านอีกมากมายคือ **ปัญญาสชาดก** ซึ่งมีรูปแบบการแต่งเหมือนอรรถกถาชาดก คือมีองค์ประกอบของชาดก ได้แก่ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาถา ไวยากรณ์ และสโมธาน ครบทุกส่วน หรืออาจมีเพียงองค์ประกอบบางส่วนก็ได้

จากการศึกษาค้นคว้าของนิยะดา สาริกภูติ¹⁹ กล่าวว่า มีชาดกในปัญญาสชาดก

7 เรื่อง ที่น่าจะได้รับเค้าโครงเรื่องจากอรรถกถาชาดก ได้แก่

วิบุลราชชาดก และ อาทิตชาดก น่าจะได้โครงเรื่องจาก เวสสันดรชาดก

สิริจุทามณีชาดก และ มหาสุรเสนชาดก น่าจะได้โครงเรื่องจาก สิวราชชาดก

ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก น่าจะได้โครงเรื่องจากสาธินราชชาดก

พรหมโมสราชาดก น่าจะได้โครงเรื่องจาก มหากัณหาชาดก

สุวรรณกัจฉปชาดก น่าจะได้โครงเรื่องจาก สัจจกัณหาชาดก

มีชาดกอีกกลุ่มหนึ่งในปัญญาสชาดกที่ น่าจะได้เค้าโครงเรื่องบางตอนจากอรรถกถาชาดก ได้แก่ **จันทราชชาดก** คล้ายกับ **มหาชนกชาดก** ตอนเรือแตก

สุกมิตตชาดก คล้ายกับ **เวสสันดรชาดก** ตอนที่พระเวสสันดรพาพระนางมัทรีไปอยู่ป่าพร้อมด้วยพระโอรสธิดาทั้งสองพระองค์

สุวรรณกุมารชาดก คล้ายกับ **สีลานิสังสชาดก** ที่กล่าวถึงอุบาสกผู้หนึ่งเดินบนผิวน้ำได้

¹⁹ นิยะดา สาริกภูติ, "ปัญญาสชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 86-89.

เสตบัณฑิตชาดก คล้ายกับ สสบัณฑิตชาดก กล่าวถึงหนูที่สละชีพเป็นทานเช่นเดียวกับกระต่าย

สิทธิสารชาดก คล้ายกับนิโครธชาดก กล่าวถึงการกินนัยน์ตากวางทองแล้วจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเช่นเดียวกับที่ได้กินเนื้อไก่ และมีการเสี่ยงบุญรอดด้วยเช่นกัน

จันทเสนชาดก การถูกยักษ์จับจะกินเป็นอาหารแต่ได้แสดงธรรมโปรดพระยายักษ์ คล้ายกับ ภัคคชาดก สุตุนชาดก ชัยทิสชาดก และมหาสุตโสมชาดก

วนาวนชาดก กล่าวถึงการล่องลำไปตีมน้ำในสระที่มีนางยักษ์นี้เป็นผู้รักษา คล้ายกับ เทวธรรมชาดก มีการเสี่ยงบุญรอดเช่นเดียวกับใน มหาชนกชาดก และมีการขับเพลงเพื่อเตือนให้ระลึกความหลังคล้ายกับ กณวีรชาดก และโสณกชาดก

สีหนาทชาดก กล่าวถึงการกำเนิดจากมารดาไปกินน้ำที่ขังอยู่ในรอยเท้าสัตว์คล้ายกับ การกำเนิดของอสิสิงคตาสใน อลัมพูสาชาดก

เทวัญชาดก กล่าวถึงกลอุบายของนางยักษ์ที่ล่อลวงด้วยการเนรมิตศาลา พร้อมด้วยอาหารและดนตรีขับกล่อม คล้ายกับ เตลปัตตชาดก

สุบินชาดก กล่าวถึงพระยาวานรเผือกเก็บรักษาผลมะม่วงไม่ให้พ้นไปจากเขตแดนของตนด้วยการตัดกิ่ง คล้ายกับมหากปิชาดก และ

วรรณุชชาดก กล่าวถึงนางบุษบาซึ่งมีกำเนิดจากดอกบัว คล้ายกับนางอาสังกาใน อาสังกชาดก

นิยะดา สาริกภูติ ยังได้ศึกษาวรรณคดีร้อยกรองของไทยทั้งต้นฉบับตัวเขียนและฉบับพิมพ์²⁰ พบว่า ปัญญาสชาดกเป็นแหล่งที่มาที่สำคัญต่อวรรณคดีร้อยกรองของไทย นอกจากนี้ยังเป็นต้นเค้าเรื่องของวรรณคดีประเภทประโลมโลกอีกด้วย กล่าวได้ว่า ปัญญาสชาดก ได้รับอิทธิพลทั้งรูปแบบการแต่งและเนื้อหาบางส่วนไปจากอรรถกถาชาดก และชาดกกลุ่มหนึ่งในปัญญาสชาดกได้มีการพัฒนาไปมากจนมีลักษณะเป็นนิทานมหัศจรรย์²¹ คือมีโครงเรื่องยาวซับซ้อน มีเรื่องการถูกกลั่นแกล้ง ความรัก ความแค้นและการพลัดพราก ซึ่งตัวเอกของเรื่องมักจะ

²⁰ นิยะดา สาริกภูติ "ปัญญาสชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย," หน้า 313-314.

²¹ ประคอง นิมมานเหมินท์ อธิบายว่า คำนี้ ใช้ตรงกับคำว่า fairy tale หรือ märcher คุรายละเอียดเพิ่มเติมใน ประคอง นิมมานเหมินท์ "นิทานพื้นบ้าน," เอกสารประกอบการสอนชุดวิชาภาษาไทย 8 คติชนวิทยาสำหรับครู (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2528), หน้า 57-127.

ผจญภัยได้ของวิเศษหรือมีความรู้ความสามารถพิเศษและมีวิชาอาคม ทำให้ชาดกในกลุ่มนี้ได้รับความนิยมนอย่างสูงและมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีประเภทจักรๆวงๆ อย่างมาก

2) ชาดกพื้นบ้านเรื่องต่างๆ

มีชาดกพื้นบ้านบางเรื่องมีการผสมผสานเนื้อเรื่องจากชาดกในนิบาตบ้าง จากนิทานที่เล่าสืบต่อกันมาบ้าง ดังเช่นเรื่อง **ธรรมปาละไม้เจ็ดคด**

ธรรมปาละไม้เจ็ดคด เป็นนิทานชาวบ้านในท้องถิ่นเหนือ พบต้นฉบับที่จังหวัดเชียงใหม่ และลำปาง จารด้วยอักษรธรรมล้านนา แต่งตามรูปแบบชาดกด้วยคำประพันธ์ที่เรียกว่า "ธรรมวัตร" คือ แต่งด้วยการยกคาถาบาลีตั้งขึ้นแล้วขยายความเป็นร้อยแก้ว

เรื่องนี้มีองค์ประกอบของชาดกครบทุกส่วน โดยเริ่มด้วยเหตุแห่งการปรารถนาเรื่อง กล่าวถึงพระเทวทัตที่ทำร้ายพระพุทธเจ้า ซึ่งการกระทำเช่นนี้มีมาแล้วในอดีต จากนั้นพระบรมศาสดาทรงแสดงเทศนาเรื่องธรรมปาละไม้เจ็ดคดว่า พระยาปัตตาไปตราและพระนางจันทเทวีพาไปสงวน้ำและเล่นอยู่กับพระโอรส จนมิได้ทราบที่พระยาปัตตาไปตราเสด็จมายังห้องบรรทมพระองค์พิโรธจึงโปรดให้เอาพระโอรสไปตัดคอ พระนางจันทเทวีเสียพระทัยมากจนพระอุราแตกสิ้นพระชนม์ พระยาปัตตาไปตราก็ถูกแผ่นดินสูบ

ธรรมปาละกุมารไปปฏิสนธิในครรภ์พระนางสุนันทริเทวีอัคมเหสีแห่งพระยามัทราชทรงพระนามว่า จุฬินทกุมาร ต่อมาพระนางสุนันทริเทวีทรงประสูติพระโอรสอีกองค์หนึ่ง พระนามว่า สุนันทกุมาร เมื่อจุฬินทกุมาร มีพระชนม์ได้ 16 พรรษาพระราชบิดาเสด็จสวรรคต จึงทรงหนีไปบำเพ็ญธรรมในป่า เพราะไม่ปรารถนาจะครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา จึงชวนสมุนอำมาตย์ไปบำเพ็ญบารมี

พระอินทร์ทรงนำของวิเศษมาถวาย มีธนูสิงห์ เกือกทิพย์และไม้เจ็ดคดไว้เหาะเหินเดินอากาศ ต่อมาได้พบกับนางเทพธิดาซึ่งเคยเป็นพระราชมารดาของพระองค์มาก่อน นางเนรมิตกายเป็นหญิงชรา นำอาหารมาถวาย แล้วบอกให้เดินทางไปยังเมืองพาราณสีซึ่งยังขาดผู้ครองเมือง วันรุ่งขึ้น การเสด็จราชรถและมีอำมาตย์มาดูลายพระบาทของจุฬินทกุมารและให้ครองเมืองเป็นพระเจ้าพาราณสี มีเดชานุกาฬเลื่องลือไปทั่วชมพูทวีป

ต่อมาพระเจ้าพาราณสีทรงปรารถนาพระราชธิดาแห่งเมืองวิเทโรรามาเป็นมเหสี แต่พระยาวิเทโรราทรงให้มาชนช้างกันก่อน ถ้าชนะจึงจะยกให้ พระเจ้าพาราณสีจึงไปทำและกล่าวเหยียดหยามจนพระยาวิเทโรราชและกษัตริย์ร้อยเอ็ดต้องยกทัพมายังพาราณสี พระยาพาราณสีทรงแสดงฝีมือในการยิงธนูจนกษัตริย์ร้อยเอ็ดแพ้พระองค์ พระยาวิเทโรราชจึงยกนางราชกัญญาให้

เป็นมเหสี พระยาพาราณสีได้ทำสงครามกับกษัตริย์พาลอีกหลายเมือง เมื่อรบชนะก็ทรงสั่งสอนให้อยู่ในศีลธรรม และได้โปรดพระมารดาและพระยามัทราชผู้เป็นพระอนุชา จากนั้นก็ยกเมืองพาราณสีให้มเหสีดูแลบ้านเมือง ส่วนพระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรเขาสีเนรุ และได้พบนางอัชชนวัตติกาเป็นมโนห์รา พระราชธิดาของพระยานุราช ด้วยบุพเพสันนิวาสจึงให้พระเจ้าพาราณสีพอพระทัยนางอัชชนวัตติกา เมื่อทรงสวามิภักดิ์ พระยานุราชทรงทำรบกันก่อน ถ้าชนะพระองค์ได้ก็จะยกนางให้ พระเจ้าพาราณสีทรงใช้ธนูวิเศษยิงได้ชัยชนะและได้นางอัชชนวัตติกามาเป็นชายา และต่อมายังได้พระราชธิดาของพระยาอุตรกรูทวิปมาเป็นชายาอีกองค์ และพระยาพาราณสีได้แสดงธรรมต่อชาวอุตรกรูทวิป มีเนื้อหาให้กระทำบุญ ให้ทานและหมั่นรักษาศีล เมื่อพระองค์สวรรคตก็เสด็จไปสวรรคตชั้นดุสิต²²

ชาดกเรื่องนี้ มีเนื้อเรื่องตอนต้นตรงกับ จุลลธรรมปาลชาดก(ลำดับที่ 358) โดยมุ่งสั่งสอนให้คนทำความดี ทำทานและรักษาศีลตลอดทั้งเรื่อง และมีการประชุมชาดกตามรูปแบบของการสโมธานครบถ้วน กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของตัวละครต่างๆ ได้แก่พระอนุชาของพระยาพาราณสีที่ต่อมาเป็นพระยามัทราช ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระราหุล และให้ชายาทั้งสามคือ นางอัชชนวัตติกาเป็นนางยโสธราพิมพา นางราชกัญญาเป็นนางกัลยาณี และนางแก้วอุตรกรูทวิปเป็นนางวิสาขาอุบาสิกา

เกี่ยวกับเรื่องการกลับชาติมาเกิดเป็นบุคคลต่างๆ ในสมัยพุทธกาลนี้ ทำให้เห็นวิธีการตีความบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครในนิทานพื้นบ้านว่าใครควรจะกลับชาติมาเกิดเป็นใคร ในชาดกเรื่องนี้ ให้นางอัชชนวัตติกาซึ่งเป็นมโนห์รา กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางยโสธราพิมพา แทนที่จะเป็นนางราชกัญญาเพราะได้เป็นมเหสีองค์แรก แต่ในเรื่องกล่าวว่านางอัชชนวัตติกาเป็นคู่กันมาแต่ชาติปางก่อนด้วยบุพเพสันนิวาสจึงให้มารักกันในชาติที่เป็นมโนห์รา และมาเป็นคู่ครองในพระชาติสุดท้าย

เมื่อพิจารณาจากการกลับชาติมาเกิดในชาดกพื้นบ้านนั้น จะเห็นว่า มุ่งให้ตัวละครร้ายกลับชาติมาเกิดเป็นพระเทวทัต ซึ่งมีการตีความของพฤติกรรมร้ายต่างกันไปตามบุคลิก ลักษณะของตัวละครและของบุคคลในสมัยพุทธกาล ส่วนตัวละครประกอบนั้น จะกลับชาติมาเกิดเป็นผู้ใดก็ได้ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า

²² เก็บความจากธิดาเพ็ญ เข็มสว่าง, "การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมล้านนาไทยเรื่อง ธรรมปาละไม้เจ็ดคด," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538), หน้า 128-138.

การตีความตัวละครต่าง ๆ ให้กลับชาติมาเกิดเป็นบุคคลในสมัยพุทธกาลเช่นนี้ ได้กลายเป็นสัญญานิยม(convention)²³ ของการสร้างตัวละครแบบชาดก การตีความบทบาทของตัวละครในเรื่องแนวชาดกเหล่านี้ ได้เอื้อประโยชน์ให้มีการปรับเรื่องจากนิทานพื้นบ้านบ้าง ตำนานท้องถิ่นบ้าง และวรรณคดีต่าง ๆ ให้กลายมาเป็นชาดกได้ง่ายขึ้น ด้วยการบอกถึงการกลับชาติในตอนท้ายเรื่องเท่านั้น เกี่ยวกับเรื่องของการตีความพฤติกรรมของตัวละครในชาดกแต่ละท้องถิ่นนี้ ก็มีความสำคัญที่น่าจะได้มีการศึกษาค้นคว้าในเรื่องเกี่ยวกับตัวละครในนิทานชาดกต่อไป

ในท้องถิ่นเหนือยังมีวรรณคดีชาดกที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทคำวขอ เป็นวรรณคดีที่สืบเนื่องมาจากธรรมคำว ประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้เทศน์ โครงเรื่องส่วนหนึ่งมาจากอรรถกถาชาดกและนิทานพื้นบ้าน นำมาปรับให้ตัวละครเอกเป็นพระโพธิสัตว์มาเสวยพระชาติ เรื่องที่นิยมฟัง-อ่านกันมาก ได้แก่คำวขอเรื่องเจ้าสุวัตรนางบัวคำ คำวฮ้านางจุม นางอุทธลา หรือเต้าน้อยของคำ นกกระจาบ กำพร้าบัวทอง ช้างโพงนางम्मหอม ชิวหาลิ้นคำ นางสิบสองจำปาสีตัน ปลาตะเพียน วงษ์สุวรรณค์ สุวรรณหอยสังข์ อ้ายร้อยขอด จันตะมา ช้างงาเดียว และวรรณพราหมณ์ เป็นต้น²⁴ บางเรื่องได้รับเค้าโครงทั้งเรื่องจากอรรถกถาชาดกเช่น ช้างสะตัน มาจากฉัททันตชาดก เป็นต้น จะขอยกตัวอย่างคำวขอที่รู้จักแพร่หลายมาให้เห็นเป็นตัวอย่างของการปรับรูปแบบและเนื้อหาของชาดก ดังนี้

ท้าวกำกาดำ

ท้าวกำกาดำ หรือ คำวขอกำกาดำ²⁵ เป็นวรรณคดีท้องถิ่นเหนือและถิ่นอีสาน มีรูปแบบการดำเนินเรื่องเช่นเดียวกับอรรถกถาชาดก กล่าวคือ เริ่มต้นด้วยการบอกเหตุปรารภเรื่องว่า หมูภิกษุปรารภเรื่องกำกาดำ ซึ่งหมายถึงคนตัวดำเหมือนกาดำคนหนึ่ง แล้วได้อารธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงเทศนาเรื่องนี้ เมื่อทรงเล่าเรื่องในอดีต ก็ระบุชัดเจนว่าพระอินทร์ได้เสด็จไปอัฏฐิเชิญพระโพธิสัตว์ลงไปจุติเป็นท้าวกำกาดำ

²³ สัญญานิยม ได้แก่กลการประพันธ์ หลักการ วิธีดำเนินการ หรือรูปแบบ ซึ่งผู้เขียนกับผู้อ่านยอมรับกัน ดูรายละเอียดใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมฯ, หน้า 71.

²⁴ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ธวัช ปุณฺณโกต, วรรณกรรมท้องถิ่น (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์).

²⁵ ลยาศรี หุณชนะเสวี, "การศึกษาเชิงพิจารณา นิทานชาดกล้านนาไทยเรื่องกำกาดำ," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), หน้า 159.

วรรณคดีเรื่องนี้ มีรูปแบบและเนื้อหาบางตอนคล้ายกับวรรณคดีชาดกและปัญญาสชาดก เช่นมีการบอกเหตุปรารถนาเรื่อง การกิน เนื้อไก่ การเสี่ยงราชรถ การแก้ปัญหาราชมกับพระอินทร์ การถูกเนรเทศออกจากเมืองและการถอดรูปคล้ายสุวรรณสังขชาดก (ลำดับที่ 53) นอกจากนี้การแต่งยังได้แทรกคาถาบาลี เป็นระยะๆ แล้วขยายความเป็นกลอนธรรม ซึ่งมีลักษณะคล้ายร้อยโบราณของภาคกลาง และในตอนท้ายเรื่องได้กล่าววาทกลับชาติมาเกิดของตัวละครต่างๆ ในเรื่อง

ลักษณะของตัวละครเอกในวรรณคดีชาดกที่แต่งเป็นคำวขอโดยทั่วไปแล้ว จะมีบุคลิกภาพคล้ายคลึงกันคือเป็นพระโพธิสัตว์มาเสวยพระชาติ มีบุญญาธิการเหนือคนทั่วไป และอาจมีลักษณะพิเศษหรือมีชาติกำเนิดผิดแปลกไปกว่าคนธรรมดา เช่น กำกาดำ ชิวหาสิ้นคำ หรือใน จำปาสีตัน นอกจากนี้ยังเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการรบบพุง และมีคุณธรรมสูง อันเป็นบุคคลในอุดมคติของสังคม

6.2.3 เป็นต้นแบบของวรรณคดีชาดกในภาคอีสาน

วรรณคดีท้องถิ่นอีสานที่มีลักษณะเป็นชาดก มักแต่งเป็นนิทานคติธรรม มีเนื้อหาสอนธรรมะ เรื่องที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย ได้แก่ บัวสมบัวสองบัวเขียว ไก่แก้ว กำพร้าผีน้อย ปลาแดกปลาสมอ (บุสบาชาดก) นางแดงอ่อน ลิ่นทอง นางผมหอม และสินไซ อาจสังเกตได้ว่า มีวรรณคดีชาดกหลายเรื่องที่มีชื่อและเนื้อเรื่องคล้ายกันกับวรรณคดีชาดกในท้องถิ่นภาคเหนือ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการแพร่กระจายของนิทานพื้นบ้าน และการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างท้องถิ่นที่อยู่ในดินแดนไม่ไกลกันนักก็เป็นได้ ชาดกบางเรื่องก็มีการปรับแต่งนิทานพื้นบ้านให้เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ นิทานพื้นบ้านเรื่องนั้นจึงกลายเป็นเรื่องชาดกไป ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความนิยมในการฟังและเล่าเรื่องของพระโพธิสัตว์ อีกทั้งยังสามารถสอดแทรกคติธรรมและเรื่องการทำความดีเข้าไปในเรื่องได้อย่างเหมาะสม ซึ่งเป็นการกลมกล่อมเกลาจริยธรรมของคนในสังคมได้อย่างแยบคายอีกด้วย ชาดกเรื่องที่รู้จักกันแพร่หลาย ได้แก่

1) พญาคันคาก

พญาคันคาก เป็นวรรณคดีท้องถิ่นที่ชาวอีสานเชื่อกันว่าเป็นนิทานชาดก เนื่องจากเป็นเรื่องพระโพธิสัตว์มาเสวยพระชาติเป็นพญาคันคาก หรือคางคก เพื่อบำเพ็ญบารมีช่วยเหลือ

ชาวบ้านด้วยการรบกับพญาแถน ได้ชัยชนะ พญาแถนจึงยอมปล่อยฝนให้ตกลงมาให้ชาวบ้านทั้งหลายได้ทำนากันทั่วหน้า เรื่องนี้จึงมีความสำคัญในพิธีกรรม คือพระสงฆ์ใช้สวดในพิธีขอฝน²⁶

เรื่องนี้กล่าวถึงพญาเอกราช กษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ในชมพูทวีป มีมเหสีชื่อนาง สีดา พระโอรสตัวลงมาถือกำเนิดเป็นพระโอรสมีรูปร่างเป็นคางคกมีผิวเหลืองดังทอง ต่อมาเมื่ออายุได้ 21 พรรษาคิดอยากได้พระชายา จึงตั้งจิตอธิษฐานให้ได้ชายา พระอินทร์เกิดร้อนอาสน์ขึ้นจึงอุ้มสมนาง อูรุกรูทีปมาให้เป็นชายา และเนรมิตปราสาทให้ พญาคันคากจึงได้ถอดร่างเป็นมนุษย์ เมื่อพระราชบิดาและพระราชมารดาเสด็จมาพบจึงจัดราชาภิเษกให้ครองเมือง พญาแถนเกรงว่าพญาคันคากจะยิ่งใหญ่กว่าตน จึงไม่ให้ฝนตกลงน้ำ ทำให้ฝนไม่ตกในชมพูทวีปถึง 7 ปี พญานาคจึงแปลงกายมาบอกเหตุแก่พญาคันคาก พระองค์จึงให้ครุฑ นาค และปลวกสร้างทางขึ้นไปบนฟ้า แล้วรวบรวมไพร่พลไปรบกับพญาแถน พญาแถนแพ้จึงยอมให้ฝนตกลงมาให้ชาวชมพูทวีปปลูกข้าว²⁷

ในตอนท้ายเรื่องได้กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของบุคคลต่างๆ หรือที่เรียกว่า "ม้วนชาดก"²⁸ ได้แก่พระเจ้าเอกราช มาเป็นพระเจ้าสุทโธทนะ นางสีดาเป็นพระนางสิริมหามายา พญานาคเป็นพระโมคคัลลานะ พญาครุฑเป็นพระสารีบุตร พระอินทร์เป็นพระอรุทธเถระ นางอูรุกรูทีปเป็นพระนางพิมพา และพญาคันคากเป็นพระพุทธเจ้า

จะเห็นว่า เป็นการผสมผสานระหว่างเรื่องราวในความเชื่อของท้องถิ่นคือเรื่องพญาแถนอันเป็นความเชื่อเก่าแก่ของชาวอีสาน กับเรื่องในพุทธศาสนาได้แก่การบำเพ็ญบารมีของพระโอรสตัวได้อย่างกลมกลืนและเรื่องนี้ยังมีลักษณะเด่นตรงที่มีความสำคัญในพิธีกรรมขอฝน เป็นการแสดงความเชื่อของชาวอีสานแม้ในสังคมปัจจุบัน

²⁶ สุขฤดี เขียมบุตรลบ, "การศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่องพญาคันคาก," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532), หน้า 61-62.

²⁷ เก็บความจาก สุขฤดี เขียมบุตรลบ, "การศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่องพญาคันคาก," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532), หน้า 61-62.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

2) สุพรมโมกขา

ธวัช ปุณฺณโกทกสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นนิทานพื้นบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือบริเวณลุ่มน้ำโขง²⁹ เป็นเรื่องที่แพร่หลายมากเพราะมีเนื้อเรื่องสนุกสนาน กล่าวถึงชายยากจนชื่อสุพรมโมกขา เกิดมาพร้อมกับสุนัขเก้าหาง ประกอบอาชีพด้วยการทำไร่นาเจริญอกงามเพราะอนุภาพของความกตัญญูต่อบิดาที่เสียชีวิตไป พระอินทร์ส่งนางไขฟ้ามาช่วยทำงานโดยซ่อนอยู่ในกะโหลกศีรษะของบิดา สุพรมโมกขาแปลกใจที่มีคนช่วยทำงาน จึงแอบดูและรู้ว่านางไขฟ้าอยู่ในกะโหลกศีรษะของบิดา และได้นางเป็นภรรยา ต่อมาเจ้าเมืองทราบกิตติศัพท์ความงามของนางไขฟ้าจึงหาทางกลั่นแกล้ง แต่สุพรมโมกขาก็ใช้ปัญญาเอาชนะเจ้าเมืองได้ทุกครั้ง ประชาชนก็เลื่อมใสสุพรมโมกขามากขึ้น ภายหลังเจ้าเมืองใช้ให้สุพรมโมกขาไปหาดอกบัวจากเมืองบาดาล เขาไปได้ภรรยาอีกสองคน เจ้าเมืองก็คิดจะแย่งนางทั้งสามให้ได้ เทวดาฟ้าดินจึงบันดาลให้ธรณีสูบ ชาวเมืองจึงพร้อมใจกันยกให้สุพรมโมกขาเป็นเจ้าเมือง ต่อมาภายหลังจึงได้ออกบวช

ชาดกเรื่องนี้มุ่งสอนผู้ปกครองบ้านเมืองที่ไม่ควรเบียดเบียนชาวบ้าน และควรอยู่ในศีลในธรรม นอกจากนี้ ยังสอนชาวบ้านให้เป็นคนขยันหมั่นเพียร ทำไร่นา และมีความกตัญญู

วรรณคดีชาดกในท้องถิ่นอีสานที่กล่าวมา จะเห็นถึงอิทธิพลของปัญญาสชาดก และนิทานพื้นบ้านที่นำมาปรับแต่งเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ได้โดยไม่ยาก ขณะเดียวกัน ในความเป็นชาดกนั้นก็ยังแทรกชีวิตความเป็นอยู่และคติความเชื่อของคนอีสานในการดำเนินชีวิตประจำวันอยู่มากอย่างเห็นได้ชัด

6.2.4 เป็นต้นแบบของวรรณคดีชาดกในภาคใต้

นิทานชาดกที่รู้จักแพร่หลายกันในท้องถิ่นภาคใต้นั้น มีนิทานที่ได้รับเค้าโครงเรื่องจากอรรถกถาชาดกอยู่บ้าง แต่มักไม่ระบุว่าเป็นเรื่องจากอรรถกถาชาดก หรือเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ เช่นเรื่อง พญาหงส์

1) พญาหงส์

ชาดกเรื่องนี้ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานีและวิทยาลัยครูสุราษฎร์ธานีได้จัดพิมพ์ขึ้น แต่งเป็นคำกาพย์ มีเนื้อเรื่องดำเนินตามหังสชาดก (61/109-126) ดังนี้

²⁹ ธวัช ปุณฺณโกทก, วรรณกรรมท้องถิ่น, หน้า 281.

พระเจ้าเวณสา กับพระนางเขมาครองเมืองนาสวัตดีด้วยความร่มเย็นเป็นสุข วันหนึ่งพระนางเขมาสุบินว่าพญาหงส์ทองบินมาสู่ห้องบรรทมแล้วเทศนาธรรมนางฟังแล้วจับใจมาก ครั้นตื่นขึ้นก็ให้เสรำโกลกเสียดายต้องการจะเห็นและได้ฟังธรรมอีก พระเวณสาจึงมีพระบัญชาให้จับพญาหงส์ทอง

พญาหงส์นามว่าทศรด หมันสวดมนต์ภาวนาธรรมเป็นนิจ มีบริวารเก้าหมื่นตัว วันหนึ่งพาบริวารไปยังสระน้ำในเมืองนาสวัตดี พญาหงส์ทองติดบ่วงของนายพราน นางหงส์และสมุทเธนาต่างก็คร่ำครวญถึงความดีของพญาหงส์ นายพรานจึงจับสมุทเธนาไปด้วยเพื่อถวายแด่พระเจ้าเวณสา พญาหงส์ทองได้เทศนาการรักษาศีลและให้มีเมตตาต่อกัน พระเจ้าเวณสาได้ทำพิธีบายศรีสู่ขวัญแล้วปล่อยพญาหงส์ทองกลับไป

เรื่องนี้ไม่มีรูปแบบของชาดกหลงเหลืออยู่เลย แต่รับเค้าโครงเรื่องมาอย่างเห็นได้ชัดแล้วมีการปรับชื่อของตัวละครให้เป็นชื่อคูนุ เช่นพญาหงส์ชื่อ ธรรมฐ เปลี่ยนเป็นทศรด สมุทเธนา ก็เรียกว่าสมุทเธนา เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาดกเรื่องไม่ได้กำหนดว่าเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์และไม่มีการกลับชาติมาเกิด ทั้งนี้ อาจเป็นไปได้ว่า ต้นฉบับตัวเขียนที่พบนั้น อาจมีไม่ครบทั้งตอนเริ่มต้นและลงท้าย แต่ก็อาจเป็นที่รับรู้กันในลักษณะของมุขปาฐะว่าเป็นเรื่องชาดก

2) แม่กับเมีย

เรื่องนี้กล่าวถึงครอบครัวหนึ่งยากจนมาก อยู่ด้วยกัน 3 คนคือ แม่ที่ตาบอด ลูกชาย และลูกสะใภ้ วันหนึ่งลูกชายยิงนกเปิดน้ำได้แต่ไข่นกมา 5 ฟอง ก็บอกเมียให้ต้มไข่นกแบ่งไว้ในแม่ เมียเป็นคนใจร้าย ไม่ยอมแบ่งให้แต่กลับปอกมะนาวให้แม่กินกับข้าวแทน เมื่อลูกชายรู้เรื่องก็โกรธเมีย แต่ถูกเมียยุยงให้ฆ่าแม่ จึงคิดพาแม่ไปเผาในป่าช้า แต่ลืมไม้ขีดไฟ เมื่อกลับไปป่าช้าไม่รู้ว่าแม่หนีไปแล้ว ก็เผาแต่โลงศพแล้วกลับบ้าน ส่วนแม่นั้นก็คลำทางจนไปพบสมบัติที่โจรลักมาซ่อนไว้ จึงเอากลับบ้าน

เมื่อเมียพบแม่อีกครั้งก็อยากจะไปเอาสมบัติบ้างจึงให้ผิวเผาตนเองตาย แม่ก็สอนด้วยการแบ่งเงินให้ไปหาแม่เอาใหม่ แต่ไม่มีใครขายแม่ให้ ครั้นให้ไปหาเมียใหม่ พบว่ามีหญิงมากมายจะเป็นเมีย ลูกชายจึงรู้ว่า แม่เป็นผู้มีพระคุณมาก และหันกลับมาดูแลแม่อย่างมีความสุข

นิทานพื้นบ้านเรื่องนี้ ไม่ได้อ้างว่าเป็นเรื่องพระโพธิสัตว์ อาจเห็นว่าเป็นเรื่องของชาวบ้านและเป็นปัญหาครอบครัว จึงไม่ได้ให้ความสำคัญว่าเป็นชาดก แม้ว่าเรื่องนี้จะมโนเรื่องคล้ายกับ กัจจანიโคตตชาดก (59/454-468) ก็มีรายละเอียดเปลี่ยนแปลงไปตามลักษณะพื้นบ้าน ซึ่งยังคงมีสาระคำสอนเรื่องอกัตถุญญ และเรื่องหน้าที่ของลูกสะใภ้แฝงอยู่อย่างเห็นได้ชัด

นอกจากนี้แล้ว ยังมีนิทานเรื่องพระยาจักร์ทนต์ ดำเนินเรื่องตาม จักร์ทนต์ชาดก (61/370-408) และเรื่อง โสฬศนิมิต กล่าวถึงพระสุบินสิบหกประการ ตามเรื่อง มหาสุบินชาดก

จากวรรณคดีเรื่องต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นแล้วนี้ จะเห็นได้ว่ายังมีวรรณคดีพื้นบ้านอีก มากที่ได้รูปแบบการแต่งจากอรรถกถาชาดก เรียกได้ว่าเป็นชาดกพื้นบ้าน ซึ่งอาจจะมืองค์ประกอบ ของชาดกครบทุกส่วนหรืออาจมีเพียงบางส่วนของสโมธานเท่านั้นหรืออาจไม่มีมืองค์ประกอบต่างๆ ของ ชาดกก็ได้ แต่ก็กล่าวเพียงว่า เป็นเรื่องราวพระอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ที่เสด็จลงมาสร้างสม บารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าต่อไป องค์ประกอบเหล่านี้ได้ทำให้นิทานที่สร้างสรรค์ขึ้นมีลักษณะเป็น นิทานชาดกได้อย่างง่ายดาย โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้คนทำความดี หมั่นรักษาศีล และเกรงกลัว ต่อการทำบาป

วรรณคดีชาดกที่แพร่หลายในภาคต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จะเห็นว่า นอกจากจะรับ รูปแบบการแต่งและเนื้อหาเค้าโครงเรื่องจากอรรถกถาชาดกโดยตรง คือปัญญาสชาดก แล้ว ยังมี วรรณคดีชาดกพื้นบ้านที่รับรูปแบบและเนื้อหาของชาดกโดยอ้อมอีกด้วย คือได้ผสมผสานเนื้อเรื่อง อนุภาค และตัวละครทั้งในอรรถกถาชาดกกับในนิทานพื้นบ้านเข้าด้วยกัน ทำให้นิทานชาดกได้รับความ นิยมอย่างสูงด้วยมีเนื้อเรื่องที่สนุกสนานและแฝงคติธรรม ซึ่งจะช่วยกล่อมเกลาจิตใจและเป็น เครื่องอบรมจริยธรรมแก่คนในสังคม โดยเฉพาะในสังคมพื้นบ้านได้เป็นอย่างดี

วรรณคดีชาดกจึงได้รับความนิยมอย่างสูงในการฟังเรื่องที่เชื่อกันว่าเป็นพระอดีตชาติ ของพระพุทธเจ้า จนมีการดัดแปลงวรรณคดีที่ได้รับความนิยมอยู่แล้วให้เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ เช่นเรื่องพระอภัยมณีชาดก หรือแม้แต่เรื่องที่เป็นนิทานพื้นบ้านที่ได้รับความนิยมอยู่แล้ว เช่น อุสภาราชชาดก การปรับแต่งให้นิทานพื้นบ้านและนิทานทั่วไปกลายเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์จึง เป็นรูปแบบหนึ่งที่ได้ต้นแบบไปจากอรรถกถาชาดกและปัญญาสชาดกซึ่งเป็นวรรณคดีที่มีชื่อเสียง และเป็นที่ยุ้จักแพร่หลายมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น

6.3 คุณค่าและความสำคัญในด้านที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของวรรณคดีเรื่องอื่น ในสมัยหลัง

ความนิยมของอรรถกถาชาดกและเป็นที่ยุ้จักมานานในสังคมไทย ทำให้เรื่องชาดกเป็น ที่รู้จักอย่างแพร่หลาย และมักนำเรื่องไปแต่งเป็นวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่ง ชาดกที่สำคัญมากที่สุดที่ก่อให้เกิดวรรณคดีไทยหลายเล่มคือ มหาเวสสันดรชาดก ซึ่งนำมาแต่งเรื่อง มหาชาติ มีทั้งวรรณคดี

ราชสำนักและวรรณคดีท้องถิ่นในทุกภาคของไทย นอกจากนี้ อรรถกถาชาดกยังเป็นแหล่งรวมขององค์ประกอบทางวรรณคดีได้แก่ โครงเรื่อง อนุภาค ตัวละครและแนวคิดให้แก่การสร้างสรรค์วรรณคดีไทย ดังที่จะได้ยกมากล่าวพอเป็นสังเขป เพื่อให้เห็นคุณค่าและความสำคัญในการแพร่กระจายของอรรถกถาชาดกอย่างเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น ดังนี้

6.3.1 วรรณคดีที่น่าจะได้รับโครงเรื่องจากอรรถกถาชาดก

1) เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา

ในหนังสือ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 กล่าวถึง เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดังที่มีข้อความตอนท้ายว่า "จบเรื่องพระนารายณ์เป็นเจ้านพบุรีทำนายนกรุงแต่เท่านี้"³⁰ แต่ใน คำให้การชาวกรุงเก่า และ คำให้การขุนหลวงหาวัด อ้างว่าเป็นคำพยากรณ์ของสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี(พระพุทธเจ้าเสือ) ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับผู้แต่งเรื่องนี้ยังไม่เป็นที่ยุติ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงกล่าวถึงที่มาของเนื้อเรื่องไว้ว่า

ผู้แต่งเพลงยาวบทนี้ เป็นแต่อ้างตามคำพยากรณ์ที่มีอยู่แล้วหาได้เป็นผู้พยากรณ์ไม่... เห็นได้ชัดว่าผู้แต่งคำพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาเอาความในมหาสุบินชาดกมาแต่ง แต่มีผิดกันเป็นข้อสำคัญอยู่ 2 แห่ง แห่ง 1 ในมหาสุบินชาดก พระพุทธเจ้ามิได้ทรงพยากรณ์ว่า ยุคเข็ญนั้นจะเกิดในประเทศใด เป็นแต่ว่าจะเกิดเพราะพระราชินีไม่อยู่ในราชธรรม แต่ในคำพยากรณ์จะจงว่าจะเกิด ณ กรุงศรีอยุธยา อีกแห่ง 1 ในพระพุทธพยากรณ์ มิได้กล่าวว่ายุคเข็ญจะเกิดเมื่อใด เป็นแต่ว่ายังอีกช้านานในภายหน้า แต่ในคำพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาอ้างว่า จะเกิดยุคเข็ญเมื่อศักราชได้ 2000 ปี³¹

พระวิจารณ์ของสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพข้างต้นนี้ เป็นการยืนยันว่า เพลงยาวพยากรณ์ฯ ได้โครงเรื่องจาก มหาสุบินชาดก (56/216-241) ดังนี้

³⁰ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชมหทานเพลิงศพพระยาประสาธวิริยกิจ (เชย ชัยประภา) 6 พฤศจิกายน, 2508), หน้า 125-128.

³¹ เรื่องเดียวกัน.

- (1) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบิน
- (2) พระบรมศาสดาทรงทำนายพระสุบินทั้ง 16 เรื่อง
- (3) อาเพศในพระสุบินจะไม่เกิดขึ้นถ้าพระราชาทรงทศพิธราชธรรมและประชาชนมีศีลธรรม

ใน เพลงยาวพยากรณ์ฯ มีเนื้อความกล่าวถึงอาเพศต่างๆ ตรงกับพระสุบินของพระเจ้าปเสนทิ เช่น ในพระสุบินเรื่องที่ 12 พระราชาทรงเห็น "กะโหลก น้ำเต้าจมน้ำ" พระบรมศาสดาทรงทำนายว่า "ในครั้งนั้นพระราชาทั้งหลายจักไม่พระราชทานยศแก่บุตรผู้สมบูรณ์ด้วยชาติ จักพระราชทานแก่คนไม่มีสกุลฝ่ายเดียว" และพระสุบินเรื่องที่ 13 พระราชาทรงเห็น "ศิลาแห่งที่บใหญ่ ขนาดเรือยดลอยน้ำเหมือนดังเรือ" พระบรมศาสดาทรงทำนายว่า "พวกภิกษุจักไม่เห็นพวกภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก อันพึงทำความเคารพว่าเป็นสำคัญ" ใน เพลงยาวพยากรณ์ฯ ก็มีข้อความกล่าวถึงอาเพศนี้ว่า

กระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย	น้ำเต้าอันลายนั่นจะถอยจมน
ผู้มีตระกูลจะสูญเผ่า	เพราะจันทานมันเข้ามาเสพลม
ผู้มีศีลนั้นจะเสียซึ่งอารมณ์	เพราะสมัคสมาคมด้วยมารยา

ในวรรณคดีท้องถิ่นอีสานเรื่อง **ลิบปลสุณ** ซึ่งเป็นหนังสือก้อม หรือตำราสำหรับนักวิชาการชาวอีสานโบราณ ก็มีการพยากรณ์ในลักษณะที่เชื่อถือกันว่าเป็นพุทธทำนายด้วยเช่นกัน

ลิบปลสุณ แบ่งออกเป็น 5 ภาค คือ บ้านลิบปลสุณ บ้านสมที่คิด บ้านสุดที่อ่าว บ้านบังรหัส และบ้านพยากรณ์ ในบ้านพยากรณ์นี้เองที่มีการทำนาย โดยกล่าวถึงวิปริตอาเพศที่จะเกิดขึ้นเมื่อสิ้นกาลพุทธศาสนา แต่เป็นอาเพศที่มีลักษณะพื้นบ้านผสมผสานอยู่ ดังข้อความว่า "หินใหญ่ ผาแผ่นล้าน ฟูน้ำล่องลอย เจ้าเฮยฯ" และตอนที่กล่าวถึงอาเพศว่า

หมาจอก	มาเห่าข้าง	เป็นน่าอยากหัว	หลายเด
	คักคากฮ้อง	ขัดแข่งเสียงฝน	
ปลาค้อ	บินบนเหาะ	แอ้วโผมยังฟ้า	
	ซึกะเดือนตัน	บินบนอากาศ	

กวีได้กล่าวถึงความวิปริตแปรปรวนในทางตรงกันข้ามกับความเป็นจริง โดยนำสัตว์
ท้องถิ่นมาเสนอภาพของความวิปริตนี้ ดังที่กล่าวถึงสุนัขจึงออกมาเห่าข้าง คางคกร้องแข่งเสียงฝน
ปลาช่อน(ปลาช่อน)บินไปเที่ยวชมฟ้าและไล่เดือนก็ไปบินอยู่ในอากาศ

เมื่อพิจารณาจากการใช้คำแล้ว กล่าวได้ว่า **ลิลิตสุณ** น่าจะได้โครงเรื่องจาก **มหา
สุบินชาดก** ซึ่งกวีน่าจะเคยได้ยินได้ฟังมา แล้วนำมาแต่งเป็นคำประพันธ์ท่องจำกันต่อมาจากคน
รุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เพื่อไม่ให้สูญหายดังที่ตั้งชื่อหนังสือนี้ว่า "ลิลิตสุณ" แปลว่า ลบไม่หาย ลบ
ไม่สิ้น หมายถึง ไม่มีวันตายเพราะเป็นวรรณกรรมอมตะ³²

มหาสุบินชาดก นี้ คงเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายและอยู่ในความทรงจำของคนทั่วไป
ด้วยถือว่าเป็นพุทธพยากรณ์ ซึ่งน่าจะมีส่วนในการแพร่กระจายคติความเชื่อเรื่องการสืบอายุพระ
พุทธศาสนาไปสู่ชาวบ้าน เมื่อถึงกาลใดที่ผู้คนเสื่อมศรัทธาในศาสนา และไม่มีศีลธรรมแล้ว ก็มี
การนำคำทำนายที่มีมาแต่โบราณนี้ มาพยากรณ์ความเป็นไปของเหตุการณ์บ้านเมือง ดังที่ได้
พยากรณ์กรุงศรีอยุธยาเมื่อผู้ปกครองเมืองไม่มีศีลธรรม ประชาชาษฎ์ทั้งปวงไม่นับถือศาสนา
บ้านเมืองจึงถึงกาลวิบัติ ใน **ลิลิตสุณ** ก็ได้บันทึกการพยากรณ์นั้นไว้เป็นลายลักษณ์ เพื่อให้
ประชาชนศรัทธาพุทธศาสนา หันมาปฏิบัติธรรมหมั่นรักษาศีล ให้ดำรงตนอย่างมีสติ ไม่หลงไป
กับกิเลสทั้งปวง และเพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนาให้ดำรงคงอยู่ต่อไป

2) เรื่องกาگی ³³

จากการศึกษาค้นคว้าของจิรวรรณ คงจิตต์ ³⁴พบว่าเรื่องกาگیเป็นที่รู้จักและแพร่หลาย
ทั่วไป ทั้งในภาคกลางและภาคอื่นๆ ดังที่พบต้นฉบับลายลักษณ์ถึง 19 สำนวน ทั้งนี้ สำนวน
กาگیคำกลอน ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นับว่ามีเนื้อเรื่องสมบูรณ์ มีความไพเราะและเป็นที
แพร่หลายมากที่สุด

เมื่อพิจารณาโครงเรื่องของ **กาگیคำกลอน** พบว่า มีโครงเรื่องตรงกับ **กาภาติชาดก**
(58/563-567) ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

³² จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของตี้อีสาน, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : ม.ป.ป.), หน้า 136.

³³ เป็นชื่อเรียกรวมๆ ทุกสำนวน

³⁴ จิรวรรณ คงจิตต์, "การศึกษาเชิงเปรียบเทียบเรื่องกาگی ฉบับต่างๆ," (วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2528), หน้า 9.

- (1) มเหสีของพระเจ้าพรหมทัตถูกพระยาครุฑลักพาตัวไป
- (2) พระเจ้าพรหมทัตทรงใช้ให้คนธรรพ์ไปตามนาง
- (3) คนธรรพ์อภิรมย์กับนางแล้วกลับไปตีตีพัฒน์เย้ยพระเจ้าพรหมทัตและพระยาครุฑ
- (4) พระยาครุฑพานางมาคืน

จากความคล้ายกันของเหตุการณ์และการลำดับเหตุการณ์ ทั้งใน กากีคำกลอน และใน กากาติชาดก ช่วงต้นนี้ กล่าวได้ว่า กากีคำกลอนได้รับโครงเรื่องจาก กากาติชาดก และได้ย้ายแนวคิดของเรื่องสตรีเป็นผู้มักมากในกามคุณเช่นเดียวกับแนวคิดของ กากาติชาดก

นอกจากนี้ ใน กากีคำกลอน ยังมีเหตุการณ์ย่อยตรงกับเหตุการณ์ใน สุตสันธิชาดก (สุตสันธิชาดก 58/785-792) ได้แก่ การลอบแอบมองมาณพน้อยของนางกากี และการบันดาลให้เกิดพายุก่อนที่พระยาครุฑจะอุ้มนางกากีไป ซึ่งใน กากาติชาดก ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้ นอกจากนี้ ในกากีคำกลอนยังได้เลือกที่จะให้พระโพธิสัตว์เป็นพระยาครุฑเช่นเดียวกับ สุตสันธิชาดก แทนที่จะเป็นพระเจ้าพรหมทัตดังใน กากาติชาดก แต่ในขณะเดียวกัน กลับเรียกชื่อตัวละครได้แก่ พระเจ้าพรหมทัต นฤกุลเวร และ พระนางกากวันตี คล้ายกับ กากาติชาดก

กากีคำกลอน จึงเป็นวรรณคดีที่เกิดจากการประสมประสานองค์ประกอบทางวรรณคดีจากอรรถกถาชาดก 2 เรื่อง ได้แก่การนำโครงเรื่อง ชื่อของตัวละคร และแนวคิดของเรื่องมาจาก กากาติชาดก ขณะเดียวกัน ก็นำมุมมองของผู้เล่าเรื่อง คือพระโพธิสัตว์ รวมทั้งเหตุการณ์ย่อยๆ ที่มาเสริมให้เรื่องสมบูรณ์ขึ้นมาจาก สุตสันธิชาดก อรรถกถาชาดกทั้ง 2 เรื่องนี้ จึงน่าจะเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย ซึ่งเป็นอุทาหรณ์ในการสอนสตรีและแสดงโทษของความมักมากในกามคุณได้เป็นอย่างดี

3) จันทโครบ

ธวัช ปุณฺณโกทก³⁵ ได้สันนิษฐานเรื่อง จันทโครบ ไว้ว่า เป็นนิทานพื้นบ้านที่แพร่หลายในบริเวณภาคกลาง แต่ก็ได้แพร่กระจายไปในท้องถิ่น จึงมีการคัดลอกและแต่งด้วยคำประพันธ์ที่หลากหลายเป็นสำนวนต่างๆ เช่น จันทโครบคำฉันท์ พบต้นฉบับที่จังหวัดอุบลราชธานี และ จันทโครบคำกาพย์ฉบับถิ่นใต้ และ จันทโครบคำกลอน รวมพิมพ์อยู่ใน นิทานคำกลอนสุนทรภู่³⁶ ซึ่งไม่ได้ระบุว่าใครเป็นผู้แต่งสำนวนกลอน

³⁵ ธวัช ปุณฺณโกทก, จันทโครบคำฉันท์, เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 46 (หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2516), หน้า 39.

³⁶ นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2515), หน้า 313-351.

นอกจากจะสันนิษฐานได้เพียงว่าเรื่อง **จันทโครบ** เป็นนิทานพื้นบ้านภาคกลางเท่านั้น แต่ยังไม่ปรากฏที่มาของเรื่องอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับโครงเรื่องแล้ว พบว่า เรื่อง **จันทโครบ** มีโครงเรื่องคล้ายกับวรรณคดีเรื่อง **จุลลคนุคคหชาติ** (58/870-879) ซึ่งมีโครงเรื่องดังนี้

- (1) พรหมณ์มาณพหนึ่งชื่อจุลลคนุคคหบัณฑิตไปเรียนศิลปศาสตร์
- (2) อาจารย์ยกธิดาให้เป็นภรรยา
- (3) ระหว่างทางฆ่าช้างดุร้ายตาย
- (4) เดินทางไปพบกองโจร
- (5) ฆ่าโจร 49 คนจนลูกธนูหมด
- (6) ใช้ดาบฆ่าหัวหน้าโจร
- (7) ภรรยาส่งด้ามดาบให้หัวหน้าโจร ถูกหัวหน้าโจรฆ่าตาย
- (8) โจรหลอกเอาทรัพย์สินของนางแล้วหนีไป
- (9) ท้าวสักกะคิดจะประจานความชั่วของนางจึงแปลงกายเป็นสุนัขจิ้งจอก
- (10) สุนัขจิ้งจอกปล่อยก้อนเนื้อจะกินปลา(เทพบุตรแปลงมา)
- (11) นก(เทพบุตรแปลงมา)โฉบก้อนเนื้อไป
- (12) ปลากระโดดลงน้ำ
- (13) นางหัวเราะสุนัขจิ้งจอก
- (14) สุนัขจิ้งจอกจึงสั่งสอนนาง

จากโครงเรื่องข้างต้น จะเห็นถึงความคล้ายกันของเหตุการณ์สำคัญที่ตรงกับ

จันทโครบ คือ

- (1) พระจันทโครบไปเรียนศิลปศาสตร์
- (2) อาจารย์ให้นางโมรามาเป็นชายา
- (3) พบกองโจรห้าร้อย
- (4) ฆ่าลูกน้องโจรตายหมด
- (5) สู้กับหัวหน้าโจรตัวต่อตัว
- (6) ชายาส่งดาบให้ โดยส่งด้ามให้หัวหน้าโจร พระจันทโครบถูกฆ่าตาย
- (7) ชายาไปกับโจร
- (8) โจรได้ชายาแล้วหนีจากไป
- (9) ท้าวสักกะลงมาประจานความชั่ว

ในเรื่อง **จันทโครบ** ยังมีเหตุการณ์รายละเอียดปลีกย่อยที่ต่างออกไป ได้แก่

- (1) พระจันทโครบพาชายาข้ามเขตทวารันดาร
- (2) ชายากระหายน้ำมาก
- (3) พระจันทโครบกีดพระชานูรองโลหิตให้นางโมรา

เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ ปรากฏใน **จุลลปทุมชาดก**(57/229-238) ซึ่งกล่าวถึงความมักมากในกามคุณและความมีใจโลเลของสตรีเช่นเดียวกับ **จุลลธนูคคชาดก** และ **จันทโครบ** จึงกล่าวได้ว่า นิทานเรื่อง **จันทโครบ** น่าจะเกิดจากการผสมผสานเรื่องราวความชั่วร้ายของสตรีจาก อรรถกถาชาดก 2 เรื่องข้างต้น รวมทั้งมีลักษณะของการนำนิทานบอกเหตุคือเหตุใดชะนีจึงร้องเรียกผัว มาเป็นอนุภาคแทรกอยู่ นอกจากนี้ ยังมีอนุภาคสำคัญคือการเสกขนกเป็นหญิงงามเก็บไว้ในผอบ และการฝ่าฝืนคำสั่ง ซึ่งอาจจะเป็นอนุภาคของนิทานพื้นบ้านและนิทานจักรๆ วงศ์ๆ อนุภาคนี้ไม่ปรากฏในอรรถกถาชาดก

อรรถกถาชาดกเรื่อง **จุลลธนูคคชาดก** และ **จุลลปทุมชาดก** น่าจะเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายและได้รับความนิยมมาเป็นอุทาหรณ์เรื่องสตรีที่มีใจโลเลและอกตัญญูต่อสามี นางโมราใน **จันทโครบ** ได้กลายเป็นตัวละครหญิงในวรรณคดีไทย ที่นำมาเป็นตัวเปรียบเทียบในเรื่องความชั่วของสตรีที่มีความมักมากในกามคุณเช่นเดียวกับนางกาเกี

4) เรื่องจันทกนิทร³⁷

สัญญาลักษณ์ มณีไธ³⁸ ได้ศึกษาเรื่องจันทกนิทร ว่าเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายด้วยพบฉบับลายลักษณ์หลายสำนวน และแต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดต่างๆ เช่น คำหลวง คำฉันท์ กลอนอ่าน และบทละครดึกดำบรรพ์ สำนวนเก่าที่สุดได้แก่ ฉบับคำหลวง ซึ่งระบุว่าแต่งในปี พ.ศ. 2227 ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช(พ.ศ. 2199-2231)

³⁷ เป็นคำเรียกรวมๆ ทุกสำนวน

³⁸ สัญญาลักษณ์ มณีไธ "การศึกษาวิเคราะห์เรื่อง จันทกนิทรคำฉันท์," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2531).

เรื่อง **จันทกนิกร** นี้ ได้โครงเรื่องจาก **จันทกนิกรชาดก** (60/360-372) กล่าวถึงความจงรักภักดีของนางจันทากินรีที่มีต่อจันทกนิกรผู้เป็นสามี ซึ่งมีเหตุการณ์สำคัญในเรื่องดังนี้

- (1) จันทกนิกรพานางจันทาไปท่องเที่ยว
- (2) พระเจ้าพาราณสีทรงพอพระทัยนางจันทา
- (3) จึงทรงยิงจันทกนิกรให้ตาย
- (4) จันทากินรีปฏิเสธความรักของพระราชาและขับไล่ให้ไปเสีย
- (5) พระเจ้าพาราณสีพิโรธแล้วจากไป
- (6) นางจันทาร่ำไห้คร่ำครวญถึงสามีและต่อว่าเทพยดาที่ไม่ดูแลสามีของนาง
- (7) ท้าวสักกะเสด็จลงมาหลังน้ำทิพย์ชุบชีวิตของสามีให้แก่นาง

โครงเรื่องข้างต้น ได้แสดงความจงรักภักดีของภรรยาที่มีต่อสามีให้เป็นที่ประจักษ์แก่คนทั่วไปแม้จะอยู่ในดิรัจฉานชาติก็ตาม ใน **ปฐมสมโพธิกถา** ก็ได้กล่าวถึง **จันทกนิกรชาดก** ไว้ในลักษณะเปรียบเทียบกับพระนางพิมพายโสธรา ที่ทรงไม่เสื่อมคลายความจงรักภักดีที่มีต่อเจ้าชายสิทธัตถะแม้แต่น้อย เรื่องราวของความรักที่ฟังกย่องของจันทากินรีน่าจะเป็นแบบอย่างของสตรีที่มีความจงรักภักดีและซื่อสัตย์ต่อสามีได้เป็นอย่างดี เรื่อง **จันทกนิกร** จึงได้แพร่หลายไปและนำมาคัดลอกและประพันธ์เป็นหลายสำนวนดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

5) **กฏาหกคำฉันท**

กฏาหกคำฉันท เป็นผลงานของหลวงธรรมมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก) แต่งเมื่อ พ.ศ. 2456 (รัชกาลที่ 6) ได้โครงเรื่องจาก **กฏาหกชาดก**(56/484-490) ซึ่งมีเหตุการณ์ตรงกันทั้งหมด ดังนี้

- (1) กฏาหกทาสีได้รับการชู้เลี้ยงจากเศรษฐีพาราณสี
- (2) คิดอยากจะพ้นสภาพการเป็นทาส
- (3) ได้ออกอุบายเขียนจดหมายในนามของเศรษฐีไปถึงเพื่อนให้ยกธิดาให้เป็นภรรยาของบุตรชาย
- (4) จึงปลอมตัวเป็นบุตรของเศรษฐีแต่งงานกับธิดาเศรษฐี
- (5) หลังจากแต่งงาน กฏาหกแสดงการดิเตียนภรรยาให้เสียใจอยู่เนืองๆ
- (6) เมื่อเศรษฐีพาราณสีทราบก็ติดตามไปและสอนให้ภรรยาของกฏาหกพูดเดือนสติมิให้อั้วอดตนอีก
- (7) กฏาหกเกรงว่าความลับของตนจะแพร่พรายจึงประพฤติดำดีตั้งแต่นั้นมา

เรื่องนี้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทและกาพย์ มีความไพเราะและแฝงคติธรรม เพื่อแสดงคุณธรรมเกี่ยวกับความเมตตากรุณา อย่างไรก็ตาม วรรณคดีเรื่องนี้ไม่ได้รับความนิยมมากนัก อาจเป็นเพราะช่วงระยะเวลานั้น กำลังนิยมวรรณคดีประเภทบทละครมากกว่าวรรณคดีที่มุ่งอ่านเพื่อความบันเทิงก็เป็นได้

6) ธรรมาธรรมะสงคราม

บทพากย์โขนเรื่อง **ธรรมาธรรมะสงคราม** เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับแรงบันดาลใจจากเหตุการณ์ที่ได้ทรงฟังพระธรรมเทศนามงคลวิเศษ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแสดงในงานเฉลิมพระชนมพรรษาในปี พ.ศ.2461³⁹ โดยได้โครงเรื่องจาก **ธรรมเทวบุตรตชาดก** (60/23-30) ซึ่งมีเหตุการณ์สำคัญดังนี้

- (1) ธรรมะเทวบุตร(สะกดชื่อตาม **ธรรมาธรรมะสงคราม**) ผู้มีกุศล 10 ได้เดินทางไปสั่งสอนให้เทวดาและมนุษย์ทำความดี
- (2) อธรรมะเทวบุตรผู้มีอกุศล 10 ได้เดินทางยุ้งให้เทวดาและมนุษย์ทำความชั่ว
- (3) ทั้งสองมาพบกัน
- (4) ต่างฝ่ายก็ให้อีกฝ่ายหลีกทางด้วยการยกธรรมและอธรรมมาเป็นเหตุผล
- (5) เมื่ออธรรมะเทวบุตรจะยอมแพ้ อธรรมะเทวบุตรก็ปล้นตจากรถและถูกธรรมะเทวบุตรประหาร

จากโครงเรื่องที่ไม่ซับซ้อนข้างต้นได้แสดงถึงแก่นเรื่องที่ว่า ธรรมะยอมชนะอธรรม ให้ปรากฏอย่างชัดเจน แต่ด้วยรูปแบบการประพันธ์และจุดมุ่งหมายของการแต่งที่ต่างกัน ทำให้ทั้งสองเรื่องมีรายละเอียดของเหตุการณ์ต่างกัน กล่าวคือใน **ธรรมาธรรมะสงคราม** เป็นบทพากย์โขนคำประพันธ์จึงมุ่งออกท่าแสดงโขน เช่นเดียวกับบทละครเรื่อง**รามเกียรติ์** ในเรื่องจึงเน้นจากการสู้รบของกองทัพทั้งสองฝ่าย และโดยเฉพาะความงดงามในฉากสุดท้าย ซึ่งเป็นการได้รับชัยชนะของฝ่ายธรรมะ ด้วยการประหารอธรรมเทวบุตรก่อนที่จะถูกธรณีสูบ ดังในบทพระราชนิพนธ์ว่า

³⁹ กัญญรัตน์ เวชชาศาสตร์ "พระอัจฉริยภาพของความเป็นศิลปินของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระราชนิพนธ์เรื่อง ธรรมาธรรมะสงคราม," ใน **ทอถักอักษร รวบรวมบทความทางวิชาการ : ภาษาและวรรณคดีไทย** (นครปฐม : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541), หน้า 150-168.

ฝ่ายทัพอธรรมราญรอน	ห้าวหาญชาญสมร
ฝ่ายธรรมอดินาระอาใจ	
ธรรมะสลดเหตุย	คิดว่าตนไซ้
จะไม่ชนะดังถวิล	
จะต้องทนคำดูหมิ่น	และต้องยอมยิน
ให้ทางแก่ฝ่ายอะธรรม	
แต่ว่าเดชะกุศลกรรม	มาช่วยฝ่ายธรรม
แลเห็นถนัดอัศจรรย์	
อะธรรมหน้ามิดโดยพลัน	มีอานั่งมั่น
อยู่บนบัลลังก์ถมณี	
พลัดตกหกเศียรทันที	ถึงพื้นปัดพี
และดินก็สูบต่ำลงฯ	

[รัว]

ธรรมะมีขันติทรง	กำลังยิ่งยง
แย่งยุทธะชิตชัยชาญ	
ลงมาจากกลางคัคณานต์	ฟาดฟันประหาร
อะธรรมะผู้ประราชัย	
แล้วสั่งเสนีย์ผู้ใหญ่	ฝังอะธรรมไว้
ในพื้นที่แผ่นดินบัดดล	
กลับขึ้นทรงรถโสภณ	แล้วตรัสแต่ชน
ผู้พร้อมมาชมบารมีฯ	

จะเห็นว่า ใน ธรรมาธรรมะสงคราม นั้นให้อธรรมเทวบุตรเกิดหน้ามิดพลัดตกจากรถ และถูกธรรมะเทวบุตรประหาร จากนั้นก็ถูกบรรดาเสนีย์ผู้ใหญ่นำไปฝัง แต่ใน ธรรมเทวบุตรต ซาดก ได้ให้อัธมมะเทวบุตรตกลงจากรถและถูกธรณีสูบลงไปเกิดในอเวจีนรก

อรรถกถาซาดกเรื่อง ธรรมเทวบุตรต ซาดก นี้ เป็นเรื่องที่แสดงคุณค่าในด้านการสอน ให้ดำรงตนอยู่ในศีลในธรรม และสามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการสอนที่เหมาะสมกับเหตุการณ์ ทุกยุคทุกสมัย ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวไว้ใน "คำนำ" ของบท พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ว่า

ข้าพเจ้ารู้สึกทึ่งว่าสมเด็จพระมหาสมณะทรงเลือกอุทาหรณ์
เหมาะนักหนา เพื่อแสดงหลักแห่งธรรมะว่า ธรรมกับอะธรรมให้ผลไม่
เหมือนกัน อีกทั้งเมื่อพิจารณาดูเรื่องที่ทรงยกมาแสดงนั้น ช่างคล้ายจริงๆ
กับกิจการที่ได้เป็นไปแล้วในงานมหาสงครามในยุโรป อันพึงจะยุติลงใน
ศกนั้นด้วยความปราณีแห่งฝ่ายผู้ที่ประพฤดิละเมิดธรรมะ

ข้อความนี้ เป็นการยืนยันถึงความเป็นสัจธรรมของคำสอน ที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก
เรื่องนี้ ซึ่งไม่เพียงแต่จะนำไปใช้ในสังคมใดสังคมหนึ่งเท่านั้น หากแต่ดำรงอยู่ได้ในทุกๆ ที่และยัง
อยู่เหนือขอบเขตของกาลเวลาอีกด้วย

7) โคลงปทุมสังกา

โคลงปทุมสังกา เป็นวรรณคดีล้านนาที่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยกลางครั้งแรก
ในหนังสือชื่อ ราชสัมภารการลิขิต เมื่อ พ.ศ.2505⁴⁰ โดยมีโครงเรื่องตรงกันกับโครงเรื่องของ
อาสังกชาดก (59/51-64) ดังที่ ประคอง นิมมานเหมินท์ กล่าวว่า " เนื้อความในโคลงเรื่องปทุม
สังกามีความแตกต่างจากอาสังกชาดกเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่โครงเรื่อง แก่นของเรื่องและราย
ละเอียดที่สำคัญเหมือนกันทุกประการ จนน่าจะยืนยันได้ว่า โคลงเรื่องปทุมสังกามีที่มาจาก
อรรถกถาชาดกเรื่องอาสังกชาดกแน่นอน"

โครงเรื่องของ ปทุมสังกา มีดังนี้

- (1) พระดาบสพบเด็กทารกเกิดในดอกบัวจึงนำมาเลี้ยงไว้
- (2) เมื่อทารกเติบโตเป็นสาว มีรูปงามเป็นเลิศ ตั้งชื่อว่า ปทุมสังกา
- (3) ท้าวสักกะเสด็จมาสร้างปราสาทและเครื่องใช้ให้แก่นาง
- (4) พรานป่าได้พบนางจึงไปกราบทูลพระเจ้าอภินิ แห่งนครกาสิ
- (5) พระเจ้าอภินิได้เสด็จไปยังอาศรมของพระดาบสและทูลขอนางไปเป็นมเหสี
- (6) พระดาบสทูลว่า หากพระราชาทราบชื่อของนางแล้ว ก็ยินดีจะยกให้
- (7) พระราชาทรงหาทางทราบชื่อนางมาตลอด 1 ปี จึงท้อใจคิดจะเลิกสนใจนาง
- (8) นางได้ปรากฏตัวที่หน้าต่างแล้วขอให้มีความมานะหาทางทราบชื่อของนางให้ได้

⁴⁰ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ประคอง นิมมานเหมินท์, "ที่มาของวรรณคดีล้านนาเรื่อง
ปทุมสังกา," วารสารภาษาและวรรณคดีไทย (2527) : 54.

- (9) พระราชาใช้เวลาถึง 3 ปีจึงนึกได้ว่านางคงชื่อ "สังกา" ซึ่งแปลว่าสงสัย
- (10) พระดาบสกล่าวว่า ชื่อนางคือ "สังกา" หรือ "ปทุมสังกา" แล้วจึงยกนางให้เป็นมเหสีของพระเจ้าอภินิ

โครงเรื่องข้างต้น ตรงกับเรื่อง **อาสังกชาดก** ทั้งสิ้น จะแตกต่างก็เพียงชื่อของตัวละคร คือนางปทุมสังกา และพระเจ้าอภินิในโคลงปทุมสังกา คือนางอาสังกาและพระเจ้าพรหมทัตแห่งกรุงพาราณสี ใน **อาสังกชาดก**

การที่วรรณคดีล้านนาเรื่องนี้ รับโครงเรื่องจากอรรถกถาชาดกเรื่อง **อาสังกชาดก** นั้น ย่อมแสดงให้เห็นความแพร่หลายของอรรถกถาชาดกเรื่องนี้ ซึ่งน่าจะเผยแพร่พร้อมกับการนับถือพุทธศาสนา และด้วยเพราะโครงเรื่องที่ไม่มีความซับซ้อนมากนัก จึงสามารถสอดแทรกลักษณะท้องถิ่นเข้าไปในเรื่องได้มาก เช่น การพรรณนาจากภูเขาลำเนาไพร ซึ่งในเรื่องได้เน้นความงามของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้มาก นอกจากนี้ยังได้แทรกขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นไว้ด้วย เช่น การแลกหมากเคี้ยวระหว่างนางปทุมสังกากับพระเจ้าอภินิ เป็นต้น รายละเอียดเหล่านี้ล้วนเกิดจากการสร้างสรรค์ของกวี ทำให้โคลงปทุมสังกา มีความไพเราะด้วยถ้อยคำและมีคุณค่าในการแสดงคติความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น ซึ่งนิยมที่จะนำมาชื่อโคลงหรือขับร้องให้เป็นเครื่องประโลมใจ เป็นการสั่งสอนหนุ่มสาวโดยไม่ต้องไปพึ่งเทศน์ที่วัด⁴¹

8) มหาบัณฑิตแห่งเมืองมิลินนคร

มหาบัณฑิตแห่งเมืองมิลินนคร⁴² เป็นนวนิยายพุทธศาสนาของ น.อ.แย้ม ประพัฒน์ทอง ซึ่งได้โครงเรื่องจากอรรถกถาชาดกเรื่อง **มโหสถชาดก** (63/303-568) โดยแบ่งออกเป็น 4 ภาค คือ

ภาคที่ 1 ผู้สำเร็จราชการวิเทหรัฐ ประกอบด้วยเนื้อเรื่อง 30 ตอน เริ่มตั้งแต่กำเนิดมโหสถบัณฑิต จนถึงมโหสถได้เป็นผู้สำเร็จราชการวิเทหรัฐ และทำหน้าที่จัดการกิจต่างๆ ของบ้านเมืองได้อย่างเรียบร้อย

⁴¹ มณี พยอมยงค์, การศึกษาวิเคราะห์โคลงปทุมสังกา, หน้า 24.

⁴² แย้ม ประพัฒน์ทอง, มหาบัณฑิตแห่งเมืองมิลินนคร (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2529).

ภาคที่ 2 มิถิลาเมษิณตีกี ประกอบด้วยเนื้อเรื่อง 20 ตอน เริ่มตั้งแต่ กล่าวถึงรัชทายาทแห่งปัญจาลนคร จนถึง สงครามระหว่างพระอิริราชจุลนีกับพระเจ้าวิเทโหราชและจบลงด้วยชัยชนะของมโหสถมหาบัณฑิต

ภาคที่ 3 ในเง้อมหัตถ์จุลนี ประกอบด้วยเนื้อเรื่อง 20 ตอน เริ่มตั้งแต่ เภวภูราชปุโรหิตแห่งกรุงปัญจาละโกรธแค้นมโหสถจึงวางแผนจะฆ่าพระเจ้าวิเทโหราชและมโหสถให้ได้ ไปจนถึงมโหสถออกอุบายย่อนรอยพระอิริราชจุลนี พาพระเจ้าวิเทโหราชกลับมิถิลาได้โดยปลอดภัย

ภาคที่ 4 มหานุภาพแห่งปัญญา ประกอบด้วยเนื้อเรื่อง 5 ตอน ตั้งแต่มโหสถบัณฑิตมารับราชการที่กรุงปัญจาละตามที่เคยสัญญาไว้กับพระอิริราชจุลนี แต่ก็ยังมีผู้ทดลองปัญญา และจบลงด้วยการสรรเสริญคุณของปัญญาเช่นเดียวกับใน มโหสถชาดก

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า มหาบัณฑิตแห่งมิถิลานคร ได้ดำเนินเรื่องตามโครงเรื่องของมโหสถชาดก ทั้งหมด แต่ได้เพิ่มเติมรายละเอียดของตัวละครและเหตุการณ์ให้มีความชัดเจนและน่าติดตามยิ่งขึ้น นวนิยายเรื่องนี้ กล่าวได้ว่าได้รับอิทธิพลด้านโครงเรื่องโดยตรงจากอรรถกถาชาดก ซึ่งนอกจากจะเป็นการเผยแพร่เรื่องราวของชาดกให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมให้เห็นคุณค่าของปัญญาได้ชัดเจนยิ่งขึ้นอีกด้วย

9) พระมหาชนก

พระมหาชนก เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอตุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน พระองค์ทรงดัดแปลงเนื้อเรื่องจากใน มหาชนกชาดก(63/75-154) ให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน จะขอกกล่าวถึงโครงเรื่องของพระมหาชนก ดังนี้

- (1) พระอิริราชชนกได้ครองราชย์เมืองมิถิลาต่อจากพระราชบิดาและทรงแต่งตั้งพระโปลชนกพระอนุชาเป็นอุปราช
- (2) พระโปลชนกถูกใส่ความว่าจะชิงราชบัลลังก์จึงถูกจองจำ
- (3) พระโปลชนกทรงตั้งสัจจาธิษฐาน ให้หลุดจากเครื่องจองจำและทรงหนีไปได้
- (4) พระโปลชนกกลับมาชิงราชบัลลังก์จากพระเชษฐา
- (5) พระอิริราชชนกสิ้นพระชนม์ในสนามรบ พระโปลชนกได้ครองเมืองแทน
- (6) พระมเหสีของพระอิริราชชนกทรงหนีไปได้
- (7) พระมเหสีทรงหนีไปด้วยความช่วยเหลือของท้าวสักกเทวราช พานางไปยังนครกาลจัมปาละ

- (8) มเหสีไปอาศัยอยู่กับอุทิจจพราหมณ์และได้ประสูติพระโอรส
- (9) เมื่อพระกุมารเจริญวัย ได้ออกเดินทางไปเฝ้าราชสมบัติของพระบิดา
- (10) พระกุมารเดินทางไปพร้อมกับเรือพาศิษย์ ต่อมาเรือแตกกลางมหาสมุทร
- (11) พระกุมารทรงมีความเพียรว่ายน้ำอยู่ถึง 7 วัน
- (12) นางมณีเมขลาได้ช่วยพระกุมารไว้โดยพาไปยังมิลินทร
- (13) เทวดาได้กล่าวถวายพรว่าให้พระกุมารตั้งสถาบันการศึกษาชื่อว่า "โพธิยาลัยมหาวิทาลัย"
- (14) พระโปลชนกราชสวรรคต และไม่มีผู้ครองราชย์ จึงปล่อยผุสสรตไปหยุดที่แท่นบรรทมของพระมหาชนก
- (15) พระมหาชนกทรงไขปัญหาของพระโปลชนกราชได้ และอภิเษกกับพระนางสีวลีเทวีและได้เชิญพระมารดากลับมายังมิลินทร
- (16) พระนางสีวลีประสูติพระราชโอรสทรงพระนามว่า ทีฆาวุราชกุมาร
- (17) พระมหาชนกเสด็จทอดพระเนตรอุทยาน ทรงเห็นมะม่วงสองต้น ต้นหนึ่งมีลูก ต้นหนึ่งไม่มีลูก ต้นที่มีลูกถูกทำลายสิ้น
- (18) พระมหาชนกโปรดให้พราหมณ์ทั้งหลาย ช่วยกันฟื้นฟูต้นที่ถูกทำลายด้วยเครื่อง "ยันตกล" และอีก 9 วิธี
- (19) พระมหาชนกทรงปรึกษาอุทิจจพราหมณ์เรื่องการตั้ง "ปุทธะเลียมมหาวิทาลัย"

โครงเรื่องส่วนใหญ่ของ พระมหาชนก ได้ดำเนินตามโครงเรื่องของ มหาชนกชาดก แต่ก็มีเหตุการณ์ที่แตกต่างออกไป ตรงที่การฟื้นฟูต้นมะม่วงและการตั้งสถาบันการศึกษาชื่อ "ปุทธะเลียมมหาวิทาลัย" แทนที่จะเป็นการออกบวชของพระมหาชนกดังในชาดก ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เข้ากับสภาพสังคม อันจะมีผลต่อการสั่งสอนที่เหมาะสมกับสังคมไทยมากขึ้นในยุคปัจจุบันมากยิ่งขึ้น

กล่าวได้ว่า พระมหาชนก เป็นบทพระราชนิพนธ์ที่เกิดจากความสนพระทัยเรื่อง มหาชนกชาดก และได้ทรงดัดแปลงเพื่อสั่งสอนประชาชนชาวไทยให้มีความเพียรพยายามเช่นเดียวกับพระมหาชนก และให้เป็นผู้มีปัญญา หมั่นศึกษาหาความรู้ เพื่อจะได้นำความรู้นั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม

พระมหาชนก จึงเป็นวรรณคดีที่ได้โครงเรื่องจากอรรถกถาชาดก แต่ได้มีการปรับเหตุการณ์ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมไทยปัจจุบัน วรรณคดีเรื่องนี้ จึงแสดงให้เห็นความสำคัญของอรรถกถาชาดกกว่า ยังมีความสำคัญในฐานะที่เป็นต้นเค้าของวรรณคดี และสามารถนำมาเป็น

เครื่องมือในการส่งสอนคุณธรรมให้แก่เยาวชนไทย ได้นำหลักธรรมจากเรื่องไปประกอบการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

อรรถกถาชาดกนับว่ามีคุณค่าและความสำคัญในด้านที่เป็นแหล่งรวมเค้าโครงเรื่องให้แก่วรรณคดีไทย ทั้งที่นำไปประพันธ์เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งยังคงมีการดัดแปลงเค้าโครงเรื่องจากอรรถกถาชาดกมาเป็นแบบเรียนสำหรับเด็ก เช่น โคนันทีวิศาล จากนันทิวิศาลชาดก และมหากบิลวานร จากมหากปิชาดก เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการดัดแปลงอรรถกถาชาดกมาเป็นนิทานเรื่องสั้นๆ เพื่อสอนธรรมะอย่างง่ายให้แก่เด็ก ดังที่มีหนังสือชุดชาดกสำหรับเด็ก เช่น บารมีสิบทัศ⁴³ เป็นต้น

6.3.2 วรรณคดีที่อ้างถึงเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดก

การอ้างถึง (allusion) เป็นกลวิธีการประพันธ์ที่น่าสนใจวิธีหนึ่ง ซึ่งนอกจากจะช่วยให้เรื่องที่เป็นตัวบทปลายทาง⁴⁴ มีความหมายลึกซึ้งยิ่งขึ้นแล้ว ยังแสดงถึงความแพร่หลายของตัวบทต้นทาง ที่สามารถเชื่อมโยงความหมายขององค์ประกอบทางวรรณคดีในตัวบทต้นทางไปสู่ตัวบทปลายทางได้ด้วยความเข้าใจกันระหว่างผู้สร้างและผู้เสพวรรณคดีเรื่องนั้นๆ

วรรณคดีไทยเรื่องที่อ้างถึงเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดกที่เห็นได้ชัดเจน มีดังนี้

1) เตภูมิกถา

หนังสือเรื่องนี้ มีต้นฉบับเก่าที่สุดเป็นของพระมหาช่วย วัดปากน้ำหรือวัดกลาง จังหวัดสมุทรปราการ จารไว้ในใบลานด้วยอักษรขอม เมื่อ พ.ศ.2321 ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นอกจากนี้ยังมีฉบับพระมหาจันทร์ จารไว้ด้วยอักษรขอมเช่นกันเมื่อ พ.ศ. 2330 หนังสือ เตภูมิกถา นี้ นายพิฑูร มลิวัลย์ ตรวจชำระโดยสอบทานกับต้นฉบับเดิมทั้งสอง และทำเชิงอรรถไว้เมื่อ พ.ศ.2517⁴⁵

⁴³ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร, บารมีสิบทัศ (กรุงเทพฯ : ปลาตะเพียน, 2530).

⁴⁴ ให้ความหมายของการอ้างถึง (allusion) ในวิทยานิพนธ์เรื่องนี้บทที่ 4, หน้า 191.

⁴⁵ เสนีย์ วิลาวรรณ, ประวัติวรรณคดี 1 (กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช, 2526), หน้า 12.

เมื่อพิจารณาเนื้อหาเกี่ยวกับคุณธรรมและคำสอนใน *ไตรภูมิิกถา* แล้ว จะเห็นว่า เนื้อหาเน้นสอนฆราวาส โดยเฉพาะ ศีล 5 และสอนชนชั้นปกครองให้รักษาศีล 5 ศีล 8 และบุญ กิริยาวัตถุ 10 นอกจากนี้ยังเน้นเรื่องการทำทาน โดยอธิบายว่าผู้ให้จะได้รับผลตอบแทนในชาติ หน้า ด้วยการไปเกิดในสวรรค์หรือเกิดเป็นคนมีบุญ⁴⁶ ในส่วนของการทำทานนี้เอง ได้อ้างถึงเนื้อ เรื่องในอรรถกถาชาดกมาแสดงผลของการทำทานให้เห็นชัดเจน ดังที่ปรากฏในเรื่อง "ฉัพพรรณ รั้งสี"⁴⁷ ซึ่งกล่าวถึงการบำเพ็ญทานด้วยดวงตาของพระเจ้าสีพีราช ดังข้อความว่า

...มาฆานตั้งนี้อันว่าตุนี้ได้มีบุญ เมื่อครั้งพระพุทธิเจ้าเรา
ยังเป็นโพธิสัตว์อันทรงพระนามชื่อพระเจ้าสีพีราชวันนั้นได้ ทานควัก
พระเนตรออกแลให้เป็นทานแด่พระอินทร์อันนฤมิตลงเป็นพราหมณ์
มาฆวันนั้น ด้วยเดชพระสมภารบารมีตั้งนี้ตูก่เกิดพระรัศมีมีพรรณเขียว (122)

ข้อความตอนนี้ อ้างถึงเรื่องการทำทานของพระเจ้าสีพีราชอันเป็นการทำทานด้วย อย้วะ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ดังที่พระเจ้าสีพีราชได้ทรงให้เหตุผลไว้ใน สิวีราชชาดก (61/56-80) ถึงการทำทานครั้งนี้ว่า

เราให้จักขุทาน เพราะเหตุแห่งยศอันเป็นทิพย์หรือเป็นของมนุษย์
ก็หามิได้ ไซ้ว่าเราจะอยากได้บุตร ทรัพย์สมบัติ แว่นแคว้น เพราะผลแห่ง
การให้จักขุเป็นทานนี้ก็หามิได้ ก็แต่ว่าข้อนี้เป็นโบราณกมรรคคือชื่อ
เป็นการบำเพ็ญบารมีให้เต็ม อันสัตบุรุษคือบัณฑิต ได้แก่พระโพธิสัตว์ผู้
สัพพัญญูสั่งสมมาด้วยดีแล้ว ด้วยว่าธรรมดาพระโพธิสัตว์ไม่บำเพ็ญบารมี
ให้เต็มแล้วมีความสามารถที่จะบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ โพธิบัลลังก์
ก็หามิได้ อนึ่งเราบำเพ็ญบารมีมิได้ก็ใครจะเป็นพระพุทธเจ้า เพราะเหตุนี้
ใจเขาเราจึงได้ยินดีเฉพาะในทานบริจาค (45)

⁴⁶ วารุณี ศิริวัฒนธนา, "การศึกษาเรื่องไตรภูมิโลกวินิจยกถา," (วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531), หน้า 123.

⁴⁷ พระมหาธรรมราชาลิไท, *ไตรภูมิิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง*, หน้า 121-124.

เป็นพระญา เวสสันดรอันอวยทานช้างเผือกตัวชื่อ ปัจจยนาเคนทร์แก่
พราหมณ์ทั้งหลาย อันมาแต่เมืองกลิงคราษฎร์ด้วยใจศรัทธาด้วยบุญ
สมภารบารมีดั่งนั้น ตูจึงได้มาเป็นพระรัศมีอันขาว(123)

การถวายช้างปัจจยนาเคนทร์ของพระเวสสันดรใน **เวสสันดรชาดก** (64/484-814)
ได้กลายเป็นสาเหตุสำคัญทำให้พระเวสสันดรถูกมหาชนแห่งเชตุดรนครขับไล่ออกจากเมือง ใน
การนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสถึงการกระทำของพระเวสสันดรว่า เป็นการทำความเจริญให้
แก่สิพีรัฐ ด้วยใจที่ยินดีในการบริจาค (20/16) การกระทำครั้งนี้จึงเปี่ยมด้วยผลบุญที่บริสุทธิ์ จึง
ได้มีพระรัศมีสีขาวเกิดขึ้น

ใน **เตภูมิกถา** กล่าวถึงการสละชีพเป็นทานของกระต่ายพระโพธิสัตว์ ว่า

บุญสมภารบารมีเรานี้ใช้ได้เมื่อพระเจ้าสร้างสมภารเมื่อครั้ง
ธ เป็นสสบัณฑิต วันนั้น ธ มีใจศรัทธาแลประดิษฐานตัวให้เป็นทาน แล
ทอดตัวลงในไฟอันพระอินทร์กองเท่าตัวให้เนื้อเป็นทานแก่พราหมณ์ ด้วย
เดชบุญสมภารบารมีเราดั่งนี้ จึงให้ได้มาเป็นพระรัศมีพรรณดั่งดาวผกาย
พริกผลิกรัตนะ เราจึงได้ไปก่อนดั่งนี้แล (124)

การยอมสละชีวิตเป็นทานของสสบัณฑิตใน **สสบัณฑิตชาดก** (58/481-489) นับว่า
เป็นการทำทานที่ให้ผลบุญสูงสุดเท่าที่สัตว์เดรัจฉานจะพึงทำได้ ด้วยผลบุญดังกล่าวจึงได้มีรัศมี
ประกายสว่างแวววาวดังดาวประกายพริก

ใน **เตภูมิกถา** กล่าวถึงสิ่งมหัศจรรย์ที่คงอยู่จนถึงกับกัลป์ 4 ประการ คือ 1. มี
รูปกระต่ายในวงพระจันทร์ 2. สถานที่อยู่ของนกคุ้ม ไฟจะไม่ไหม้ตลอดกัลป์ 3. ที่อยู่ของช่างหม้อ
ฝนจะไม่ตกตลอดกัลป์ และ 4. ไม้้อที่ขึ้นรอบๆ สระจะทะลุเป็นรูตลอดลำใน **นพปानชาดก**
(55/276-277) **เตภูมิกถา** ได้นำเรื่องสิ่งมหัศจรรย์เหล่านี้มาแทรกในบริบทที่กล่าวถึงอุตรกฐทวีป
ซึ่งมีลักษณะเป็นดินแดนในอุดมคติที่มีความสุขสงบตลอดกัลป์เช่นเดียวกันสิ่งมหัศจรรย์ 4 ประการ
ข้างต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า **เตภูมิกถา** มักอ้างถึงเนื้อเรื่องอรรถกถาชาดกเฉพาะการบำเพ็ญ
ทานบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาที่ผู้แต่งให้ความสำคัญเป็น

เป็นที่น่าสังเกตว่า **เตภูมิกถา** มักอ้างถึงเนื้อเรื่องอรรถกถาชาดกเฉพาะการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาที่ผู้แต่งให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง อันจะสอดคล้องกับเนื้อหาโดยรวม คือ เรื่องกรรมและบาปบุญคุณโทษ⁴⁸ ด้วยเนื้อหาที่เน้นเรื่อง ทั้ง 4 เรื่องนี้ ได้แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งได้ให้ความสำคัญกับคัมภีร์"พระธรรมชาดก" ซึ่งเป็นหนึ่งใน 32 คัมภีร์ที่ผู้แต่งได้นำมาเรียบเรียงไว้ในส่วนหนึ่งของการสอนเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด นอกจากนี้ ยังแสดงให้เห็นว่า อรรถกถาชาดกเป็นคัมภีร์ซึ่งเป็นที่รู้จักและแพร่หลาย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาแล้วเป็นอย่างดี

2) มังคลัตถทีปนี

ระยะที่ดินแดนล้านนานิยมแต่งเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เป็น **ปัญญาสชาดก** มีคัมภีร์ทางศาสนาเรื่องหนึ่งคือ **มังคลัตถทีปนี** ซึ่งพระสิริมังคลาจารย์ได้รจนาขึ้นเมื่อ พ.ศ.2067 ก็ได้รวบรวมชาดกไว้เป็นนิทานอุทานประกอบอธิบายหลักธรรม

มังคลัตถทีปนี เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายสาระแห่งมงคลสูตร โดยอธิบายเริ่มต้นในบทปณามคาถาว่า มงคลสูตรเกิดขึ้นเพราะมีการถามว่าอะไรเป็นมงคล แล้วจึงได้นำคาถามงคล 38 ประการมาอธิบายคำและความอย่างละเอียด รวมทั้งมีการยกนิทานอุทานมาสาธกให้เห็นชัดเจนอีกด้วย

ดังเรื่องการคบมิตร มงคลข้อที่ 1-2 ได้ยกเรื่องลูกนกแขกเต้าที่หนึ่ง ตัวหนึ่งตกไปอยู่ในหมูโจร กลายเป็นนกขั้ว อีกตัวตกอยู่ในหมูดาบส กลายเป็นนกมีศีลธรรม ตรงกับ **สัตตนิคมพชาดก**(61/127-143) ช่างมหิลามุข ที่เปลี่ยนนิสัยเป็นช่างดูร้ายเพราะได้ยินคำพูดชั่วของโจร ใน **มหิลามุขชาดก** (55/299-303) เรื่องผลมะม่วงกลายเป็นรสหวานเป็นรสขม เพราะคนเอารากและกิ่งของมะม่วงพันกับรากและกิ่งของสะเดา ใน **ทริวาหนชาดก**(57/200-208) เรื่องของอกิตตบัณฑิต ที่ไม่ขอคบคนพาล ใน **อกิตติชาดก**(60/280-293) เมื่อสอนเรื่องการบูชาบุคคลที่ควรบูชา ได้ยกเรื่องของนางปัญจปาปา (ปัญจปาปี) ได้ถวายดินเหนียวแต่พระปัจเจกพุทธเจ้าอย่างไม่เต็มใจ ผลของการบูชาทำให้นางเกิดมาเป็นหญิงรูปร่างสวยงามแต่หน้าตาซีเหว่ ภายหลังนางได้เป็นชายาของพระราชาถึง 2 พระองค์ ใน **กุนาลชาดก** (62/514-616) และเรื่องของปริพาชกผู้หนึ่งทำความเคารพแพะ จึงถูกแพะขวิดตาย ใน **จัมมสาฎกชาดก** (58/545-549)

⁴⁸ จากการศึกษาของ วารุณี ศิริวิวัฒน์ธนา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 152. พบว่ามีหลักธรรมคำสอนเรื่องกรรมถึง 46.41 %

- เรื่องการบูชาบุคคลที่ควรบูชา มงคลข้อที่ 3 อ้างถึงเรื่องของนางปัญจปาปา (ปัญจปาปี) ที่ได้ถวายดินเหนียวแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าอย่างไม่เต็มใจ ผลของการถวายครั้งนั้นทำให้นางเกิดมารูปร่างสวยงามแต่หน้าตาซีเห่ ใน กุณาลชาดก (62/514-616)

เรื่อง ความเป็นผู้มีบุญอันกระทำไว้ในกาลก่อน มงคลข้อที่ 5 อ้างถึงเรื่องพราหมณ์ผู้หนึ่งคิดจะลักสิริของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ใน สิริกาลกัณณชาดก (59/70-89)

เรื่อง การตั้งตนไว้ชอบ มงคลข้อที่ 6 กล่าวถึงโกสิยะเศรษฐีผู้ตระหนี่ใน โกสิยะชาดก (60/179-182) และเรื่องของเศรษฐีอิลลีส ผู้ตระหนี่ ไม่รู้จักการให้ทาน ใน อิลลีสชาดก (56/242-259)

เรื่องความเป็นผู้ศึกษามาก และเรื่องการมีศิลปะ มงคลข้อที่ 7-8 อ้างถึง เสนกบัณฑิต ใช้ปัญญาช่วยพราหมณ์ผู้หนึ่งไม่ให้ถูกงูกัดตาย ใน เสนกชาดก (59/266-285) เรื่องช่างสลักหิน ทำไมตรีกับหนู หนูจึงบอกขุมทรัพย์ให้ ใน พัพพชาดก (56/541-546) เรื่องบุรุษเปลี่ยนผู้มีความสามารถในการตัดกรวดใน สาลิตตกชาดก (56/409-413)

เรื่องวินัยที่ศึกษาดีแล้ว มงคลข้อที่ 9 อ้างถึง สุนัขจิ้งจอกปุติมังสะ หวังจะกินนางแพะตัวหนึ่งจึงแก้งนอนตาย แต่นางแพะรู้ทัน ใน ปุติมังสะชาดก (59/730-741) นักเลงสกาที่ถูกยาพิษเพราะความมั่งง่าย ใน ลิตตชาดก (56/321-324) กล่าวถึงราชสีห์หลงไหลแม่เนื้อจึงถูกยาพิษที่หาได้ตามร่างกายของนาง ใน วิสสาสโกชนชาดก (56/339-342) และเรื่องดาบสละสมเกลือใน คันธารชาดก (59/319-331) เป็นต้น

นับว่าคัมภีร์มิ่งคลัดทิปนี เป็นหนังสือที่อ้างถึงเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดกมากที่สุดเรื่องหนึ่ง และมีการตีความแนวคิดของอรรถกถาชาดกที่ยกมาเป็นนิทานอุทานนั้นแต่ละเรื่อง สอนเกี่ยวกับอะไร ตรงกับมงคลสูตรข้อใด ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจเนื้อหาของมงคลสูตรได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

3)นิทานอิหร่านราชธรรม (นิทานสิบสองเหลี่ยม) หรือ ประชุมปกรณ์

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงอธิบายไว้ว่า นิทานแขกเหล่านี้ ไทยเราเรียกชื่อกันมาว่า "เรื่องสิบสองเหลี่ยม" เดิมคงเป็นของชาวเปอร์เซีย อาจนำเข้ามาเมืองไทยในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และได้โปรดเกล้าฯ ให้แปลเป็นภาษาไทย ซึ่งนอกจากฉบับหลวงแล้วยังมีฉบับอื่นๆ อีกหลายฉบับ เมื่อพิจารณาสำนวนแปลแล้วเห็นว่าเป็นสำนวนแปลเก่าตั้งแต่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

⁴⁹ นิทานอิหร่านราชธรรม (ประชุมปกรณ์) (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2505), หน้า คำนำ.

- นิทานอิหร่านราชธรรมที่แปลเป็นภาษาไทยนี้ เมื่อเทียบกับ *ตันโตรปาชยานะ*⁵⁰ ฉบับอื่นๆ ซึ่งเป็นต้นเค้าเรื่องของนางตันไตร อันเป็นที่มาของนิทานอิหร่านราชธรรม แล้วจะเห็นว่า ฉบับของไทยมีการดัดแปลงแต่งเติมมาก โดยเฉพาะในภาคที่ 5 *นันทุภกรณัม* นั้นมีนิทานซ้อนเพิ่มขึ้นจากต้นฉบับ ที่แต่เดิมมีเพียง 20 เรื่อง เพิ่มเป็น 53 เรื่อง⁵¹ นิทานซ้อนที่เพิ่มขึ้นมานั้น ส่วนใหญ่มีเนื้อความตรงกับเนื้อเรื่องในอรรถกถาชาดก ซึ่งอาจจะยกมาเป็นนิทานอุทาหรณ์แล้วมีการปรับให้สอดคล้องกับโครงเรื่องใหญ่ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1) นิทานอิหร่านราชธรรม

ในภาคที่ 1 ของนิทานอิหร่านราชธรรมประกอบด้วยนิทาน 12 เรื่อง แต่ละเรื่องมีโครงเรื่องที่เป็นอิสระแก่กัน สำหรับเรื่องที่ 12 คือ "แปลงรสผลมะม่วง" อ้างถึงการทำให้มะม่วงที่หวานอร่อยกลับกลายเป็นมะม่วงที่มีรสขมได้ ด้วยการปลุกสะเดาไว้ที่โคนต้น ซึ่งมีเนื้อเรื่องตรงกันกับ *ทริวาหนชาดก* (57/200-208)

2) ปักษีปรกรณัม

ปักษีปรกรณัม ประกอบด้วยนิทานเรื่องนำ กล่าวถึงปักษีทั้งหลายมาประชุมกันเพื่อเลือกพญาของตน แต่ละตัวก็มีนิทานอุทาหรณ์มาเล่าให้แก่ที่ประชุมนั้นฟังและพิจารณาว่าปักษีตัวใดจะเหมาะสมเป็นพญาของตนมากที่สุด นิทานที่นำมาเล่าชื่อนั้นมีหลายเรื่องอ้างอิงเนื้อเรื่องในอรรถกถาชาดก ได้แก่

1. เรื่องกาวิดน้ำทะเล อ้างถึง *กากชาดก*(56/582-586)
2. เรื่องปุโรหิตผูกเวรกา อ้างถึง *กากชาดก* (57/200-208)
3. เรื่องนกแขกเต้าอาสาไปเอาผลมะม่วง อ้างถึง *อัปภันตรชาดก*(58/238-253)
4. เรื่องดาบสกินนกแขกเต้า(นกพิราบ) อ้างถึง *โรมชาดก*(58/215-220)
5. เรื่องนกกระทาเป็นครู อ้างถึง *ทัทธรชาดก* (59/742-755)
6. เรื่องแมวจำศีล⁵² อ้างถึง *อัคคิกชาดก* (56/50-507)

⁵⁰ ได้แก่ *นิทานนางตันไตร* มีหลายฉบับ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน กุสุมา รัชชมนี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

⁵¹ กุสุมา รัชชมนี, "นิทานปัญจตันตระฉบับภาษาไทย," *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร* 2 (2524) :1-6.

⁵² ในอรรถกถาชาดกเป็นสุนัขจึงจอกหลอกกินหนู

7. เรื่องวิชาเสี้อมเพราะโกหก อ้างถึง **อัมพชาดก** (58/668-673)
 8. เรื่องนางนงไ้กับข้าง อ้างถึง **ลฎกิกชาดก**(58/757-764)
 และ 9. เรื่องนกมูลไ้กับเหยี่ยว อ้างถึง **สกุณคมิชาดก** (57/113-116)

จะเห็นว่า **ปักชีปกรณ์** ได้อ้างถึงเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดกมาแล้วซ่อนอยู่ในนิทานเรื่องนำ ซึ่งเป็นนิทานที่มีโครงเรื่องใหญ่คลุมโครงเรื่องย่อยไว้ทั้งหมด และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับนงโดยเฉพาะ ผู้แต่งได้ยกนิทานเหล่านี้มาซ่อนเป็นเรื่องเปรียบเทียบแสดงพฤติกรรมของตัวละคร เช่น เรื่องแมวจำศีล แสดงพฤติกรรมหลอกลวงของแมวว่าเป็นผู้ทรงศีลครั้งสบโอกาสก็ลักกินหนู เรื่องวิชาเสี้อมเพราะโกหก แสดงถึงความอกตัญญูของศิษย์ ฯลฯ นอกจากนี้ นิทานต่างๆ ที่นำมาซ่อนมีลักษณะเป็นอุทาหรณ์ให้ผู้ฟังตระหนักถึงความเหมาะสมของการเป็นพญาปักชี ซึ่งเป็นโครงเรื่องใหญ่ของ **ปักชีปกรณ์** ทั้งหมดอีกด้วย

3) นนทุกปกรณ์

นนทุกปกรณ์ เป็นคลังนิทานขนาดย่อมที่มีนิทานเรื่องนำกล่าวถึงนางตันไตร บุตรีของวิจิตรวิจารณ์ามานตรี ซึ่งได้รับพระราชโองการให้หาเบญจกัลยาณีมาถวายพระเจ้าไอสุริยพาวราช นางได้ขันอาสาบิดาจะไปเฝ้าพระราชบิดาเพื่อเล่านิทานถวายแทนการหานางเบญจกัลยาณี นิทานที่นางเล่านั้นมีลักษณะเป็นเรื่องสั้นๆ ซ่อนกันหลายชั้น เช่น ในชั้นแรกนางตันไตรเล่าเรื่องที่นางตรีบิดาช่วยมารดาให้พ้นจากการเป็นทาสได้ ชั้นที่สองนางตรีบิดาเล่าเรื่องนายกายช่วยมารดาให้พ้นจากการถูกจองจำ เป็นต้น

นนทุกปกรณ์ ได้อ้างถึงเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดก ดังนี้

1. เรื่องพรหมณ์เลือกเมีย กล่าวถึงพรหมณ์เล่นสกาแพ้เพราะหญิงที่เลี้ยงไว้มีชู้ ตรงกับ **อันทฎตชาดก** (56/119-129)
2. เรื่องโอรสพระเจ้าอุพัทธราชาธิราช กล่าวถึงพระกุมารไม่ตกอยู่ในอำนาจกิเลสจึงรอดพ้นจากการเป็นเหยื่อของนางยักษ์ณีและได้ครองเมืองในที่สุด ตรงกับ **เตลบัตตชาดก**(56/353-369)
3. เรื่องพระเจ้าไตรวัต กล่าวถึงมนตรีรัฐภาษาสัตว์ ตรงกับ **ขุรปุตตชาดก** (59/114-126)
4. เรื่องเศวตโคธา กล่าวถึงฝูงสัตว์ที่อยู่ในโพรงไม้ถูกเพลิงเผาเพราะมีเหยื่อเหนียว นายพรานเข้าไปในโพรงไม้ ตรงกับ **โคธชาดก**(56/561-564)
5. เรื่องหงส์หามเต่า กล่าวถึงเต่าคาบไม้ให้หงส์พาเที่ยว แต่เผลอโกรธสุนัขจึงจอกอ้าปากร้องตอบจึงตกมาตาย ตรงกับ **กัจฉปชาดก**(57/343-347)

6. เรื่องช่วยคนและสัตว์ตกเหว กล่าวถึงพราหมณ์คนหนึ่งได้ช่วยมนุษย์และสัตว์ขึ้นจากเหว ต่อมามนุษย์กลับออกตัญญูต่อพราหมณ์ คล้ายกับ มหาปิชาดก (61/434-455) และ สัจจกิริชาดก(56/189-198)

7. เรื่องช่วยเสือดาย กล่าวถึงพราหมณ์ซุบเสือดที่ตายแล้วให้ฟื้นขึ้นมา จึงถูกเสือกัดตาย ตรงกับ สัตว์ชีวาชาดก(56/607-614)

8. เรื่องนกกะจาบกับลิง กล่าวถึงนกกะจาบว่าวานรคู่หนึ่งที่ไม่ยอมทำรังของตนจนต้องให้ลูกตกฝน ตรงกับ กุฎิโทษกชาดก(58/522-529)

9. เรื่องนกกะยางลงปลา กล่าวถึงนกกะยางสร้างถ้ำคือลลอกกินปลา ตรงกับ พกชาดก(55/355-361)

และ 10. เรื่องวานรกับจรเข้ กล่าวถึงวานรใช้ปัญญาลวงจรเข้ รอดพ้นจากการตกเป็นเหยื่อ ได้ตรงกับ สูงสูมารชาดก(57/310-313) กับ กุมภิลชาดก(57/401-402)

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าประชุมปกรณ์ต่างๆ นี้ ได้อ้างถึงเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดก โดยมีการปรับรายละเอียดและชื่อของตัวละครให้มีลักษณะเป็นนิทานเทศมากขึ้น การอ้างถึงในประชุมปกรณ์นี้ อาจแตกต่างจากวรรณคดีเรื่องอื่นตรงที่นำเนื้อเรื่องจากชาดกมาเป็นนิทานชั้นอยู่ในนิทานเรื่องใหญ่ ซึ่งมีตัวละครหลักเล่าเรื่องเป็นชั้นแรก แล้วชั้นเรื่องชาดกเป็นชั้นที่สองหรือชั้นที่สามของเรื่องเล่า เพื่อยกพฤติกรรมของตัวละครในอรรถกถาชาดกมาเป็นอุทาหรณ์เช่นเดียวกับนิทานของสันสกฤต ซึ่งยกมาประกอบการสอนเพื่อแสดงแง่คิดและหลักธรรมในการดำเนินชีวิต การซ้อนเรื่องอรรถกถาชาดกเข้าไปในนิทานเหล่านี้ ทำให้ประชุมปกรณ์ของไทยมีความยาวมากกว่าฉบับอื่นๆ ได้แก่ ฉบับสันสกฤต ทมิฬ ลาว และชวา⁵³ ขณะเดียวกันยังแสดงถึงความแพร่หลายของอรรถกถาชาดกที่กลายเป็นส่วนหนึ่งของนิทานสันสกฤตไป เมื่อได้ถ่ายทอดมาเป็นภาษาไทยแล้ว

6.3.3 วรรณคดีที่อ้างถึงชื่อและเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดก

ในวรรณคดีไทยบางเรื่องมีการอ้างถึงชื่อเรื่องเพื่อโยงไปถึงเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดก บางครั้งก็อ้างทั้งชื่อและเนื้อเรื่องของชาดก ดังในวรรณคดีเรื่อง ไตรภูมิโลกวินิจยกถา และ ปฐมสมโพธิกถา

⁵³ กุสุมา รัชชมณี, "นิทานปัญจตันตระฉบับภาษาไทย," วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 2 ฉ.1-2 (2521-2522) : 83.

- 1) ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา

ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่แต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระธรรมปริชา (แก้ว) แต่งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2345 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก วรรณคดีเรื่องนี้ คงจะมีบทบาทในการเทศนาสั่งสอนประชาชนอยู่มาก ดังที่ใน "คำปรารภ" มีข้อความกล่าวไว้ว่า "...แต่งเป็น "ไตรภูมิกถา" บทนี้ เพื่อจะให้สาธุชนทั้งปวงได้รับพระราชทานฟัง แล้ว จะให้บังเกิดความเลื่อมใสในบวรพระพุทธศาสนานั้นประการ 1"⁵⁴

ใน ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา ได้อ้างถึงอรรถกถาชาดกไว้หลายเรื่องมาก ทั้งนี้ มีลักษณะเป็นการรวบรวมไว้ในปริจเฉทต่างๆ เช่น ปฐมปริเฉท ว่าด้วยกำเนิดโลก ทุตติยปริเฉท ว่าด้วยแผ่นดินและเขาจักรวาล ตติยปริเฉท ว่าด้วยทวีปทั้ง 4 เป็นต้น เพื่อเป็นการจัดหมวดหมู่รายละเอียดของเรื่อง เช่นใน ตติยปริเฉท ได้กล่าวถึงอรรถกถาชาดกที่มีความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ว่าด้วยสิ่งที่มีในป่าหิมพานต์ ได้แก่ ยักษ์ินีหน้าม้า ยักษ์ินีเจ้าเล่ห์ ม้าวลาหก ฯลฯ ซึ่งจะยกเรื่องในชาดกมากล่าวเพื่อเป็นการขยายความ หรืออธิบายถึงสิ่งที่กำลังกล่าวถึง บางครั้งก็เล่าเรื่องย่อๆ บางครั้งเพียงกล่าวถึงชื่อเรื่องเท่านั้น อรรถกถาชาดกที่ปรากฏในไตรภูมิโลกวิจิตรกถา มีดังต่อไปนี้

กุนาลชาดก (62/514-616)

(เล่ม 1,162) ในปริบทที่กล่าวถึงกุนาลสระในป่าหิมพานต์

เนมิราชชาดก (63/213-302)

(เล่ม 1,267) ในปริบทที่กล่าวถึงสีทานที ที่ไหลผ่านภูเขาทองทั้งสองด้าน แม่น้ำนี้มีน้ำอันละเอียดเช่นเดียวกับน้ำในสีทันตรมหาสมุทร และเป็นที่ตั้งสำนักของพระดาบสมากมาย โดยอ้างคาถาใน เนมิราชชาดก ที่ขึ้นต้นว่า อุตตเรน นที สีทา คมภีรา ทูตติกุกมา

สัตติคุมพชาดก(61/127-143)

(เล่ม 1,434) ในปริบทที่กล่าวถึงการคบมิตรที่ว่า ถ้าคบหาสมาคมกับผู้ที่มีศีลก็จะเป็นผู้มีศีล แต่ถ้าคบหากับคนพาล ก็จะไม่พลอยเป็นคนผู้มีศีลไปด้วย

จตุโปสถชาดก (59/793-798)

(เล่ม 1,550) ซึ่งเป็นชาดกเรื่องสั้นๆ แทรกอยู่ใน วิรุทธชาดก (19/150)ในปริบทที่กล่าวถึงการเป็นผู้ระงับความโกรธ ย่อมได้รับการสรรเสริญจากนักปราชญ์

---

⁵⁴ พระยาธรรมปริชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา ฉบับที่ 2 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2520), หน้า "คำปรารภ".

วิรุทธชาดก(64/296-483)

(เล่ม 2,236) ในปริบทที่กล่าวถึงขนาดพิภพอันกว้างใหญ่ได้ 500 โยชน์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของพญาวรณนาคราช

มหาสุตโสมชาดก(62/617-722)

(เล่ม 2,276) ในปริบทที่กล่าวถึงพราหมณ์ชื่อ นันทพราหมณ์มาเฝ้าพระเจ้ามหาสุตโสมที่เมืองอินทปัตตะ

เตมียชาดก(63/1-74)

(เล่ม 2,311) ในปริบทที่กล่าวถึงการไม่ประทุษร้ายมิตร และการเป็นคนกตัญญูรู้คุณแห่งมิตร ก็จะทำให้พ้นภัยพิบัติได้

สัจจกิริชาดก(56/189-198)

(เล่ม 2,332) ในปริบทที่กล่าวถึงโทษของความอกตัญญู

ขันตีวาทีชาดก(58/457-464)

(เล่ม 2,356) ในปริบทที่กล่าวถึงการไม่โกรธด้วยการถือขันติ เช่นเดียวกับที่ขันตีวาทีดาบสไม่โกรธต่อพญากลาปราช

รุกขธรรมชาดก หรือ รุกขธรรมเจดีย์ชาดก(56/199-203)

(เล่ม 3,16) ในปริบทที่กล่าวถึงการเอื้อประโยชน์แก่ญาติ

มัจฉชาดก(56/204-210)

(เล่ม 3,71) ในปริบทที่กล่าวถึงการกระทำสังกิริยาเพื่อให้ฝนตก

อปีณณกชาดก(55/154-170)

(เล่ม 3,72) ในปริบทที่กล่าวถึงลมประกอบด้วยเมฆฝน ซึ่งตกลงมาตามที่ได้ตั้งใจอธิษฐาน

อาสังกชาดก(59/51-64)

(เล่ม 3,123) ในปริบทที่กล่าวถึงสวนจิตรลดาวัน ว่าประกอบด้วยพฤกษาลดาชาติมากมาย

การกล่าวถึงอรรถกถาชาดกในกลุ่มนี้ เป็นเพียงการอ้างถึงชื่อเรื่องบ้าง กล่าวถึงเนื้อเรื่องโดยย่อบ้าง ซึ่งเป็นการโยงสิ่งที่กำลังกล่าวถึงว่าให้ไปดูรายละเอียดเพิ่มเติมในอรรถกถาชาดกเรื่องนั้นๆ

อรรถกถาชาดกที่นำมากล่าวไว้อย่างละเอียด มีดังนี้

ฉันทันตชาดก(61/370-408)

(เล่ม 1, 153) อ้างถึงฉันทันตสระและพญาช้างฉันทันต์ ซึ่งอยู่ในป่าหิมพานต์ โดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องราวของพญาช้างฉันทันต์อย่างละเอียด

ทัตถภายชาดก(58/530-537)

(เล่ม 1,186) กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นราชสีห์ ซึ่งได้เป็นที่พึ่งของสัตว์ใหญ่ผู้น้อยแม้ว่าจะเป็นเพียงสัตว์เดรัจฉานก็ตาม

สิคาลชาดก(57/10-16)

(เล่ม 1,191) ว่าด้วยราชสีห์ตายเพราะสุนัขจิ้งจอก ยกชาดกมาสอนเรื่องการทำสิ่งใดควรพิจารณาให้รอบคอบเสียก่อน

ทัตถรชาดก (57/130-134)

(เล่ม 1,193) ว่าด้วยสุนัขจิ้งจอกหลงแข่งราชสีห์ ยกชาดกมาแสดงให้เห็นว่าราชสีห์นั้นอยู่ในถ้ำกับบริวารเป็นอันมาก มิใช่อยู่ถ้ำละตัว และชี้ให้เห็นการไม่สมภาคกับคนชั่ว ดังที่ราชสีห์ไม่แผดเสียงแข่งกับสุนัขจิ้งจอก

สุกรชาดก(57/7-21)

(เล่ม 1,196) ว่าด้วยราชสีห์ยอมแพ้สุกร ยกชาดกมาเพื่อเสนอว่าราชสีห์เป็นสัตว์ที่สะอาด และเกลียดความสกปรกมากจนเลือกที่จะยอมแพ้ดีกว่าไปเลือกกั๊กกับของโสโครก

มหาโมรชาดก(60/453-469)

(เล่ม 1,200) ว่าด้วยพญานกยูงทอง กล่าวถึงที่อยู่ของพญานกยูงทองในยอดเขาหิมพานต์ และนำเรื่องมาแสดงถึงปัญญาของพญานกยูงทองที่สามารถเอาชนะกิเลสและความหลงมาตุคามได้

มัยหกสกุณชาดก(59/161-169)

(เล่ม 1,218) ว่าด้วยเรื่องนกมัยหกสกุณ ซึ่งเป็นนกที่หวงอาหาร เมื่อแสวงหาอาหารมาได้ก็เก็บไว้กินลำพัง ไม่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ญาติ

ตโยธรรมชาดก (56/100-104)

(เล่ม 1,222) ว่าด้วยพญาวานร ยกชาดกมากล่าวเพื่อเน้นเรื่องสระโบกขรณีในป่าหิมพานต์ว่า มักมีผีเสื้อน้ำเป็นเจ้าของคอยพิทักษ์รักษาอยู่

วลาหกัสสชาดก (57/251-257)

(เล่ม 1,226) ว่าด้วยเรื่องพญาม้าวลาหก กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นม้าวลาหก ได้เคยช่วยชีวิตพ่อค้าทั้งหลายไม่ให้เป็นเหยื่อของนางยักษ์

อาชัญญชาดก(55/291-293)

(เล่ม 1,232) กล่าวถึงม้าอาชาไนย ที่เป็นม้ามงคลมีลักษณะดี 10 ประการและที่สำคัญที่สุด คือ ยอมอาสาเจ้าจนสละได้แม้ชีวิต

อลัมพุสาชาดก(61/632-657)

(เล่ม 1,241) ว่าด้วย ปานาริผลและอิสสิงคดาบส อ่างถึงเพื่อแสดงความประมาทและไม่เชื่อฟังคำเตือนของบิดา ทำให้อิสสิงคดาบสตกเป็นทาสกามารมณ และยังคงแสดงความรุ่มร้อนของป่าหิมพานต์ ซึ่งเป็นสถานที่พิเศษ มีดอกไม้รูปสตรี มีวิชาวรรณาเซยชมดอกไม้

จันทกนิรชาดก(60/360-372)

(เล่ม 1,261) กล่าวถึงที่อยู่อาศัยของกนิร-กนิรี เรียกว่า จันทบรรพต

ปทกุสลชาดก(59/659-683)

(เล่ม 1,272) ว่าด้วยยักษ์นิหน้าม้า ยกชาดกมาเพื่อแสดงให้เห็นว่าในป่าหิมพานต์มียักษ์นี้หลายประเภท แม้แต่ยักษ์นิหน้าม้าก็มี

สุวรรณหังสชาดก(56/536-540)

(เล่ม 1,280) กล่าวถึงหงส์ 5 ชนิดในป่าหิมพานต์ ประเภทหนึ่งคือหงส์ที่มีขนเป็นทองคำมหาหังสชาดก (62/374-443)

(เล่ม 1,281) กล่าวถึงพญารัตนรัฐ อาศัยในเขาจิตตกุฎ มีรูปร่างใหญ่ และสีสังดงามมากไม่แตกต่างจากหงส์ทอง นอกจากนี้ยังมีบริวารมากมายและมีเสนาบดีชื่อ สุมุขะอีกด้วย

ชวณหังสชาดก(60/231-244)

(เล่ม 1,283) ว่าด้วยหงส์บินเร็วมาก ขนาดบินแข่งพระอาทิตย์ได้

สุวรรณมิกชาดก (58/775-784)

(เล่ม 1,296) กล่าวถึงในป่าหิมพานต์มีเนื้อทองคำอยู่

สุวรรณกัฏกชาดก(59/150-160)

(เล่ม 1,296) กล่าวถึงปูทองตัวใหญ่มากจนกินช้างได้อยู่ในป่าหิมพานต์ แต่ในที่สุดก็ถูกช้างพระโพธิสัตว์เหยียบตาย

ทสรถชาดก(60/72-84)

(เล่ม 1,301) กล่าวถึงรามบัณฑิต เมื่อออกบรรพชาพร้อมด้วยพระอนุชาและพระกนิษฐาก็เสด็จยังป่าหิมพานต์แห่งนี้

วิรุจฉาดก(64/296-483)

(เล่ม 1,547) ว่าด้วยเมืองโสฬสที่ 16 กล่าวถึงพระดาบสทั้งสี่ ได้แก่องค์อมรินทร์ พญาครุฑ พญานาคและพญาโกรพยะ ทรงบูชาวิรุจฉาดกที่ได้สอบสรรเสริญคุณของศีลให้ กระจ่างแจ้ได้

มหาธรรมपालชาดก(59/879-892)

(เล่ม 2,276) ยกชาดกมาแสดงให้เห็นว่าธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม และคุ้มครองป้องกันภัยพิบัติได้

อกิตติชาดก (60/280-293)

(เล่ม 2,278) กล่าวถึงการรักษาศีลและความมกน้อยของอกิตติดาบส

อัมพชาดก (56/480-483)

(เล่ม 2,314) กล่าวถึงโทษของความอกตัญญู และเป็นคนห่างาย แต่คนกตัญญูนั้น หายาก

จุลลปทุมชาดก(57/229-238)

(เล่ม 2,324) แสดงถึงคนที่มีสันดานปราศจากความกตัญญู

ตักกชาดก(56/130-136)

(เล่ม 2,330) กล่าวถึงคนทีอกตัญญูต้องประสบแต่ความทุกข์

นันทวิสาขชาดก(55/308-312)

(เล่ม 2,340) กล่าวว่าผู้มีปัญญาพึงรักษาตนให้พ้นจากวิหิงสา

เนมิราชชาดก(63/213-302)

(เล่ม 3,19) ว่าด้วยพระเจ้าเนมิราชชมเทพพิมาน เพื่อแสดงถึงผลบุญที่ได้ทำทานรักษาศีล

อรรถกถาชาดกกลุ่มนี้ เป็นการอ้างถึงอย่างค่อนข้างละเอียด และมักมีข้อความอธิบายจุดประสงค์ของการนำชาดกเรื่องนั้นๆ มาอธิบายประกอบการอ้างถึงเนื้อเรื่องให้เห็นอย่างชัดเจน ทั้งนี้ เพื่อเป็นการอธิบายความโดยให้รายละเอียดเพิ่มเติมในเรื่องที่กำลังกล่าวขานนั้น

อาจสรุปได้ว่าอรรถกถาชาดกที่ปรากฏใน ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา นี้ มีข้อสังเกตเกี่ยวกับลักษณะการอ้างถึงอรรถกถาชาดก 2 ประการ คือ

ลักษณะแรก อ้างถึงเรื่องอรรถกถาชาดกที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวที่กำลังกล่าวขานนั้น เพื่อเป็นการโยงให้เห็นรายละเอียดว่า เรื่องที่กำลังกล่าวขานนั้นมีอยู่ในอรรถกถาชาดกด้วยเช่นกัน หรือยกมาแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรม เช่นอธิบายเรื่องโทษของความอกตัญญูก็จะอ้างถึงอรรถกถาชาดกเรื่อง อัมพชาดก (56/480-483) มาประกอบคำอธิบายให้แจ่มแจ้ง

ลักษณะที่สอง แทรกเรื่องอรรถกถาชาดกนั้นๆ ด้วยความตั้งใจจะยกมาอธิบายอย่างละเอียด เช่น ยกชื่อเรื่อง กุณาลชาดก(62/514-616) มากล่าวอ้างเมื่อว่าด้วยเรื่องมายาหญิง เป็นต้น

การที่ ไตรภูมิโลกวิจิตรยกถา อ้างถึงชื่อและเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดกต่างๆ ในการประกอบการอธิบายนั้น ย่อมแสดงให้เห็นความแพร่หลายและการเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป อีกทั้งยังแสดงถึงความสำคัญของอรรถกถาชาดกในฐานะเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เข้าใจหลักธรรมต่างๆ ในพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี เพราะนอกจากจะช่วยให้เข้าใจง่ายขึ้นแล้ว ยังก่อให้เกิดความเพลิดเพลินอีกด้วย

2) ปฐมสมโพธิกถา

ปฐมสมโพธิกถา เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการศึกษาของ สุภาพรรณ ณ บางช้าง⁵⁵ พบว่า คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถามี 2 ฉบับ คือ ฉบับล้านนา และฉบับรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชำระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ของเก่า คือฉบับล้านนา ตามคำอาราธนาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2387 การชำระครั้งนี้ นอกจากจะได้ตรวจสอบแก้ไขต้นฉบับในเรื่องภาษาแล้ว ยังมีการแทรก คำถามคำตอบ การอธิบายสาระพุทธประวัติในเชิงเหตุผลเข้าไป และได้เริ่มต้นเสนอเรื่องด้วยการลำดับราชวงศ์ของกษัตริย์ในชมพูทวีปและราชวงศ์ของพระพุทธเจ้าทำนองตำนานพงศาวดาร⁵⁶

ปฐมสมโพธิกถา⁵⁷ ได้อ้างถึงชื่อและเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดกหลายเรื่อง ได้แก่

ตุนทิลชาดก (59/136-149)

ในปริบทที่ 15 มีข้อความว่า

⁵⁵ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ใน "ปฐมสมโพธิฉบับภาษาบาลี" 200 ปีแก้ว : กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (ศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533) : 79-94.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

⁵⁷ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, **พระปฐมสมโพธิกถา** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ เลียงเชียงใหม่เจริญ, 2519).

...ดังจะรู้มาภททศศึยกุมารทั้ง 30 องค์นี้ ใน ตุนทิลชาดก ก็บังเกิดเป็นนักเลงสุรา ได้สดับพระสัทธรรมเทศนาตุนทิลโฆวาทแห่งพระมหาสัตว์ครั้งเสวยพระชาติเป็นตุนทิลสุกรก็รักษาศีลาจารวัตร เป็นอุปนิสัยวาสนามาแต่ก่อนนั้น เป็นต้น (261)

อรรถกถาชาดกเรื่องนี้ได้นำมาอ้างถึงเพื่อแสดงภูมิหลังของภททศศึยกุมารทั้ง 30 องค์ ซึ่งได้ฟังธรรมเรื่องพระอนุภพพิกธาและพระจตุราริยสัง แล้วบรรลुพระโสดาและพระสกิทาคา ทั้งนี้เนื่องจากในชาติก่อนนั้น ได้เคยฟังธรรมตุนทิลโฆวาท ได้แก่พระธรรมที่กล่าวถึง ศีล 3 ศีล 10 สุจริต 3 โภธิปักขิยธรรม 37 และ อมตมทานิพพาน มาแล้ว ในพระชาติที่พระโพธิสัตว์เป็นตุนทิลสุกรนั่นเอง

มหาธรรมपालชาดก (56/536-540)

ในปริเฉทที่ 18 กล่าวถึง มหาธรรมपालชาดก ว่า

...ดูกรพระราชสมภาร แต่กาลเมื่อตถาคตยังตั้งอยู่ในโพธิสัตว์ภูมิ แลทิสปาโมกขาจารย์นำเอาอัฐิพะมาสำแดงแก่พระองค์บอกว่า บุตรของท่านกระทำกาลกิริยาแล้ว พระองค์ก็บมิได้เชื่อแต่ในอดีต กาลก่อนดูจกัลบัดนี้ ครั้นเสร็จกตกิจแล้วก็มีพระพุทฎฐีกาตรัสเทศนา มหาธรรมपालชาดก พอบลลง องค์บรมกษัตริย์ก็บรรลुแก่พระอนาคามีผล (319)

มหาธรรมपालชาดก (59/879-892) เป็นอรรถกถาชาดกที่มีแก่นเรื่องแสดงถึงคุณของพระธรรมที่ย่อมรักษาและคุ้มครองผู้ประพฤติธรรมมิให้ประสบภัยพิบัติและตายก่อนเวลาอันควร อรรถกถาชาดกเรื่องนี้มักได้รับการยกมากล่าวถึงในบริบทที่เป็นเครื่องยืนยันสังฆธรรมนี้ ในปฐมสมโพธิกถา ได้นำมาอ้างถึงเพื่อยืนยันถึงพระดำริของพระเจ้าสุทโธทนะที่ทรงมีต่อพระราชโอรสของพระองค์ว่า การที่พระองค์ไม่ทรงเชื่อเทพยดานั้น ในอดีตพระองค์ก็ทรงเคยไม่เชื่อมาแล้ว ด้วยเพราะพระราชโอรสของพระองค์เป็นผู้มีธรรม และธรรมนี้เองก็ได้คุ้มครองพระองค์ให้ปลอดภัยตลอดพระชนม์ชีพ

จันทกนิรชาดก (56/536-540)

ในปริเฉทที่ 18 กล่าวถึง จันทกนิรชาดก ว่า

...ชนทั้งปวงจึงทูลอาราธนาให้ดำรงพระธรรมเทศนาในอดีตภพ พระบรมนราศกก็เผยพระโอษฐ์ โปรดประทานพระธรรมเทศนา **จันทกนิรชาดก** โดยพิสดาร ประหารเสียซึ่งโลกาตุรเทศแห่งพระพิมพาราชเทวี ให้ระงับด้วยสีโตทกวารีคือมธุรสธรรมกถา (328)

อรรถกถาชาดกเรื่องนี้ ได้แทรกเข้ามาเพื่อขยายความแสดงถึงความรักและความจงรักภักดีของพระนางพิมพายโสธราที่ทรงมีต่อพระพุทธเจ้า แม้ในพระชาติที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานคือ **จันทกนิร** และนางจันทา เมื่อครั้งที่จันทกนิรถูกรศของพระเจ้าพาราณสี นางจันทาก็ได้แสดงความซื่อสัตย์และความจงรักภักดีอย่างถึงที่สุด จนยอมสละได้แม้ชีวิต

การอ้างถึงชื่อและเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดกใน **ปฐมสมโพธิกถา** นี้ บางครั้งก็เป็นเพียงการยกชื่อเรื่องมากล่าวถึงเท่านั้น ซึ่งเป็นลักษณะของการอ้างถึง ดังเช่นเรื่อง **จันทกนิรชาดก** ซึ่งไม่ได้เล่าเรื่องของชาดกอย่างละเอียด ด้วยอาจเป็นเพราะผู้ลำดับพระธรรมเทศนาย่อมทราบเรื่อง **จันทกนิรชาดก** มาแล้ว จึงได้ละเนื้อเรื่องไว้ ได้แต่แสดงผลของการลำดับพระธรรมเทศนาเรื่อง **จันทกนิรชาดก** ในครั้งนั้นว่า ทำให้พระนางพิมพายโสธราระงับความเศร้าโศกและเกิดความปีติปราโมทย์มาแทนที่จนบรรลุพระโสดาปัตตผลในที่สุด

สรภังคชาดก (61/578-631)

ในปริจเฉทที่ 25 มีข้อความว่า

ครั้งนั้นพระภิกษุทั้งหลายนั่งสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า พระสารีบุตรไปปรินิพพานในที่ไกล พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจึงมิได้เครื่องสักการแห่งพระบรมครูเจ้า และพระมหาโมคคัลลาน์ท่านมาปรินิพพานในที่ใกล้พระศาสดาจารย์ยังประทานเครื่องสักการเป็นอันมาก...พระโมคคัลลานะ จะได้เครื่องสักการแต่สำนักของเราผู้ตถาคตนี้เมื่อไร แลหน้าฝนดอกไม้อันเป็นทิพย์กิตกลงมาเหมือนกับเดี๋ยวนี้นี้ แล้วก็ตรัสเทศนา **สรภังคชาดก** โดยพิสดาร (428)

ใน **สรภังคชาดก** กล่าวถึงการปรินิพพานของพระโมคคัลลานะ ซึ่งได้การบูชาคารวะด้วยดอกไม้มากมายเพราะพระบารมีของพระบรมศาสดา ซึ่งในอดีตพระโมคคัลลานะเคยได้รับการบูชาเช่นนี้มาแล้วเมื่อครั้งที่เกิดเป็นกิสวิจฉดาบส ใน **ปฐมสมโพธิกถา** จึงได้แทรกเรื่องอรรถกถาชาดกเพื่อขยายความไปถึงพระชาติที่ผ่านมาของพระโมคคัลลานะ และอธิบายถึง "ฝนดอกไม้ทิพย์" ที่เคยตกมาแล้วในอดีตชาติ

การอ้างถึงชื่อและเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดกใน **ปฐมสมโพธิกถา** นี้ แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงคัมภีร์อรรถกถาชาดกให้เป็นส่วนหนึ่งของการสังฆบารมีและคุณธรรมอย่างต่อเนื่องของพระบรมศาสดา นับตั้งแต่เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์จนกระทั่งได้มาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะในพระชาติสุดท้าย นับได้ว่าคัมภีร์ **ปฐมสมโพธิกถา** ได้นำเสนอสาระพุทธประวัติที่สมบูรณ์ไปจนถึงการสิ้นกาลของพุทธศาสนาในปริเฉทสุดท้าย ซึ่งก็ได้อ้างถึงความสำคัญของคัมภีร์ชาดกด้วยว่า

...ครั้นเมื่อคัมภีร์ที่ขนิภายเสื่อมแล้ว พระสุดตันตปิฎกก็จักได้ชื่อว่าเสื่อม กาลครั้งนั้นพระภิกษุทั้งหลายก็ทรงไว้ซึ่งชาดก...ครั้นกาลล่วงไปภิกษุทั้งหลายก็ไม่อาจทรงไว้ซึ่งชาดก ชาดกก็เสื่อม เมื่อชาดกเสื่อมนั้น มหาเวสสันดรชาดกเสื่อมก่อนแล้วก็เสื่อมลงมาจนกระทั่งถึงอปัลณกชาดกเป็นที่สุด (507)

การอ้างถึงชื่อของอรรถกถาชาดกโดยรวมทั้ง 547 เรื่องคือตั้งแต่ **อปัลณกชาดก** ซึ่งเป็นชาดกเรื่องแรกในนิบาต ไปจนถึงเรื่องสุดท้ายคือ **มหาเวสสันดรชาดก** นั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่า อรรถกถาชาดกมีความสำคัญในการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับคัมภีร์หรือพระสูตรอื่นในพระไตรปิฎก ทั้งนี้ อรรถกถาชาดกได้แสดงความสัมพันธ์ของบุคคลต่างๆ ในสมัยพุทธกาลและก่อนพุทธกาล รวมทั้งการเสริมให้เข้าใจหลักธรรมเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดให้เห็นชัดเจน

6.3.4 คุณค่าและความสำคัญของการอ้างถึงตัวละคร

1) นิราศหริภุญชัย

โคลงนิราศหริภุญชัย นับเป็นโคลงนิราศเรื่องแรกในวรรณคดีไทย สันนิษฐานว่าแต่งเมื่อ พ.ศ.2060⁵⁸ ได้อ้างถึง พระเจ้ากู่สุราช กับ พระนางประภาวดี ในโคลงที่ว่า

⁵⁸ ประเสริฐ ณ นคร, โคลงนิราศหริภุญชัย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2516), หน้า [2]

176 กุสราชนิราศร้าง	ภาวดี
ยังลาภคุณศรี	ร่วมห้อง
สาอินทรมิปราณี	ยังยาก ครานัน
จักแมงรามรสน้อง	นางไฉ่ทุเรeram

กวีได้อ้างถึงเรื่องราวความรักของพระเจ้ากุสราช กับพระนางประภาวดีใน กุสชาดก (62/195-272) ที่ได้พรากจากกันไประยะหนึ่ง แต่ก็ได้อยู่ร่วมกันในภายหลัง มาเปรียบกับความรักของตนว่า หากพระอินทรมิปราณีแล้ว ก็คงจะไม่ได้อยู่ร่วมกับนางผู้เป็นที่รัก

เรื่องราวความรักของพระเจ้ากุสราชที่มีต่อพระนางประภาวดีนี้ น่าจะเป็นที่รู้จักกันทั่วไปโดยเฉพาะในแถบล้านนา⁵⁹ และจดจำได้ถึงลักษณะเด่นของตัวละครนี้ที่มีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ แต่เปี่ยมด้วยรักแท้และตามนางผู้เป็นที่รักไปเป็นข้าบาท กวีได้ความประทับใจความรักนี้จึงได้นำมาอ้างไว้เพื่อยืนยันในความรักแท้ของตนเช่นเดียวกับพระเจ้ากุสราช

2) สมุทโฆษคำฉันท์

วรรณคดีเรื่องนี้ ได้ต้นเค้ามาจาก สมุทโฆษชาดก ใน ปัญญาสชาดก ซึ่งมีผู้แต่งคือ พระมหाराชครู สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และ พระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและได้อ้างถึงความสามารถในการยัญของพระสรภังค์ ใน สรภังคชาดก ดังข้อความว่า

พระเสด็จแสดงศิลป์คือศรี	สรภังค์อันมี
อำนาจสำแดงโบราณ	
พระแสดงศรศิลป์ บ นาน	โดยพระภูบาล
สีนรคูปต์วังปอง (184)	

กวีได้นำตัวละครเอกใน สรภังคชาดก ซึ่งเป็นชาดกในนิบาตมากล่าวเปรียบเทียบความสามารถในการยัญของพระสมุทโฆษ กับพระสรภังคดาบสหรือโชติपालกุมาร ทั้งๆที่ต้นเค้าของ

⁵⁹ ดังที่ปรากฏหลักฐานเป็นหนังสือโบราณที่มีการคัดลอกกันหลายสำนวนเช่น กุสราชวัตตอวยชัยมงคล เชียงใหม่ กุสราชวัตตชัยศรีภูมิ เชียงใหม่ กุสราชวัตตทุ่งโฮ่งเหนือแพร่ เป็นต้น ดูใน รายชื่อหนังสือโบราณล้านนา : เอกสารไมโครฟิล์มของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ.2521-2533, หน้า 33.

วรรณคดีเรื่องนี้มาจากปัญญาสชาดก อันเป็นชาดกนอกนิบาต และไม่ปรากฏตอนยกศรและประลองศิลป์ กวีได้แทรกเหตุการณ์ยกศรและประลองศิลป์เข้ามาเพื่อประกาศความรู้และความสามารถของพระสมุทโฆษให้ยิ่งใหญ่ ดุจเดียวกับพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระสรภังค์ และเหตุการณ์การเลือกคู่ของพระสมุทโฆษก็ยิ่งไปคล้ายกับการเลือกคู่ของเจ้าชายสิทธัตถะกับพระนางพิมพายโสธราอีกด้วย

การแทรกเหตุการณ์ยกศรและประลองศิลป์ใน **สมุทโฆษคำฉันท์** ได้แสดงถึงความนิยมและความแพร่หลายของตัวละครพระสรภังค์ ผู้มีความรู้ความสามารถในการยิงธนูเป็นยอดและมีความประพุดติในลักษณะอุดมคติ กล่าวคือ เมื่อประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานแล้วก็ได้สละกิเลสเพื่อออกบวชเป็นสรภังคดาบส

3) อนิรุทธคำฉันท์

การอ้างถึงความสามารถที่ยกมาเป็นบทอุปมานี้ ได้ปรากฏใน **อนิรุทธคำฉันท์** ด้วยเช่นกัน โดยเปรียบเทียบในลักษณะเดียวกันคือ เปรียบความสามารถในการยิงธนูของพระอนิรุทธกับพระสรภังค์ดังที่กล่าวว่า

อนิรุทธโหน่น้าวเกาทัณฑ์	ผาดแผลงศรศัลย์
ด้วยเดชอำนาจศรศิลป์	
ปลายศรส่องตายองยิน	ยอนตาดนฤบดิน
ทรดาลรลวยลี้มนี่	
แผลงศรส่งศรแลที่	ศรศรกษัตริย์
คือศรพระสรภังค์ (568)	

วรรณคดีเรื่องนี้ได้ต้นเค้ามาจากคัมภีร์วิษณุปุราณะ ซึ่งเป็นคติฝ่ายพราหมณ์แต่ได้ดำเนินเรื่องคล้ายกับ **สมุทโฆษคำฉันท์** การอ้างถึงพระสรภังค์จึงน่าจะเป็นการกล่าวเปรียบตามแบบ **สมุทโฆษคำฉันท์** ซึ่งเป็นคำฉันท์ร่วมสมัยและเป็นที่ยุติอย่างแพร่หลาย อย่างไรก็ตาม ผู้ที่ยืนยันการกล่าวขานถึงความสามารถของพระสรภังค์จึงน่าจะเป็นเครื่องยืนยันอีกทางหนึ่งว่า ในสังคมไทยเวลานั้นได้คุ้นเคยและยอมรับเป็นความนิยมยกย่องตัวละครเอกในอรรถกถาชาดกเรื่องนี้เป็นอย่างดีมาแล้ว

4) ภาพยนตร์โคลงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

วรรณคดีเรื่องนี้ได้อ้างถึงตัวละครต่างๆ ดังนี้

30 ตัวเรียมเทียมบุรณก	เหาะเหินผกผกผยงไป
อาษาฝาเอาใจ	พิรุณให้ได้นางงามฯ
ตัวเรียมเทียมด้วยดุจ	บุรณก
ไปพะนันขันสกายก	บาศให้
อาษานาคنالก	ลุลาก
พระพิรุณไปได้	ท่านท้าวอวยนางฯ(676)

เนื้อความข้างต้นนี้ อ้างถึงตัวละคร ปุณณกยักษ์เสนาบดีและพระวิรุณบัณฑิตใน วิรุทธชาดก โดยได้กล่าวเปรียบตัวกวีว่าตนนั้นมีความรักต่อนาง เช่นเดียวกับปุณณกยักษ์ นั้ดดาของท้าวเวสสวัณมหาราชมีความรักต่อนางอิรันทีนาคักัญญาผู้เป็นธิดาของพญาวรุณนาค จึงได้ขันอาสาพญาวรุณนาคไปเอาดวงใจของพระวิรุณบัณฑิตมาถวาย เพื่อจะได้นางมาเป็นชายา

31 เกรือกเป็นเช่นภูมิ	กรุงจลณีซีเมืองขวาง
บรูู้ผู้ล็กนาง	ไปทางใต้ไม่ติดตามฯ
เกรือกเป็นเช่นให้เทพ	จลณี
ศักดิ์ใหญ่ไกรสรสีห์	คคู่
เขาลักอัครเทวี	ลีลาศ
ทางใต้ป่าถารู้	อยู่ร้างฤาตามฯ

กาพย์และโคลงบทนี้ กล่าวเปรียบตนเองกับตัวละครพระเจ้าจลณีพรหมทัต ครองราชสมบัติอุตรปัญจานคร ใน มโหสถชาดก ตอนที่ถูกมโหสถซ้อนกลพาพระราชมารดาและพระราชเทวีไปซ่อนเพื่อแลกกับพระเจ้าวิเทหราช กวีอาจกล่าวเปรียบเป็นทำนองว่าตนนั้นเสียรู้ หรืออาจถูกหญิงผู้เป็นที่รักซ้อนกลให้ก็เป็นได้

34 บหลงจงหญิงพาล	พระกุนาสารใส่ใจ
หญิงร้ายสายเสียไกล	พิสมัยอยู่คู่ครองสอง
ไม่หลงจงจ้อด้วย	หญิงพาล
ในกุนาสารปาน	เปรียบไว้
เป็นระเบียบเทียบเทียมทาน	ธรรมเมศ
หญิงร้ายขจายกลใหม่	หลีกเลี้ยวแลงหนีฯ

ในบทนี้ กวีคล้ายกับจะบริภาษหญิงพาล โดยอ้างถึงพระเจ้ากุนดาลที่ได้กล่าวหาหญิงร้ายไว้ใน กุณาลชาดก ซึ่งประกอบด้วยเรื่องของ "หญิงพาล" หลายคน ที่ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี เป็นผู้มักมากในกามและแสดงพฤติกรรมที่น่ารังเกียจ

การอ้างถึงตัวละครและลักษณะตัวละครใน กาพย์ห่อโคลงฯ ดังที่กล่าวมานี้ ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นบทเปรียบกับความรู้สึกของตัวกวีที่มีต่อหญิงผู้เป็นที่รัก แต่ก็ไม่อาจกล่าวถึงนัยที่ซ่อนไว้ได้อย่างชัดเจนนัก ด้วยเพราะเนื้อความในแต่ละบทนั้นไม่ค่อยมีความเกี่ยวเนื่องกัน

5) โคลงราชสวัสดิ

ใน โคลงราชสวัสดิ ก็ได้กล่าวถึงพระวิรุณบัณฑิตในโคลงบทที่ว่า

พิรุณพูนสวัสดิ์ล้ำ	โลกา
กล่าวอรรถสัจตยคาถา	เทียบไว้
มรุรังหวังแสวงหา	ประโลมโลก
ฉลองเฉลิมพิภพให้	สัตว์ล้วนควรแสวงฯ

การอ้างถึงคำกล่าวของ "พิรุณ" ในโคลงราชสวัสดิ ข้างต้นนี้ เป็นเพียงการกล่าวเกริ่นเพื่อนำเข้าสู่สาระคำสอนเกี่ยวกับหลักในการรับราชการ ดังได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 5 โคลงบทนี้จึงเป็นการอ้างถึงตัวละคร และสาระคำสอนของพระวิรุณบัณฑิตด้วย ทั้งนี้ ย่อมแสดงให้เห็นความสำคัญและความแพร่หลายของตัวละครนี้ รวมทั้งหลักคำสอนที่ปรากฏในเรื่องด้วยเช่นกัน

6) รำพันพิลาป

สุนทรภู่แต่งเรื่องนี้ตามความฝันขณะที่จำพรรษา ณ วัดเทพธิดา มีเนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงการรำลาสมณเพศ และรำพันถึงชะตาของตน ดังมีข้อความอ้างถึงพราหมณ์คามณีจันทร์ไว้ว่า

ไฉ่ยามจนล้นเหลือสิ้นเสียหมอน	สู้ชும்ซ่อนเสียมมิให้ใครใครเห็น
ราหูทับยับเยินผจญเป็น	เปรียบเหมือนเช่นพราหมณ์ชิมณีจันทร์
จะสีกหาลาพระอธิษฐาน	โดยกันดารเดือดร้อนสุดผ่นผ่น
พอพวกพระอภัยมณีศรีสุวรรณ	เธอช่วยกันแก้ร้อนค่อยหย่อนเย็น(111)

"พราหมณ์ชิมณีจันท์" เป็นตัวละครในเรื่อง คามณีจันทชาดก (58/51-71) พราหมณ์ผู้นี้ชื่อคามณีจันท์ ไม่ว่าจะเดินทางไปไหนก็มักจะเกิดเรื่องให้เป็นคดีความเสมอ จนต้องไปพึ่งพระเจ้าอาทาสมุขให้ทรงว่าคดีความให้ สุนทรภู่งงได้ยินเรื่องราวร้ายๆ ที่เกิดขึ้นกับพราหมณ์ คามณีจันท์ทั้งๆที่ได้มีเจตนาจะให้เกิดเรื่องขึ้น จึงได้ยกมากล่าวเปรียบกับชะตาชีวิตของตน ซึ่งมีแต่เรื่องร้ายๆ เข้ามาในชีวิตช่วงนี้

การอ้างถึงตัวละครและบุคลิกลักษณะของตัวละครในอรรถกถาชาดกนี้ มักนำมา กล่าวอ้างในลักษณะที่เป็นความเปรียบ ซึ่งอาจเป็นการเปรียบระหว่างเรื่องราวของตัวละครกับ ความรู้สึกของกวี หรืออาจเปรียบระหว่างความรู้ความสามารถของตัวละครในชาดกกับตัวละครใน วรรณคดีที่อ้างถึงอย่างไรก็ดี การอ้างถึงตัวละครในอรรถกถาชาดกที่ยกมานี้ ย่อมแสดงให้เห็นค่านิยามของการยอมรับตัวละครที่ยกมากล่าวอ้าง ว่าเป็นตัวละครที่รู้จักอย่างแพร่หลายหรือเป็นตัวละครในอุดมคติของผู้แต่งหรือของสังคมในเวลานั้น

จากที่กล่าวมาจะเห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของอรรถกถาชาดกที่มีต่อวรรณคดีไทยหลายด้าน ได้แก่ ด้านที่เป็นวรรณคดีคำสอน ซึ่งเป็นแหล่งรวมของเนื้อหาและแนวคิดเกี่ยวกับ แนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิตอย่างไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น อีกทั้งยังมีความสำคัญในการวางรากฐานคติความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมในสังคมไทย คติความเชื่อดังกล่าวสามารถอบรมกล่อมเกล่า จริยธรรมบุคคลต่างๆ ได้ไม่ว่าจะมีฐานะและบทบาทใดในสังคม และด้วยกลวิธีการสอนในรูปของ นิทานนี้ ทำให้อรรถกถาชาดกเป็นวรรณคดีคำสอนที่มีลักษณะโดดเด่นแตกต่างจากวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น โดยเฉพาะการยกเรื่องมาแล้วเพื่อเป็นตัวอย่างสาธิตและยกมาเพื่อเป็นเรื่องเทียบ ซึ่ง อาจเกิดขึ้นในกรณีที่ไม่สามารถกล่าวสอนได้โดยตรง การสอนด้วยนิทานจึงเป็นกุโลบายที่ผู้สอน นำไปกล่าวสอนผู้ใหญ่ได้โดยไม่ขัดต่อค่านิยมของการเคารพผู้อาวุโสและผู้มีศักดิ์สูงกว่าให้เกิด ความขัดแย้งหรือความไม่พอใจขึ้นได้ และการสอนด้วยนิทานยังเป็นการแสดงปัญญาของผู้สอน ว่ารู้จักนำเรื่องมากล่าวเทียบเคียงประกอบการอธิบายให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนได้อย่างดีอีกด้วย

อรรถกถาชาดกยังมีคุณค่าและความสำคัญในด้านที่เป็นต้นแบบของวรรณคดีชาดก กล่าวคือเป็นต้นแบบเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่มักจะมีองค์ประกอบของชาดกได้แก่ ปัจจุบันวัตถุ คาถาและสโมธาน หรืออาจไม่ปรากฏองค์ประกอบของชาดกก็ได้ แต่มีตัวละครเอก เป็นพระโพธิสัตว์ วรรณคดีชาดกที่รับต้นแบบจากอรรถกถาชาดกที่สำคัญคือ ปัญญาสาชดก และวรรณคดีพื้นบ้านในภาคต่างๆ ซึ่งนอกจากจะรับรูปแบบของชาดกแล้ว ยังรับเค้าโครงเรื่องจาก

อรรถกถาชาดกไปแต่งเป็นนิทานพื้นบ้าน หรือรับบางอนุภาคไปผสมผสานกับเรื่องเล่าท้องถิ่น ทำให้มีวรรณคดีชาดกเกิดขึ้นมากมาย และเนื่องจากรูปแบบของชาดก ที่มีการตีความบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครในส่วนของ การกลับชาติมาเกิดเป็นบุคคลต่างๆในสมัยพุทธกาล ทำให้เกิดเป็นสัญญานิยม (convention) ของการสร้างตัวละครแบบชาดก จึงมีการปรับแต่งวรรณคดีที่รู้จักกันแพร่หลายอยู่แล้ว ให้เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ ตามความนิยมของการฟังเรื่องชาดกได้โดยไมยากนัก

นอกจากนี้ อรรถกถาชาดกยังมีคุณค่าและความสำคัญในด้านที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของวรรณคดีเรื่องอื่นในสมัยหลัง กล่าวคือมีอิทธิพลต่อการเป็นต้นเค้าโครงเรื่องให้แก่วรรณคดีไทย และมีอิทธิพลในการอ้างถึง (allusion) เนื้อเรื่อง ชื่อเรื่องและตัวละครในวรรณคดีไทย ที่นำอรรถกถาชาดกไปอ้างถึงในลักษณะของการประกอบคำอธิบายเมื่อกล่าวถึงหลักธรรมเรื่องต่างๆ หรือเป็นการกล่าวเปรียบเทียบเพื่อความเข้าใจตัวบทวรรณคดีได้อย่างลุ่มลึก และเป็นรูปธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งยังแสดงให้เห็นภูมิหลังของผู้ฟังหรือผู้อ่านว่ามีความใกล้ชิดผูกพันกับเรื่องราวของชาดก ทำให้ผู้แต่งสามารถนำองค์ประกอบทางวรรณคดีจากอรรถกถาชาดกมาสร้างสรรค์วรรณคดีด้วยการอ้างถึง โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อที่ว่าเนื้อเรื่องและตัวละครดังกล่าวเป็นการสังสมบารมีในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ ผู้ที่จะมาประสูติเป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติสุดท้าย

อรรถกถาชาดกจึงนับได้ว่าเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าและความสำคัญต่อสังคมไทย โดยเฉพาะในฐานะที่เป็นวรรณคดีคำสอน ซึ่งแต่เดิมได้ให้ความสำคัญแต่การเป็นวรรณคดีพุทธศาสนา หรือเป็นศาสนนิทาน กล่าวถึงเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ หรือเป็นส่วนหนึ่งของพุทธประวัติ แต่เมื่อได้พิจารณาสาระคำสอนในอรรถกถาชาดกแล้ว กล่าวได้ว่า อรรถกถาชาดกเป็นแหล่งรวมคำสอน คือเป็นวรรณคดีที่รวบรวมคำสอนของคนทุกระดับทุกเพศทุกวัย ทั้งในด้านของการดำเนินชีวิตและด้านจริยธรรม คติธรรม ขณะเดียวกันคำสอนดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นค่านิยมและความเชื่อในสังคมไทย ได้แก่ คติความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดซึ่งอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมอันเป็นกฎหลักของความจริงที่มีอยู่ พุทธศาสนาเรียกหลักของความจริงนี้ว่า ปฏิจจ-สมุปบาท คติความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดตามกฎแห่งกรรมนี้ สามารถอธิบายความเชื่อที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมได้ด้วยการยกเรื่องชาดกมาเป็นนิทานสาธก เพื่อแสดงให้เห็นผลของกรรมดี เช่น การให้ทานด้วยวัตถุภายนอก การให้อภัยทานชีวิตมนุษย์และสัตว์ ตลอดจนการสละชีวิตเป็นทาน หรือการบำเพ็ญเพียร และการใช้ปัญญาใคร่ครวญไตร่ตรองให้รอบคอบ และแสดง

ผลของกรรมชั่วที่เกิดจาก ความโลภ โกรธ หลง การไม่ประมาณตน การทำร้ายผู้อื่นด้วยความ อิจฉาริษยา และการกระทำด้วยความไม่มีปัญญาที่จะคิดพิจารณาก่อนทำ ฯลฯ การกระทำเหล่านี้ ล้วนแล้วแต่เป็นเหตุให้มนุษย์ตกอยู่ในกฎวิญญูสังสาร เวียนว่ายตายเกิดไปตามกรรมที่ตนได้ กระทำไว้

แนวคิดดังกล่าวนี้ ได้กลายเป็นแก่นเรื่องของนิทานต่างๆ ที่แต่งขึ้นหลังจากที่ได้รับ อิทธิพลพุทธศาสนา ซึ่งมักมีการอธิบายเหตุของการเกิดเรื่องร้ายของตัวละครว่าเกิดจากเคราะห์ กรรม และเรื่องดีของตัวละครว่าเกิดจากบุญที่สั่งสมไว้ ทั้งในชาติก่อนและชาติปัจจุบัน อรรถกถา ชาดกจึงเป็นนิทานที่เล่าเพื่ออธิบายเรื่องบาปบุญคุณโทษ เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และเรื่อง กฎแห่งกรรมได้อย่างเป็นระบบมากที่สุด การยอมรับพุทธศาสนาในสังคมดั้งเดิมที่นับถือภูตผี ปีศาจจึงทำได้ง่าย และสามารถผสมผสานความเชื่อทั้งสองนี้เข้าด้วยกันอย่างกลมกลืนและยึดถือเป็น คติความเชื่อที่ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน